

Саидвафо БОБОЕВ

УШАЛМАГАН ОРЗУЛАР

(Қиссалар ва ҳикоялар)

Алишер Навоий номидаги
Ўзбекистон Миллий кутубхонаси нашриёти
Тошкент — 2009

84(5Ў)6

Б79

Бобоев, Саидвафо.

Ушалмаган орзулар:(қиссалар ва ҳикоялар)
/С. Бобоев. — Т.: Алишер Навоий номидаги
Ўзбекистон Миллий кутубхонаси нашриёти,
2009. - 184 б.

ББК 84(5Ў)6

Истеъдодли ёзувчи Саидвафо Бобоев бир қатор ҳикоя ва қиссалари билан адабиёт ихлосмандларига яхши таниш. Ёзувчининг ушбу китобида ҳам яхшилик ва ёмонлик, разолат ва адолат кураши ва ечими юксак бадиий маҳорат билан ифода этилган. Ўйлаймизки, мазкур тўпламда жам этилган қиссалар ва ҳикоялар ҳам сиз азиз китобхонларни бефарқ қолдирмайди.

ISBN 978-9943-06-257-3

№ 728-3264/2009.

©Алишер Навоий номидаги
Ўзбекистон Миллий кутубхонаси
нашриёти, 2009 й.

ТУНГИ ҚЎРҚУВ

Қир этагида ястаниб ётган Қизилбет қишлоғи аста-секин шом қоронғулигига бурканиб бормоқда. Подадан қайтаётган мол-ҳол, қўзиларларнинг маъраши, мўъраши авжида. Туёқлар остидан кўтарилган чанг-тўзон қишлоқ узра кирчил пардадай ёйилган.

Абдумурод қорамтир тусга кирган осмон тоқига умидвор-умидвор кўз ташлади. Лекин излаганини тополмай ҳафсаласи пир бўлди.

«Чикмабди, бу кеч ҳам янги ой чикмабди», хаёлидан ўтди унинг.

Абдумурод даштдан қайтмоқда эди. Қишлоқ қўй-қўзиларини боқиш навбатини қойилмақом дўндириб келяпти. Бу навбат ҳар хонадонга ҳар ойда бир марта келади. Хонадон аҳлининг мавқеи, иззат-обрўси қандай бўлишидан қатъий назар, чўпонлик навбатига бориши шарт. Лекин бари бир гўддайган бойваччалар, туман марказида алақандай лавозимда ишловчилар уч-тўрт сўм чойчақа эвазига ўз чўпонлик навбатларини бировларга юклашади. Улар кўпинча Абдумуродга ялиниб келишади. «Илтимос, Муроджон, мановигинани олиб қўйиб, менинг ўрнимга бир чўпонлик қилиб кел» дейишади. Бундай илтимослардан Абдумурод ерга кириб кетгудек бўлади, бағри тирналади. Лекин начора. Бойвачча ҳамқишлоқлар эса ўлганнинг устига тепгандай сурбетларча тиржайишади. Қўлларидаги ақчани намоёишкорона санаб, кўз-кўз қилишади.

Абдумуроднинг ўз таклифларини рад этмаслигини, тўғрироғи, рад эта олмаслигини жуда яхши билишади, Абдумуроднинг бошқа қилар иши йўқ, устига-устак рўзғори ҳаминқадар, қўли юпқа, би-

ровлар узатадиган, арзимас бўлса-да, чойчақага ҳамиша зор-интизор.

Абдумурод Холназар чолнинг еттинчи боласи. Ака-опалари уйли-жойли бўлиб, ўзларидан тинчиб кетишган. Энди навбат Абдумуродга келиб турибди. Лекин бу, ҳали уйланмайман, ўқишим керак деб гўддайиб тургани-турган. Лекин ўқиш дегани ўзбошига бўлмас экан. Афтидан, унинг учун ҳам таниш-билиш, ақча-мақча керакка ўхшайди. Мана, Абдумурод уч йилдан бери ҳеч қайси олий ўқув юртига илашолмай, йиқилиб қайтади. Ёш эса кетяпти. Бу йил роппа-роса йигирма иккига кирди. Лекин ҳануз на ўқиш бўлди, на бирор ишнинг бошини тутди. Ота-онаси, ё ака-опалари бирор нарса деб койиса нуқул ерга қарайди. Қайси кун чўлга кўчиб кетган опаси ва поччаси меҳмон бўлиб келишган экан. Поччаси ижарага каттагина ер олганини, яхшигина ёрдамчи, яъни ишчи кераклигини айтди. Зимдан Абдумуродни шу ишга таклиф қилган бўлди.

— Мен ҳали ўқишим керак, — деб одатдагидай тўнғиллади Абдумурод.

Дастурхон теварагида ўтирган онаси ва отасининг фиғони фалакка чиқди.

— Ўв, серри, — деди Холназар чол бўғилиб, — шу пайтгача ўқишга киролмадинг, уч-тўрт ойлаб шаҳарда дайдиб юрдинг, бор энди. Сен ўқимасанг ҳам зотимиз хафа бўлмайди.

— Кўрпага қараб оёқ узатган маъқул, укажон, — деди опаси Хадича, бош чайқаб. — Поччангга ёрдам бериб юрсанг, ойига бир-икки қоп буғдой олиб турасан. Ҳарна, отамга, рўзғорга ёрдам.

Абдумурод ортиқ гапирмай, хонадан сидрилиб чиқиб кетди. Ўқсиб-ўқсиб, силкиниб-силкиниб йиғлагиси келарди. Ахир бу не хўрлик, не кўргулик? Ҳали шу пайтгача унга ҳеч ким ҳамдард, ҳамнафас бўлмади. Нуқул турткилашгани, турткилашган. Одам

бўлмайсан дейишади. Ҳали зотимиздан биров ўқиб ялчиган эмас дейишади. Зимдан Абдумуроднинг акаси Пардабойга ишора қилишади.

Пардабой, пойтахтда театр ва рассомчилик институтида ўқиган. Айни пайтда вилоят театрида ишлаб юради. Актёр. Сўнгги уч-тўрт йил ичида ичкиликка ружў қўйган. Вилоят марказига бориб келган бирикки ҳамқишлоқ уни маст-аласт ҳолда кўчада юмалаб ётганини кўрган эмиш. Холназар чол бундай мишмишдан қаттиқ куйинди, хафа бўлди. Бир гал Пардабой қишлоққа келганда обдон койиди, «сасисанг қишлоқда саси, шаҳарни ифлос қилма», деди, Пардабой, «ичсам ўзимнинг пулимга ичаман, менинг ҳаётимга ҳеч ким аралашмасин» деб бўкирди. Хуллас, даҳанаки жанг роса ярим тунгача давом этди. Пардабой саҳармардон яна шаҳрига жўнаб кетди. Отаси унинг ортидан ғамгин қараб қолди.

Абдумурод акаси Пардабойга бир ачинса, бир ундан жаҳли чиқади. Уни кўп ҳам кўргиси келмайди. Афтидан, Пардабой ҳам уни соғиниб юрмаса керак, ҳатто, укаси вилоят марказига ўқишга кириш илинжида борганида ҳам, ёрдам бериш у ёқда турсин, аранг икки марта ижара уйига сўроқлаб борди, холос. Вақтим йўқ, бош қашлашга қўл тегмайди, деб ўзини оқлаган бўлди.

Абдумуроднинг синфдошларидан тўрттаси талабалик гаштини суриб юришибди. Иккитаси вилоят марказида, иккитаси пойтахтда ўқишяпти. Улар аҳён-аҳёнда, таътил чоғлари қишлоққа кўз-кўз қилишади. Абдумурод бу синфдошларига ўртаниб-ўртаниб, ҳавасланиб-ҳавасланиб қарайди. Беихтиёр кўзларига ёш қалқади. Айниқса, талаба-синфдошлардан бири Абдумурод учун жуда қадрли, жуда азиз. Абдумурод унинг жажжи суратини ҳамиша кўкрак чўнтагида асраб юради. Овоқ-овлоқда, айниқса, қўй-қўзи бо-

қиб юрган кезларида унга тикилиб-тикилиб қарайди, ўзича пичирлаб гаплашади. Жуда-жуда соғиндим, дейди. Бу талаба-синфдош — Барчиной. Бердиқул муаллимнинг қизи. Кулча юз, қуралай кўз. Абдумурод уни саккизинчи синфда ўқиб юрган кезларидаёқ, севиб қолган. Пинҳона ўртанган, ёнган. Бошқа синфдошларидан Барчинойни қизғанган. Назарида қиз ҳам унга бефарқ эмасдек эди. Кўрганда кулиб қарарди, суҳбатлашиб қолишса, олдидан дарров кетишга баҳона изламасди. Абдумурод Барчинойни турганда ҳам, хаёлидан ўтказганда ҳам олам-олам қувончга чулғанади. Уни узоқ йиллар кўрмагандай соғинади. Лекин Барчинойга севги изҳор қилишга ҳеч ботинолмади. Ҳали мавриди эмас деб ўйлади. Абдумурод бирор олий ўқув юртининг талабаси бўлиб, сўнг секингина қизни бир чеккага тортиб, кўнгил дардини айтишни истарди. Айтганда ҳам пўрим уст-бошда, маданий, шаҳарча лаҳжада айтишни, қизнинг сўзсиз таслим бўлишини истарди. Афсуски, чархи кажрафтор деганлари чин экан.

Абдумурод хўрсиниб боши узра қоп-қора чодрадай ястанган осмонга кўз югуртирди. Йўқ, ҳилолдан дарак йўқ. Кўк тоқининг у ер-бу ерида пайдо бўлган юлдузчалар ҳамма-ҳаммасига ўзлари айбдордек хокисорона мўлтирашади.

Қишлоқни яйловдан қайтган мол-ҳолнинг ўқирик-бўкириги тутди. Ем еб ўрганган жониворлар ўзлари тегишли хонадонлар тараф илдам одимлашарди. Оғилларда аксариятининг мурғак болалари қолган. Улар ҳам оналарини кутиб бетоқат маърашади, оғил эшикларига ўзларини уришади.

Абдумурод заранг таёқни ҳорғин судраганича ўз ҳовлиларига яқин келди. Бу ерда ҳам қиёмат-қойим, даштдан қайтган она совлиқлар болаларини сўроқлаб аччиқ-аччиқ маърашади, унга жавобан оғилхона

ичидан қўзичоқларнинг қий-чуви эшитилади. Янги ва онаси қўра саранжомлаш билан банд.

Шу пайт дарвоза ёнида бир шарпа кўринди. Оқ оралаган сочлари ўсиқ-пахмоқ, озгинлигидан хийла новча кўринади. Эғнидаги одми кўйлаги, худди кўриқчи ёғочга илинган матодай шалвираб турибди. Абдумурод Пардабойни дарров таниди.

«Акам келибди-да» ялт этиб хаёлидан ўтди унинг. Бу ўйдан хуфтон кўнгилинг бир чеккаси андак ёришгандай бўлди. Чунки Пардабой охирги марта отаси билан жанжаллашиб кетганида, Абдумурод, акам энди қайтмаса керак, деб ўйлаганди. Йўқ, Пардабой қайтибди! Ана, чала ёнган ғўладай бўлиб, дарвоза ёнида турибди.

— Ассалому алайкум, ака, — деди Абдумурод илжайганча Пардабойга пешвоз юриб. — Қишлоққа келибсиз-да.

Пардабой ҳам илжайган кўйи укаси билан илиқ кўришган бўлди.

— Сизларни соғиндим-да.

— Қачон келдингиз?

— Пешинга яқин. Бироз ёнбошлаб оёқ узатгандим, ухлаб қолибман. Ҳозир уйғониб ташқари чиққаним.

— Чарчабсиз-да.

— Ўзинг қалай, Мурод, — деди ака укасига ачинганнамо кўз ташлаб, — юрибсанми сурув ортидан?

Абдумурод аччиқланди.

— Бошқа нима қилай? Акага ўхшаб мундай ёрдам берай демайсиз.

— Сабр қилиб тур, — деди Пардабой негадир сирли кўз қисиб жилмаяркан, — ҳали ҳаммаси зўр бўлади.

— Ким билади, сабр қила-қила чарчадим, — деди Абдумурод офир сўлиш олиб.

— Сени Қушқияда кўринганингдан бери кузатиб турибман, нега мунча осмонга аланглайсан? Ё ўз юлдузингни излаяпсанми?

— Йў-ўғ, — деди Абдумурод хижолатланиб, — ўзим шунчаки...

Пардабой ҳамон укасига истехзоли кулимсираб, тикилиб турарди.

— Ё ҳилол чиқишини кутяпсанми?

— Э, боринг-е, — деди Абдумурод баттар уялиб, — ҳилолни нима қиламан? Кўп эзма бўлманг.

У шоша-пиша дарвозадан кириб кетди.

* * *

Пардабой ёшлигида ҳийла хушрўй эди. Қоп-қора сочлари кўпириб, қулоқларини кўмиб турарди. Қизларникидек қошлари остидан алланечук хуморланиб боқувчи қўй кўзлари неча-неча жононларнинг эсҳушини ўғирлаган. Айниқса, кийган кийими, худди Пардабой учун атай тикилгандай ярашиб туришини айтмайсизми? Хуллас, Қизилбет қишлоғидан чиққан бу хушсурат йигит пойтахтдаги олий ўқув юртини битириб, энг нуфузли, энг довуғи дoston театрда ишлаш орзусида юрарди. Истеъдоддан ҳам Худо қисмаган Пардабойнинг иқтидорини, қобилиятини устоз-ўқитувчилар ҳам бот-бот эътироф этишарди. Қизилбетлик бўлажак актёр ҳам ўз устида бетиним ишларди. Тез-тез у-бу спектакларда, ҳатто киноларнинг оммавий саҳналарида кўриниб турарди. Бу Пардабойнинг ҳам тажрибасини оширса, ҳам ҳамённинг тўлов қувватини оширарди. Яхшигина қўлга киритган гонарарига Пардабой саховат билан ҳамсабоқларини, ора-чора устозларини меҳмон қилиб турарди. Ўзи туғилиб ўсган туманида эса кундан-кунга обрўси ошиб борарди.

Хуллас, Пардабой олий ўқув юртини тамомлагунча кўзга яқин бўлиб қолди. Эл оғзига тушди. Сўнг тўсатдан сувга тушган игнадек йўқ бўлиб кетди.

Ё кўзиқдими, Худо билади. Омадсизликнинг ҳам-

маси Пардабой институтни битириб, шаҳардаги ну-фузли театрлардан бирига иш сўраб борган кундан бошланган эди. Ўшанда театр маъмурияти ёш актёрни гўёки хушмуомалалик билан кутиб олган бўлдию, лекин уни ишга олиш масаласини аччиқ ичақдай чўзди. Аввалига бўш ўрин йўқлигини, бироз сабр қилиб туриш лозимлигини айтишди, сўнгра Пардабойга шаҳарнинг доимий қайдидан ўтмаганини баҳона қилишди. Пардабой ҳали-ҳануз содда, қишлоқи йигит эди. Устига-устак, талабалик кезлари оз-моз орттирган шон-шуҳратининг шамолида ҳамон учиб, қўниб юрарди. Шу сабаб театр маъмуриятининг гап-сўзларига лаққа тушди. Уларнинг важларини чин юракдан деб қабул қилди. Эрта-индин театр жамоасига қабул қилинишига ишонч билан кунора ҳашаматли бино олдида пайдо бўлиб, гоҳ ходимлар бўлимига, гоҳ бош иш юритувчига учрашиб, ивирсиб юрди. Пардабой бундай бесамар келиб-кетишлардан, ҳавойи орзулардан чарчамади, лекин маъмурият чарчади. Йигитчанинг собит ирода билан кутиб юриши уларнинг жонига тегдими, ёки ёш актёрга раҳмлари келдими, ажойиб кунларнинг бирида ниҳоят масала узил-кесил ҳал қилинди.

— Сизни директор сўраяпти, — деди юз-кўзи обдон бўялган ходимлар бўлими мудираси, — ҳозироқ киркансиз.

Аёл бу гапни Пардабойнинг юзига қарамай, кўзларини бир уюм қоғоздан узмай айтди. Пардабойнинг юраги гурс-гурс ура кетди. Тиззалари билинар-билинемас қалтиради.

— Хўп, хўп. Ҳозир кираман, — дея аранг гўлдиради у, кенг залнинг тўридаги қабулхона томон одимларкан.

Пардабой директорнинг ҳузурига ўша илк иш сўраб келган куни кирган эди. Шундан бери ҳам ҳаш-паш дегунча олти ой ўтибди. Кейинчалик уни

йўлакда, гоҳ актёрлар бўлмасида бир-икки учрат-дию, лекин узук-юлуқ салом беришдан нарига ўтмади. Сушт босди. Чунки қаршисидаги нафақат театр директори, балки бутун мамлакатда доврўғи достон, машҳурдан-машҳур актёр ҳам эди-да. Унча-мунча актёрлар кўрди дегунча «устоз-устоз»лаб етти букилиб қолишади.

Пардабой минг бир ҳаяжон ва ҳадик оғушида қабулхонага кирди. Енг-ёқасиз, калтагина кўйлаги баданини сириб турган, қош-киприклари таранг тортилган ўқ-ёйдаи котиба унга савол назари билан қаради.

— Сизга ким керак, — деди у Пардабойни хушламайгина кўздан кечираркан.

— Директорга кирмоқчи эдим.

— Қандай масалада?

— Чақиртирган экан... — деди Пардабой узук-юлуқ гудраниб. Сўнг ўзининг кимлигини айтган бўлди.

Котиба миннату иддао билан ўрнидан туриб, қизғиш қоламали эшиқдан кириб кетди.

Қабулхонанинг кенг-мўл деразасидан баҳор мўраларди. Ям-яшил дарахтлар, шохдан-шохга қўниб-учиб ўйноқлаётган қушчалар яққол кўзга ташланади. Чарақлаб турган офтоб ичкарини чароғон қилиб юборган.

Котиба шу кирганича ярим соат йўқ бўлиб кетди. Ниҳоят, у кўйлаги этаklarини бир қўли билан пастга тортқилаб, бир қўли билан эса бироз қўқиб қолган соч турмаklarини тўғрилаб чиқиб келди.

— Киранкансиз?

Директор кабинети жуда кенг ва ҳашамдор эди. Тўрдаги қизғиш стол ортида сочлари тепага қаратиб текис таралган, қалин қабоқ устидаги қошлари сийрак, семиз юзлари бироз салқи тортган «Устоз» ўтирарди. У Пардабойнинг саломига билинар-билинемас бош ирғаб алиқ олган бўлди.

— Хўш, нималар қилиб юрибсиз? — деб сўради у томдан тараша ташлагандай.

Пардабой дабдурустдан нима деярини билмай қолди. Устоз унга алланечук бегона кўз билан қараб турарди. Шундай бўлса-да, олти ойлик саргузаштларини узун-юлуқ айтиб берди, Устознинг ваъдаси ҳақида бот-бот эслатди.

— Ука, — деди Устоз узундан-узоқ эснаб олгач, — гапнинг очиги, бу ерда ортиқ овора бўлманг. Штатларни қисқартириш ҳақида юқоридан буйруқ олганмиз, қолаверса, шаҳарда пропискангиз йўқ. Хуллас, энди бу ерда кўп ўралашмай, вилоятингизга қайтиб кетаверинг. Ахир, у ёқда ҳам театр бор, маданият уйлари бор. Кўринган одам пойтахтда қолиб кетаверса нима бўлади. Хуллас, ука...

Хуллас «ука»нинг қиличи синиб, қалқони тешилиб, директор ҳузуридан чиқди. Иш йўқ. Буткуларад этилди.

Пардабой қачон театр ҳудудидан чиққанини, қачон унинг ёнидаги қаҳвахонага кирганини билмайди. Бутун борлигини зулмат қоплаганди. Қулоқлари остида директорнинг қиличдек кескир сўзлари жаранглаб турарди. «Иш йўқ. Вилоятга қайтинг...»

Пардабой ёнига келган, оқ этак тутган хизматчи қизга икки юз грамм ароқ ва газак учун нарсалар буюрди. Одатда, у ичкиликка сира қизиқмасди. Орачора, туфилган кун, тўю тантана муносабатлари билан бир-икки қултум ютишини ҳисобламаса, Пардабой кайвонилар бошлаб таърифлайдиган, ичмайдиган, бинойи йигитлар сирасига кирарди. Бироқ айна пайтда у қандай қилиб ароқ буюртма қилганинию, бундан не мақсадни кўзлаганини ўзи ҳам билмасди. Назарида, ҳозир тўйиб-тўйиб ичиши, тўйиб-тўйиб ичиб ҳамма-ҳаммасини унутиши керак эди.

— Мумкинми?

Кўллариغا ияк тираб паришон ўтирган Пардабой овоз келган томонга чўчиб ўтирилди. Унинг шундоқ-қина тепасида ёши олтмишларни қоралаган, юзлари серажин, эгнига анча уриниб қолган кўйлак кийган, сийрак сочларига қуюқ оқ оралаган Ориф Йўлчи турарди. Пардабой уни кўриб одатдагидек на ҳовлиқ-ди, на шошди. Ўзини танимасликка олиб тураверди.

— Ёнингизга ўтирсак, майлими? — деди Ориф Йўлчи сигарет ва қуюқ қаҳвадан сарғайиб кетган тишларини кўрсатиб илжаяр экан.

Пардабой бепарво ишора қилди.

— Марҳамат, ўтираверинг.

Ориф Йўлчи стулларнинг бирини оғирғижирлатиб чўқди. Йигитга алланечук истехзоли кўз ташлаб қўйди.

— Арофингизга мени ҳам шерик қиласизми?

Пардабой бу гапга не деб жавоб беришни билмай, елка учуриб қўя қолди.

Ориф Йўлчи ҳам таниқли актёрлардан. Талабалар ўртасида у ҳақда ҳам тез-тез суҳбатлар бўлиб турарди. Суҳбатлар баъзан уч-қуйруқсиз баҳсларга, тортишувларга айланиб кетар эди. Айрим талабалар Ориф Йўлчини юксак истеъдодли, буюк актёрлар сафига қўшса, баъзилари уни ўртамиёна ҳисоблашарди. «Итнинг орқа оёғи» деб очиқ-ошкора масхара қилишарди. Улар бунинг исботи тариқасида Ориф Йўлчининг шу пайтгача бирорта ҳам жиддий бош ролни ижро этмаганини, юксак мукофоту унвонлари йўқлигини рўкач этишарди. Пардабой бундай баҳсларга дадил аралашмаса-да, ўша пайтлар шон-шуҳратли талаба бўлгани учунми, ҳар қалай у ҳам ичичида Ориф Йўлчини омадсиз, ўртамиёна актёр деб ҳисоблар, унга бир ачинса, бир энсаси қотар эди. Ичичида ўзича тангрига ҳам илтижо қилиб қўярди: «Ё Худо, шундайлардан бўлиб қолишимдан ўзинг асра!»

Мана, нон-насиба экан, бугун ўша, ўзи бир пайтлар ўхшаб қолишдан чўчиган Ориф Йўлчи билан юзма-юз ўтирибди.

— Адашмасам, сиз Пардабой Норбоев бўлсангиз керак, — деди Ориф Йўлчи, хизматчи қиз келтирган ароқни бетакаллуфлик билан ўзи томон суриб қўяркан.

Йигит сергакланиб бош ирғади. Бош ирғаркан, ўзининг таниқлилигидан, ҳатто Ориф Йўлчи ҳам уни билишлигидан кўнгли бир қур ёришиб кетди.

— Мени қаердан танийсиз? — дея номига сўранган бўлди.

— Қаердан бўларди, — деди Ориф Йўлчи, йигит учун келтирилган ароқни қадаҳга қуйиб ўзи сипқориб юбораркан, — ижроларингизни кўрганман, ода-тим шунақа, ёш актёрларнинг ижодини эринмай кузатиб бораман. Ҳарқалай, ҳаракатларингиз ёмон эмас.

Ориф Йўлчи газак учун келтирилган кўкат-сабзавот тўғрамаларини ютоқиб чайнай бошлади. Шу орада ёнларидан ўтиб қолган хизматчи қизга ўн сих кабоб ва олма шарбати келтиришни буюрди.

— Бугун сизни би-ир меҳмон қилай, — деди Ориф Йўлчи, графиндаги қолган ароқни яна ўз қадаҳига қуйиб оларкан, — қолган гаплар кейин.

Пардабой уни анграйиб кузатиб турарди. Ўзича Ориф Йўлчининг янги бир қиррасини, яъни шилқим ароқхўр эканини ҳам кашф этгандай бўлди. Бироқ унинг қўлидан ўзи буюртма қилган, кекса актёр тап тортмай сипқориб юборган ароғини тортиб олишга негадир журъат этолмади. Ғудранганча Ориф Йўлчига «бемалол, бемалол» деб қўйди. Шу орада хизматчи қиз олма шарбати ва ўн сих кабоб келтириб қўйди.

— Қани, шарбатдан ичинг сиз, — деди кекса актёр йигитга имо қилиб, сўнг дабдурустан сўради, — театрга ишга кирдингизми?

Пардабой бош чайқади.

— Йўқ, киролмадим.

— Нега?

Пардабой тўлиб турганиданми, ё Ориф Йўлчининг алланечук очиқ чехраси маъқул келдими, ишқилиб бошидан кечирган оворагарчиликларни оқизмай-томизмай айтиб берди.

— Шунақа денг, — деди Ориф Йўлчи истехзоли илжайган кўйи бош чайқаркан. Унинг истехзоси театр маъмуриятига қаратилган эди.

— Ҳа, бўш ўрин йўқ дейишди.

— Қани, кабоб совиб қолмасин, Пардабой, тезроқ тинчитайлик буни.

Қизик, Ориф Йўлчининг бетакалуф, қўпол қилиқлари тобора йигитга ёқиб борарди. Ҳатто кўнгилсизликларни унутиб иштаҳаси очилиб кетди. Кекса актёр яна юз грамм ароқ келтириб ичди. Пардабойга бир томчи ҳам қуйиб бермади.

Қаҳвахонада хўрандалар сийрак эди. Синчиклаб қараган киши уларнинг аксарияти театр ходимлари эканини даров билиб олади. Сухбатлар мавзуси ҳам адатдагича: ижролар, спектакллар...

— Энди гап бундай, Пардабой, — деди Ориф Йўлчи, ниҳоят, кабоб паққос туширилгач, — эртага шу пайт, шу ерда яна учрашамиз. Мен сизни театрга ишга олишларини илтимос қилиб кўраман.

Эртаси куни Пардабой келишилганидек ҳозир у нозир бўлди. Бироқ барибир кечикибди. Ориф Йўлчи кечаги стол устини дарҳол нозу неъматларга тўлатиб, илжайган кўйи йигитни кутиб турган экан! Егуликлар қаторида турган графиннинг бўш туришига қараганда кекса актёр алақачон томоғини хўллаб олган.

— Марҳабо, марҳабо, Пардабой Норбоев, — деди у кенг қулоч ёйиб, — театримизнинг, санъатимизнинг порлоқ эртасига хуш келибсиз.

Ориф Йўлчининг илтифотлари ёқиб тушдими, ё унинг авзойидан иш битганини сездими, ҳарнечук, Пардабой қувонч ва ҳаяжондан бироз довдираб қолди. Кекса актёр билан каловланиб кўришиб, пойинтар-сойинтар сўрашган бўлди.

— Қани, дастурхонга марҳамат, — деди Ориф Йўлчи, — совиб қолмасдан паққос туширайлик.

Улар жимжит овқатлана бошлашди. Ора-чора кекса актёр Пардабойнинг оиласи ҳақида, ўқишлари ҳақида узуқ-юлуқ савол берган бўлди. Лекин йигитнинг назарида у жавобларни лоқайдлик билан эшитгандай туюлиб, бироз оғринди. Ориф Йўлчи яна ичди. Пардабойнинг олча шарбати тўла пиёласига чўқиштириб, ортиқча мулозаматсиз ароқ сипқорди.

Кеч кириб келарди. Дераза ортидан тобора қорайиб бораётган осмон кўзга ташланади. Қаҳвахонанинг қай бир бурчагида магнитафондан ҳазин куй таралмоқда.

— Гап бундай, Пардабой, — деди Ориф Йўлчи, — дастурхон учун хизматчи аёл билан ҳисоб-китоб қилиб юборинг, сиз ишга қабул қилиндингиз. Эртадан бошлаб менинг гуруҳимда репетицияларни бошлайверасиз. Кадрлар бўлимига учрашинг. Бўпти, эртагача хайр. Яхши дам олинг.

Ориф Йўлчи ортиқча гап-сўзсиз, йигит томон бир шўх кўз қисдию ўрнидан турди. Сўнг алланечук енгил қадамлар билан, ҳатто тузукроқ хайрлашмай, ташқарига чиқиб кетди.

Пардабой ҳангу манг бўлиб қолди. Худди сеҳрланган бақадай кекса актёрнинг ортидан анграйганча қотди. Кўнгли беадоқ миннатдорчиликка тўлиб тошган эди. Лекин у сўзга айланиб бўғзидан отилиб чиқишга иймангандай, бутун вужудини жўштириб турарди.

— Раҳмат, Ориф ака, — деди аранг, ҳаяжон билан ўрнидан тураркан.

У ташқарига чиқиб кекса актёрни топиш учун те-варакка аланглади. Лекин Ориф Йўлчи ғира-шира қоронғуликда кўзга ташланмади. Шу пайт Пардабой тахтадай қотди. Ногоҳ у кўк тоқида тиллақошдек яр-қираб турган ҳилолни кўриб қолганди. Негадир бе-ихтиёр ўпкаси тўлиб, кўзларига ёш қалқди.

Эртаси куни ҳаммаси силиққина кечди. Ходим-лар бўлимидаги аёл аллақандай қоғозга қўл қўйди-риб олди-да, ҳисобчига йўллади. Бироқ Пардабой қувноқ кайфиятда ҳисобчининг хонаси томон йўл оларкан, орқасидан ходимлар бўлими мудираси маъ-нодор қараб қолганини сезмади. Иттифоқо, ҳисобчи ҳам йигитни, аллақандай қоғозга қўл қўйгач, маъно-дор нигоҳлар билан таъқиб қилиб қолди.

Шундай қилиб, Пардабой Норбоев, истеъдодли ёш актёр Ориф Йўлчининг гуруҳида иш бошлади. Кекса артист уни бир қадам ҳам ёнидан жилдирмас эди. Ўзи режиссёрлар билан гаплашиб, йигит учун икки-уч кичик-кичик роллар олиб берди.

Кунлар шу тариқа ўтиб борар эди. Ҳаш-паш де-гунча уч ой ортада қолди. Тўсатдан фалокат рўй бер-ди. Ярим тунда аллақайси қаҳвахонадан маст ҳолда чиққан Ориф Йўлчини машина туртиб кетибди!

Бу хабарни эшитган Пардабой касалхона манзи-лини аниқлаб ўша ёққа югурди. Бутун вужудини ха-вотир, таҳлика эгаллаганди. Йўл-йўлакай дилида, ти-лида бир илтижо айланди: «Ё Худо, устозимни асра, дардини арит!»

Бироқ чархи кажрафтор деганлари чин экан! Ориф Йўлчи касалхонадан чиқмай жон берди. Пар-дабой чинакамига, худди отасидан ажраб қолгандай ўкириб-ўкириб йиғлади. Унинг йиғлаганини кўриб-ми, ҳар қалай, Ориф Йўлчининг карахт турган фар-

зандлари ҳам кўзларига ёш олишди. Лекин не бахтки, Пардабой устози билан видолашишга улгурди. Ўша куни у ҳаллослаб етиб келганида Ориф Йўлчи бутун аъзойи бадани оппоқ дока билан ўраб ташланган кўйи, гоҳ-гоҳ ҳушидан кетиб ётарди. Бироқ у Пардабойни таниди.

— Сен, Худо хоҳласа, буюк актёр бўласан, — деди пичирлаб, зўрға-зўрға нафас ростлаб.

Пардабойнинг кўзига ёш қуйилиб келди.

Ориф Йўлчи қазо қилгач, у чинакам ўғил, чинакам шогирд сифатида ҳамма маъракаларда бел боғлаб турди. Ҳатто чўнтагидаги оз-моз жамғармасини ҳам харж қилди. Лекин кўнгли тўқ эди. Чунки ой охирлаб борар, йигитнинг чамасига кўра, у баъзи бир гонорарларини қўшиб ҳисоблаганда яхшигина маош олишни мўлжалларди.

Ҳаёт шундай ғалати, шундай сирли экан. Ўлган ўлиб, тириклар яна турмуш ташвишлари билан андармон бўлиб кетаверар экан. Кун ўтган сайин Пардабой ҳам устозининг ўлимига кўниқди. Иш ҳақида ўйлай бошлади. Ориф Йўлчининг маъракалари ўтгач, бир кун дам олдию, яна театрга йўл олди. Янги спектаклдан кичик бир рол теккан, машғулотга улгуриш керак.

Теварақда куз шарпаси кезарди. Йўл чеккасидаги дарахтлар ҳорфин ва маъюс ҳолда хазонлар сочади. Ёз жазирамасининг шашти хийла сусайган. Аҳён-аҳён шамол аллақердандир парқу булутларни ҳайдаб келади.

Пардабой хаёлан ой санасини эсларкан, туйқус маош куни эканини билиб қувониб кетди. Шу сабаб аввало касса туйнуги томон ошиқди.

— Норбоев, сиз аввал директорга учрашар экансиз, — деди кассир қиз, кўзларини аллақергадир олиб қочиб.

— Нега? — ажабсиниб сўради Пардабой.

— Билмадим... — Тез учрашсин деб тайинладилар.

Пардабой минг бир хаёл билан қабулхона томон юрди. Чиндан ҳам театр директори уни кутиб турган экан. Лекин бу гал у ўрнидан туриб, ёш актёрни хушмуомалалик билан кутиб олди. Директор алланечук безовта эди. Қуюқ сочларини панжалари билан тез-тез асабий тароқларди.

— Ҳаёт шу экан-да, Муродбой, — деди у оғир бир сўлиш олиб, — яхши бир ижодкор дўстимиздан ажралиб қолдик. Ориф акани Худо раҳматига олган бўлсин.

Пардабой бош эгиб хомуш ўтирарди.

— Хў-ўш... ука, — гапида давом этди директор. Шу баробарида саросималаниб гоҳ у, гоҳ бу қоғозга бемақсад қўл чўзарди, — аччиқ бўлса ҳам сизга бир сирни очишга мажбурман. Биз... биз сизни расмий ишга олганимиз йўқ.

— Нима?

— Биласиз... бўш ўрин йўқ эди. Лекин раҳматли Ориф ака оёқ тираб туриб олди. Шу йигит театризмиздан кетмаслиги керак, деди. Мен вазиятни тушунтирдим. Шунда Ориф ака антиқа таклиф ташлади. Пардабой театрда олти ойча ишлаб туради, шу пайт ичида унга ойликни ўз ёнимдан бериб тураман, деди. Мен ҳам ўйламай-нетмай хўп деб юборибман. Тўғрироғи, Ориф аканинг чин кўнгишдан гапирганига ишонмаган эдим. Кейин билсам, у киши жиддий айтган экан. Отдел кадрниям, бухгалтерниям шунга кўндирибди. Улар гўёки сизга расмий қоғозларга қўй қўйдиргандек бўлгани билан, аслида Ориф ака ўз чўнтагидан пулни маош сифатида сизга топширган.

Пардабой тахтадай қотиб қолди. Томоғига қаттиқ бир данакдек нарса тиқилгандай бўлди. Кўз олди тобора қоронғулашиб борарди.

— Энди бу ойча маошсиз ишлаб турасиз, келгуси ойдан биз сизни расмий ишга қабул қиламиз. Тўғрироғи, Ориф аканинг ҳурмати учун шундай қиламиз...

Пардабой директорнинг гапи тугамасдан беихтиёр ирғиб туриб йўлакка отилди. Ундан шитоб билан театр боғига чиқди. Чиқдию, шу пайт томоғига тикилиб турган нарса ўкирик бўлиб бўғзидан отилди. Кўзлари қуйилиб келаётган ёшдан хира тортди.

Йўқ, Пардабой театрда қолмади. Тўғрироғи, ҳар бир устунни, ҳар бир жиҳози Ориф Йўлчини эслатиб турган бу гўшада ортиқ хотиржам юролмаслигини, бемалол ишлаёлмаслигини туйқус англаб етди.

Пардабой ўз вилоятига кетишга қарор қилгани ҳақида директор ўринбосарига қуруққина айтдию, ўша куниёқ, оқшом пайти поездга ўтирди. Поездга ўтираркан шаҳар билан буткул хайрлашиш мақсадида теваракка яхшилаб назар ташлади. Шу лаҳза... шу лаҳза осмон тоқининг бир четида уч-тўрт митти юлдуз қуршовида дийдирабгина турган ҳилолга кўзи тушди.

* * *

Дунёда афсоналар кўп, ривоятлар кўп. Афсонаю ривоятларга боғлиқ муқаддас жойлар, муқаддас удумлар кўп. Хусусан, Қизилбетликлар ҳам ҳилол илк балққан уч кечани ғоят муқаддас санашади. Янги ой милтирабгина турган оқшом осмонга кўзи тушган ҳар бир ёшу қари беихтиёр дуога қўл очади, антиқади. Ўз тилаklarини, орзую армонларини айтишга ошиқади. Айтишларича, яъни афсоналарда тилга олинишича, худди ҳилол балққан кеча Қизилбет қишлоғининг кунчиқардаги Тақирқир ён бағрида Кокилдор ота пайдо бўлармиш. Кимда ким ул зотни кўриб, икки-уч оғиз суҳбатлашиш бахтига муяссар бўлса, жамики орзу ниятига эришар

экан. Узоқ умр, фаровон ҳаёт унга ёр бўларкан. Баъзи бир дуохон лўлилар лутф этгандай, ҳам тахтидан, ҳам бахтидан тегар экан!

Кокилдор отанинг муборак қиёфасини кўрганлар ҳам, кўрмаганлар ҳам эъзозу эҳтиром ила уни бир хил таърифлайди. Бош-адоқ оппоқ кийинган, қўлида букри ҳасса, қош-киприклари ҳам оппоқ. Лекин негадир ўнг қулоғи устидан бир қаричча тушиб турган кокили қоп-қора. Одамлар Кокилдор ота қиёфасини беҳуда бу қадар ипидан-игнасигача тасвирламайди. Бунда ўзига хос сабоқ бор. Кимда ким ҳилол балққан кеча Тақирқирда шундай қиёфадаги қарияни кўрса, демак, у Кокилдор отани кўрган бўлади. Лекин ўпкаси йўқ, ҳовлиқмалар ҳам кўп.

Носир ҳисобчи бир гал ҳилол балққан кеча Тақирқир ёнбағрида Кокилдор отани кўрдим деб бутун дунёга жар солган. «Ўлай агар, оппоқ кийимда экан» деган у, оғзидан тупук сачратиб. Лекин кўп ўтмай, ўша оппоқ либосдаги қария, кампирининг дағдағасидан кўрқиб, Тақирқирга сарпойчан қочиб чиққан Пардабой оқсоқол экани маълум бўлди. Носир ҳисобчи мулзам тортиб қолди. Шундагина Тақирқирда кўринган ҳар қандай шарпага сажда қилиб қолмай, одамлар оғзида бот-бот такрорланган аломатларнинг бор-йўқлигига эътибор бериш лозимлигига иқрор бўлди. Айниқса, унинг қоп-қора кокилига, эгри ҳассасига диққат қилиш керак. Носир ҳисобчи эса оқ кўйлак-иштоннинг шамолда елкандек шишишини кўриши биланоқ орқасига қарамай қочган. Қўрқув ва ҳаяжон исканжасида Кокилдор отага йўлиққан чоғ унга эъзозу ҳурмат билан салом бериши кераклигини, у билан суҳбатлашиши зарурлигини ҳам унутган.

Ҳа, Қизилбетда Кокилдор отанинг номи ва шаъни шундай улуғланади. У зот ҳақида дард ва изтиробга

лиммо-лим, бир-биридан қизиқарли афсоналар юради. Одамлар бу хил ривоятларга шак-шубҳасиз ишонади. Кокилдор отага хоҳ яширин, хоҳ ошкора эъзоз-эҳтиром кўрсатади.

* * *

Қадим-қадим замонларда Сурхон-Бойсун томонларда бир кичкинагина подшолик бўлган экан. Бу мамлакат кичкинагина бўлса-да, эл-улуси аҳил, турмуши тўкин ва фаровон экан. Одамларнинг яхшилигидан, ҳукмдорларнинг одил ва меҳрибонлигидан Тангри ҳам бу подшоликдан ўз раҳм ва марҳаматини дариф тутмас экан. Баҳорда дала-даштини паррандаю даррандаларнинг ўзлари шудгор қилиб, ўзлари уруф қадар экан. Сўнгра вақти-соати етиб, ҳосил бўлгач, дон-дунни чумоли-қумурсқалар лашкари одамларнинг омборларига ташиб беришар экан. Боғлар-чи, боғларни айтмайсизми? Чорбоғлардаги мўл-кўл ҳосилни шўх шамоллар авайлабгина ерга тўкиб, хирмон қилишар экан. Сўнгра уни кишиларнинг ўзлари хоҳлаганича еб, хоҳлаганича ғамлаб олишар экан. Лекин уларнинг энг яхши кўрган амали — далаларида, чорбоғларида етиштирилган ҳосилнинг ярмисини хайру эҳсон қилиш экан. Хайру эҳсон қилганда ҳам яширинча, ҳеч кимга овоза қилмасдан, миннату таъмадан холис равишда бир-бирларининг уйларига ташлаб кетишар экан. Қизғанчиқлик, ҳасад-адоват, бахиллик ва ёвузлик бу мамлакат одамларига ёт бўлган. Балки шунинг учундир, бу юртни Сарсара, яъни, «тозаларнинг тозаси» деб аташган.

Хуллас, Сарсаранинг доврўғи бутун дунёга машҳур бўлибди. Дўстлар кулиб, душманлар куйибди. Лекин бу кўҳна дунё шунчалар маккор, шунчалар чигалки, унинг жумбоқларига жавоб тополмай, лолу

хайрон қоласан. Бошингни минг бир тошга урсангда унинг не бир сиру синоатини англаёлмай гирён ўтасан. Кўҳна дунёнинг ажаб ҳолларидан бири шундаки, бағрига яхшиларни қанча кўп жойлаган бўлса, тагин яна шунча ёмонларни ҳам қўйнида яйратиб қўйибди. Худди шундай бадкирдор инсонлардан бири султон Сармаст эди.

Султон Сармаст улкан бир мамлакатнинг улкан бир ҳукмдори экан. Қаттиққўл, ёвуз, жоҳил ва очкўз бу тождор ўз халқининг қонини зулукдек сўриб, азоб-уқубатга қўяр экан. Мамлакати хароб, эли оч-юпун, бу ҳукмдор бошқа қўшни подшоликларга ҳам тез-тез босқинчилик ва талончилик юришлари қилиб турар экан. Кунлардан бир куни хуфяларидан бири султон Сармастга Сарсара юртининг таъриф-тавсифини етказибди. Шундай гўзал ва обод юртнинг дарагини эшитган ёвуз ҳукмдор тинчини йўқотибди. Қандай қилиб бўлса ҳам Сарсарани босиб олишни, бойликларини талаб, эл-улусни қул қилишни режалаштирибди. Шундай мақсадда ўз амир-амалдорларига катта лашкар тўплашни буюрибди. Аслида бу юртда лашкар тўплаш унчалик қийин иш эмас экан. Чунки оч-юпун одамларга қай йўл билан бўлса ҳам бир бурда нон топишнинг қандай фарқи бор? Улар бир бурда нон илинжида ҳеч нарсадан қайтишмайди: лашкар десанг лашкар бўлади, чавкар десанг чавкар бўлади. Султон Сармастнинг ҳам катта ютуғи худди шундай оч-юпун халқи экан. Хуллас, бу бадкирдор ҳукмдор қўшин тўплаб, Сарсара сари юриш бошлабди. Улар йўл юрса ҳам, мўл юришаверишсин, энди икки оғиз сўзни Сарсара томондан эшитинг.

Султон Сармастнинг катта қўшин тўплаб келаётганини эшитган Сарсара подшоси ва унинг амиру амалдорлари зудлик билан ҳимоя чораларини кўриш-

га киришибди. Эл-улус ўз улуғларининг чақириқларига лаббай деб жавоб берибди. Хуллас, энг аввало мамлакат ҳудуди баланд ва мустаҳкам девор билан ўралибди. Лашкар яхши ҳарбий таълим олибди. Ёвуз душмандан ҳимояланиш учун барча чора-тадбир кўрилибди.

Лекин ҳамма бало шунда эдики, сарсараликлар табиатан тинчликпарвар, тараққийпарвар халқ бўлгани учун, уларда на аскар, на қурол-яроғ бор эди. Жангчилик, қон тўкиш уларга ёт эди. Шу сабаб туйқус келган кўргуликдан сарсараликлар буткул гангиб қолишган. Не қилиш кераклигини, не бир чора-тадбир кўриш кераклигини билишмаган.

— Эй, халойиқ, — дебди шунда улуғ ёшли оқсоқоллардан бири, — бизнинг яккаю ягона ҳимоячимиз, суянчимиз яратган Тангри, келинлар, баланд тоққа чиқиб Тангримизга илтижо қиламиз, фақат Ўзидангина нажот сўраймиз.

Бу фикр эл-улусга ҳам, юрт раҳнамоларига ҳам маъқул бўлибди. Сарсараликлар мамлакат ҳудудидаги баланд тоғ этагига йиғилибди. Улуғ ёшли оқсоқол ва яна уч-тўрт ибодатгўй, тақводор киши чўққига кўтарилибди. Улар илтижо билан дуо қилишибди:

— Эй, пок ва қудратли Тангри! Биз ҳамиша Сенга ибодатда бўлдик. Амрингга бўйсундик. Лекин бугун бошимизга фалокат келиб турибди. Ёвуз ва осий бир банданг устимизга қилич қайраб келмоқда. Ё, Тангри, Ўзинг уларга кифоя бўлгин. Бизни золимнинг зулмидан Ўзинг асра!

Халқ гулдурос овозда дуога жўр бўлиб турибди: «Ўзинг асра!» Одамларнинг қий-чуви, илтижо ва ўтинчи шу қадар жаранглабдики, еру кўк ларзага келибди. Ларзанинг зарбиданми, ё бошқа бир сабабданми илтижо ва ноалар ҳар гал гулдурос би-

лан такрорланганда тоғ ўз-ўзидан бир қулоч-бир қулоч пасаяр экан. Ниҳоят, у кичик бир тақир қирга айланиб қолибди. Шу аснода халқ илтижосига жавобан сарсараликлар устидан ғалати бир қуш ғалати товушда сайраганича учиб ўтибди. Унинг сайрофида «омонлик», «омонлик» деган сўз якқол сезилиб турар экан. Бу муждадан мутаассир бўлган халқ сажда қилганлари ҳолда ер қучиб, Тангрига беадоқ шукроналар айтишибди. Улар сажда қилган кўйи шукроналар айтаверишсин, икки оғиз сўзни ёв томондан эшитинг.

Султон Сармаст Сарсара ғира-шира кўриниб турадиган беҳудуд ялангликка беадоқ лашкарлари билан кўналға қурган эди.

Ҳаммалари бетоқат. Тезроқ уруш бошлаб Сарсарани ғорат қилишни истайди. Айниқса, оч-юпун лашкар очкўзлик ва ташналик билан Сарсара томон тиш қайраб кўз ташлайди. Лекин худди шу лашкар ичида Кокилдор лақабли бир оққўнғил, покиза йигит бор экан. Унинг ўнг қулоғи устида бир қаричча ўсиб турган кокили бўлгани учун тенг-тўшлари шундай деб аташар экан. Бу кокилнинг ҳам ўзига яраша ривояти бўлган.

Ривоят шулки, йигит она қорнидан шу кокили билан туғилган. Балки бунга унинг тақводор, ибодатгўй ота-онаси сабаб бўлгандир? Ҳар қалай, улар сопоғлом туғилган боланинг кокили бежиз эмаслигини, бунда бирор ҳикмат борлигини англашган. Англашган ва Яратганга беадоқ шукроналар айтишган, болаларига покизалик, обидлик тилашган. Қарангки, Кокилдор чиндан ҳам шундай инсон бўлиб вояга етган. Тевараги жабр-зулм, риё ва ёлғон, қашшоқлик ва ҳаромхўрликка тўла бўлишига қарамай, у Ҳақ йўлидан озмаган. Ҳамиша яхшилик тарафида бўлган. Эзилганларга, хўрланганларга кўмак бермоққа ошиққан. Лекин минг афсуски, Кокилдорнинг бундай оқ-

кўнгиллиги, олийжаноблиги, қавмдошлари орасида қадр топмаган. Барчалари унинг устидан кулишар экан. Саховатлилигини, тантилигини нодонликка, калтафаҳмлиikka йўйишар экан. Мабодо Кокилдор яхшилик ва эзгуликка чорлаб панд-насиҳат қилса, уни масхаралаб ҳақоратлашар, ҳатто тош отиб, калтаклашар экан. Бечора йигит нима ҳам қила оларди? Ҳаммасини Худога солиб, афсус-надомат билан бош чайқаб қўярди, холос. Худди шундай қайғули кунларнинг бирида унинг қайғусига қайғу қўшилиб Сарсара устига юриш бошланади. Кокилдор Сарсара ҳақида кўп ва хўб эшитган эди. У ернинг оққўнгил, меҳнаткаш ва ҳалол қавмига ҳаваси келиб юрарди. Ўзи ҳам жуда кўп бор ўша ёққа бош олиб кетишни ният қилган. Бироқ ичидаги бир овоз бунга монеълик қиларди. «Сен шу ерда кўпроқ кераксан, қавмингни ташлаб кетма».

Кокилдор ич-ичидан бу илоҳий даъватга беихтиёр бўйсунарди. Дала-даштда чўпонлик қилиб юрган бу йигитни ҳам лашкар сафига мажбурлаб олишади. Бир-икки аскарликдан бош тортганида уни султон навкарлари қаттиқ калтаклашади. Кокилдор ноилож Сарсара урушига жўнайди. Лекин кечаю кундуз ибодат қилади, дуо қилади. «Ё, Тангрим, қавмимга инсоф ва диёнат бер! Ё, Тангрим, Сарсарани Ўз ҳимоянгни ол. Мен мазлум банданга тўзим бер».

Кокилдор одатда, тунлари, овлоқ бир даштликка чиқиб ибодат ва илтижо қилар эди. Шундай тунларнинг бирида лашкар қўналғаси теварагида айланиб юрган султон Сармаст ва унинг ёнидаги мулозимлари Кокилдорни тутиб олишади.

«Қайдан келяпсан?», деб сўрашади ундан.

«Ибодат қилиб олдим», деб соддалик ва оққўнгиллик билан жавоб беради йигит.

Султон Сармаст унга кўп ҳам эътибор бермайди.

«Ибодат қилса қилибди-да» деган хаёлга боради. Лекин унинг ёнида ёвуз фолбини бор эди. У йигитни зимдан кузатаркан, дарров ҳушёр тортади.

«Ҳазратим», — дейди султон Сармастга ялтоқланиб, — «бир қошиқ қонимдан кечинг, сизга бир сирни очаман».

«Сўйла, қария».

«Менга илоҳий пайғом етди, бу йигит сизга ва салтанатга катта фалокат олиб келади. Уни дарҳол қатла айламоқ лозим!».

Султон Сармаст кибру ҳаво билан қаҳ-қаҳа отиб кулади. Фолбиннинг гапларига ишонмайди. Сўнг бепарволик билан дейди:

«Қўйвер уни, қария. Бунақа ибодатгўй лапашанглар биринчи жангдаёқ ўлиб кетади. Шўрлик, менинг марҳаматимдан ўшангача яшаб турсин!»

Султон Сармаст яна қаҳ-қаҳа отиб кулади. Фолбиннинг қайта-қайта айтган гапларига қулоқ солмайди.

Хуллас, шундай қилиб, Кокилдор муқаррар ўлимдан омон қолибди.

Сарсараликлар саҳар чоғи тоғ этагида ибодат ва илтижони бошлаб юборишган бир пайтда Кокилдор ҳам уйғоқ эди. Қўналға ёнидаги улкан харсанг устида мунғайибгина ўтирарди. Сарсараликларнинг гулдурос солган илтижо ва ноалари ёв қўналғасига ҳам эшитилиб турарди. Бу гулдуросдан ҳатто султон Сармаст ва унинг хос мулозимлари уйғониб кетишибди. Аввалги ҳангу манг бўлишган. Сўнг бу гулдурос илтижо ва нола товуши эканини англашиб, ҳузур қилишган. «Эҳ, нодонлар», — дебди ҳатто султон Сармаст, — «Тангридан нажот сўрагунча, меңдан шафқат сўрасаларинг бўлмайдимиз?»

Сўнг мириқиб қаҳ-қаҳ отиб кулибди. Мулозимлар ҳам унга қўшилиб қаҳ-қаҳ уришибди.

Бу пайтда Кокилдор ҳануз ҳарсанг устида тек қотиб

ўтирар, ич-ичида Тангрига илтижо қилар экан. Бир пайт осмонда ғалати бир қуш пайдо бўлиб, ғалати бир тарзда сайрай бошлабди. Кокилдорнинг теварагида чарх уриб учибди. Шунда йигитнинг қулогига бир илоҳий сас эшитилибди. «Шу қушга эргаш!».

Кокилдор қуш ер бағирлаб учган тарафга қараб юра бошлабди. Ҳайрону лол бўлганидан анчагина юриб қўйганини сезмай қолибди. Йигит қушга эргашиб бир сайҳонликка тушибди. Шу асно қуш унинг қўлига кўниб, қанотлари билан кафтини силабди-да, сўнг сал наридаги кичик бир тош бўлаги устига қўнибди. Кокилдор буткул ҳайрону лол. Қуш қанотлари билан ўша тош бўлагини силабди. Тош шу лаҳзадаёқ қуйма олтинга айланибди. Қуш эса ғалати сайраган кўйи йигит теварагида яна бир карра чарх ургач, туйқус кўздан ғойиб бўлибди. Кокилдор бу сиру синоатни дарров англаб етибди. Дарҳол ердан бир тош бўлагини олган экан, қўлидаги шу лаҳзадаёқ олтинга айланибди. Йигит кўзида ёш билан илтижо қилибди: «Ё, Тангрим, мени сийлаб, каромат ато этганинг учун Ўзингга минг бора шукр. Қасамки, неъматингни фақат яхшиликка ишлатаман».

Ўшанда Кокилдор сайҳонликдан кўнгли тоғдай кўтарилиб қайтган экан. Лекин уни султон фолбинни қўйган айғоқчи кузатиб юрганини йигит билмас эди. Қўналға ёнида айғоқчи Кокилдорнинг йўлини тўсиб чиқибди.

«Мен ҳаммасини кўрдим!» дебди у бадхоҳлик билан тиржайиб.

«Қўлингни бер», дебди йигит хотиржам қиёфада.

Айғоқчи илкини узатибди. Кокилдор унинг кафтини бир силаган экан, айғоқчининг қўлида бир уюм олтин пайдо бўлибди.

«Лекин бу сирни ҳеч кимга айта кўрма», — дебди Кокилдор. — «Агар айтсанг, олтининг тупроққа айланиб қолади».

Айғоқчи тиржайибди: «Айтиб, ўлибманми, туя кўрдингми, йўқ».

Айғоқчи шарпадай қилпанглаб кўздан ғойиб бўлибди.

Кокилдор ўша тунда ҳар бир чодирга кириб, уй-қудаги ҳар бир аскарнинг кафтини силаб чиқибди. Йигит фақатгина соқчилар ҳушёр қўриқлаётган султон қароргоҳига киролмабди, холос.

Ана энди эрталаб томошани кўринг. Саҳар чоғи уйфонган аскарлар мундоқ қараса, ҳар бирининг қўйни тўла тилло эмиш. Улар аввалига ҳангу манг қолишибди. Сўнг бойликларини бир-биридан яширишга киришибди. Энди улар айш-ишрат қилишни истаб қолишганди. Жанг қилиб, ўлиб-нетиб қолишни ҳеч бири хоҳламасди. Шунинг учун кейинги тунда аскарлар якка-якка, тўп-тўп бўлиб яширинча қўналғадан қочиб кетишибди.

Султон Сармаст эрталаб не кўз билан кўрсинки, лашкар қўналғаси ҳувуллаб ётибди. Ҳаммаёқ тўзғин. У дарғазаб бўлиб хос мулозимларини сўроққа тутади.

«Нима гап? Бу не ҳодисот?!»

Мулозимлар лом-мим дея олишмайди.

«Эй, олампаноҳ», — деб гап бошлайди шунда фолбин, — «бу ҳодисанинг сири менга аён».

«Сўйла, қария».

«Бу ўша, сиз қатл этишга рози бўлмаган ибодатгўй йигитнинг иши».

Фолбин шундай деб сиру синоатни ўзи билганича таърифлаб-тавсифлаб беради.

«Тутинглар ўша Кокилдорни!» — деб бўкиради султон хос навкарларига.

Ҳукмдорнинг бу фармони ибодатгўй Кокилдорга аён бўлган экан. У қочоқ аскарларга қўшилиб, қирмақир, даштма-дашт ошиб кетаётган жойида соч-соқоли оппоқ, эгри ҳасса тутган қарияга айланиб қолиб-

ди. Бироқ не ҳолки, унинг ўнг қулоғи устидаги кокили қоп-қоралигича ҳилпираб тураверибди. Фолбин бошчилигида аскарларни таъқиб этиб, Кокилдорни излаб келаётган навкарлар ибодатгўй йигитни танишмаган. «Ҳой, чол, йўлдан қоч» деб ёнгинасидан ўтиб кетишган. Бироқ тулкидай айёр, илондай заҳарли фолбингина чолга эътибор бериб қарабди. Лашкар ичида бу қария нима қилиб юрибди? деган шубҳа кўнглидан кечибди. Шунда у чолнинг ўнг қулоғи устида ҳилпираб турган қоп-қора кокилини пайқаб қолибди. «Бу ўша, ўша йигит!»

Фолбин бир гуруҳ навкарларга чолни тутишни буюради. Кокилдор лашкардан ажралиб, тик тоғлик томон қочибди. Бу орада кеч тушиб қолган экан. Осмонда уч кунлик ҳилол балқиб турар экан. Султон навкарлари Кокилдорни дарҳол ўраб олишибди. Шунда йигит кўкка қўл чўзиб илтижо қилибди: «Ё, Тангрим, Ўзинг мадад бер!»

Бир пайт ҳилол ёғдулари ерга арғамчидай эшилиб тушибди. Кокилдор эса дарҳол нур арқонга осилиб осмонга чиқиб кетибди.

Алқисса, Сарсара мамлақати шу тахлит ёвузлар босқинидан омон қолган экан. Султон Сармаст ва унинг очкўз лашкари ўша дашту биёбонда олтин, бойлик талашиб, ўзаро жанг қилиб, қирғинга учрабди. Бунинг ҳамма-ҳаммасини Кокилдор йигит ҳилол устида туриб кузатиб турган экан. У ҳануз тирик эмиш. Ҳилол балққан тунлари аҳён-аҳён ерга тушиб, яхши инсонларга йўлиқар эмиш. Кимки, Кокилдорнинг суҳбатига муяссар бўлса, унинг толеъи порлаб, ризқу насибаси бутун, иззат-обрўси баланд бўлар экан. Шу сабаб ҳам бу авлиё зотни эл-улус ардоқлаб «Кокилдор ота» деб аташар экан.

* * *

Бу қадимий, маҳзун ва масрур ривоятга биров ишонади, биров ишонмайди. Лекин ҳамма ҳам ўша серхислат, серҳиммат авлиёга йўлиқишни, ўз дарду ҳасратини айтиб нажот сўрашни ва алалоқибат унинг соҳир дуосидан кушойиш топиб, мурод-мақсадларига эришишни, бахтиёр, саодатманд инсонга айланишни жуда-жуда хоҳлайди. Айтишларича, қизилбетлик Эшим Жаббор, Нурилла деганлар қачонлардир Кокилдор отага дуч келишган экан. Шу сабаб, иқбол юлдузлари порлаган экан. Эшим ҳозир Эшим Пиримқулович, Жаббор эса Жаббор Гурганович, ҳар иккиси ҳам пойтахтда ишлашади, нуфузли амалдорлардан. Нурилла эса вилоятда энг эпчил, энг бой-бадавлат тадбиркорга айланган. Егани ҳам, емагани ҳам олдида. Бир-икки марта Кокилдор отанинг ҳақиға деб Тақирқирда қўй сўйиб, худойи ҳам қилган. Бу ҳақда қизилбетликлар ҳали-ҳануз офизларидан думба ёғи томдириб гапириб юришади.

Қишлоқ аҳлининг бармоқ букиб, қайта-қайта ҳисоб-китоб қилишича, табаррук авлиёга энг охириги йўлиққан қизилбетлик, бу — Эшмирза. У бундан тўрт йил аввал, йўқолиб қолган қари эчкисини кечки пайт Тақирқир томонларда излаб юрган маҳали Кокилдор отага дуч келган. Кокилдор ота йигитчага рўйхушлик кўрсатган, мол савдосида суяги қотган бўлгани учунми, туйқус учрашувдан довдираб, ўзини йўқотиб қўймаган. Бутун расм-русумини келиштириб табаррук авлиё билан гаплашган. Ўз орзу-тилакларини айтган. Эшмирзанинг кейинчалик тўлиб-тошиб ҳикоя қилишича, у Кокилдор отага обдон тавозе кўрсатгач, уч йилдан бери университетга ўқишга киролмаётганини айтибди. Авлиё унинг ҳақиға дуо қилибди. Ўша ёз Эшмирза чиндан ҳам ўзи орзу қилган универси-

тет талабаси бўлди. Унинг бот-бот қасам ичиб таъкидлашича, имтиҳон чоғи тўғри жавобларни кимдир қулоғига шивирлаб тургандек бўлибди.

Эшмирзага омад кулиб боққан йили Абдумурод илк бор шаҳар билан тўқнашган ва илк бор пешонасидан лат еб, яъниким, ўқишга киролмай қайтган эди. Аммо бу ҳали тушкунликка тушмаганди. Келгуси йили, албатта, талаба бўлишига ишонарди. Ўзини осмондаги юлдузни бенарвон урадиган учар, зукко билимдон ҳисобларди. Бироқ, минг афсуски, Абдумурод тағин икки йил кетма-кет йиқилди. Имтиҳонларда ҳатто ўша биринчи йилдаги натижага ҳам эриша олмади. Бу ҳол йигитчанинг руҳини синдирди, шаштини пасайтирди. Энди у нажот истаб тўрт тарафга жавдирайдиган бўлди. Абдумурод айниқса бир нарсадан жуда-жуда қўрқарди. Барчинойни йўқотиб қўйишдан! Барчинойдан айрилиб қолишдан. Аслида унинг пойтахтдаги институтга интилишига ҳам сабаб шу. Абдумурод қуралай кўз синфдош қизга муносиб бўлишни истади. Тамом-вассалом.

Ўтган ёз, ғалати бир воқеа юз берди. Абдумурод иккинчи гал ҳам ўқишга илаша олмай, дарду дунёси қоронғу бўлиб, бировларнинг кўзига кўринишга ҳам юзи чидамай, уйда кўкрагини захга бериб ётарди. Бир пайт акасининг жажжи қизалоғи ёнига келди.

— Ака, сиззи Барчин опам чақиряпти, — деди у кимдир берган ялтироқ конфетни оғзига соларкан.

— Ким? — истар-истамас пўнғиллади у.

— Барчиной опам... менга конфет берди.

Абдумурод илкис қад ростлади.

— Сизни мактаб боғига келсин, деди.

Абдумурод конфет ейиш билан овора жиянининг юзидан чўлпиллатиб ўпди-да, дик этиб ўрнидан туриб, апил-тапил кийинишга тутинди.

Мактаб сойликка яқин жойда эди. Чиндан ҳам

унинг тузуккина боғи бор. Берди муаллим мактаб боғбонлигини ҳам ўз зиммасига олган. Тирикчиликка ҳарна-да...

Барчиной алдамаган экан. У каттакон қайрағоч соясида аллақандай газетани ўқиб ўтирар, гоҳ ўша газета билан елпиниб-елпиниб оларди.

Абдумурод уни кўриб беихтиёр тўхтаб қолди. Барчиной кундан-кунга чинакам гулдек чирой очиб, яля яшнаб борарди. Ҳаворанг кўйлаги андак тўлишиб қолган қиз қоматини сириб, уни яна-да жозибалироқ кўрсатарди. Қалин, қоп-қора сочларининг турмаклари ҳам ўзига ярашган. Бир сўз билан айтганда, шаҳар ҳавоси, талабалик ҳаёти Барчинойга анча ёққанлиги сезилиб турарди.

Абдумурод секин ҳуштак чалиб келганини билдирди.

— Вой, Мурод, салом, — дея Барчиной ўрнидан дик этиб турди. Жилмайган кўйи синфдошига қўл узатди.

— Салом, — деб қўйди Абдумурод қизнинг оппоқ, лўппи қўлидан ботинмайгина тутиб кўришаркан.

Барчиной синфдошининг бу йил ҳам ўқишга киролмаганидан хабардор эди. Ўтган гал, дўкон ёнида туйқус учрашиб қолиб бироз ҳасратлашишган эди.

— Ҳали ҳам хафа бўлиб юрибсизми? — деди Барчиной жилмайиб. — Қўйинг-е, сизга ярашмас экан.

— Жуда шарманда бўлдим-да, — деб пўнғилади Абдумурод.

— Умидсизланманг, келгуси йил, албатта, кирасиз.

Қизнинг ширин сўzlари, самимий, беғубор жилмайиб туришларидан Абдумуроднинг кўнгили ғашликлари тумандек тарқаб кетди. Унинг ўрнини аллақандай сурур ва қувонч эгаллади.

— Раҳмат, раҳмат сизга Барчин, — дея олди Абдумурод аранг, юрак ғалаёнларини ифодалашга бошқа сўз тополмай.

Икковлон бир-бирига анча пайт сўзсиз қараб қолишди. Ҳар икковининг ҳам бир-бирига айтар гаплари кўп эди. Лекин керакли сўзни тополмай қийналишар ва бу ширин қийноқдан ҳузурланишарди.

— Дадам беда ўриб қўйган экан, — деди ниҳоят Барчиной, дарахтзор ортига ишора қилиб, — шуни боғлаб чиқишни менга тайинлаганди. Қарасам, бир ўзим эплай олмайдиганга ўхшадим, шунинг учун сизни чақиртиргандим, узр, синфдош.

Абдумурод шундай гўзал, устига-устак, талаба қизининг шунча қишлоқ йигитлари орасидан атай уни танлаб чақирганидан осмону фалакларда беқанот учиб юрарди. Масту мустағриқ эди.

— Яхши қилибсиз, Барчин, — деди у ҳаяжонли бир товушда, — бекорга ҳам уйда бижғиб ётгандим. Мени очиқ ҳавога олиб чиқиб кўп савобга қолдингиз.

Улар енгилгина кулишиб олишди. Сўнг боғ этагидаги бедазор томон ёнма-ён кетишди.

Август қуёши аёвсиз қиздирарди. Ҳийла қақраб қолган дарахтзор алланечук қорамтир бўлиб кўзга ташланади. Оёқ остидан оҳиста кўтарилган чанг унда-бунда ҳурпайиб турган ўт-ўланлар янтоқлар устига оҳиста қўнади.

Бердиқул муаллимнинг бедапојаси анчагина бор экан. Ўн-ўн беш кун аввал чалғида ўриб чиқилган беда тутамлари, ерда бир текис ёйилиб, қуриб-қовжираб ётарди. Теваракни алақандай дашт ўт-ўланларининг ҳиди тутган.

Улар ишга киришдилар. Абдумурод қовжироқ беда уюмларини чаққонгина боғлам ҳолига келтирар, Барчиной эса унга шпагат ипидан бир қулоч-бир қулоч кесиб узатиб турарди.

Йигит қизнинг оппоқ билакларига, гоҳо энгашган пайт чала-ярим кўриниб қоладиган бўлиқ кўкракларига ўғринча кўз ташлар экан, алақандай ёқимли

ҳисларга чулғанар, бу ҳислардан баттар ҳаяжонлар, баттар каловлар эди. Айниқса, ип узатган пайтлари қизнинг лўппи бармоқларига дағал қўллари тегиб кетаркан, гўё электр симини бехос ушлаб олгандай бутун аъзойи бадани жимираб кетарди.

Улар чамаси бир соатча вақт ичида ҳамма ўрилган бедани боғ-боғ қилиб чиқишди.

— Раҳмат сизга, Мурод, — деди Барчиной синфдошига ичғали сув узатаркан, — сизсиз жуда қийналардим.

— Қўйсангиз-чи, Барчин, арзимаган иш-ку, бу.

Абдумурод елим идишдан сувни тўкиб-сочиб, ютоқиб ича бошлади. Барчиной уни завқ билан кузатиб турарди.

— Қора ишга қолганда Алпомиш экансиз, — деди у андак ноз билан.

— Абдумурод қизнинг мақтовларидан ўнғайсизланиб, ичкиси келмаса-да, елим идишни яна офзига олиб борди.

— Мурод, келгуси ёзгача пойтахтда ишлаб турсангиз-чи, — деб қолди бир маҳал Барчиной. Унинг қуралай кўзлари ниманидир чамалаётгандай, режалаштираётгандай андак қисилиб, андак сузилиб турарди.

— Қанақа иш? — ажабсинди Абдумурод.

— Шу... шунақа иш-да. Ана... кўплар ишлаб юришибди-ку...

— Мардикорчилик қил, деяпсизми?

— Шундай деса ҳам бўлар. Нимаси ёмон бунинг?

Абдумурод калласига калтак теккандек, гандирак-лаб кетди. Ҳам уятдан, ҳам вазабдан бўғриқди.

— Эътиборингиз учун раҳмат, — деб пўнғилади у. Сўнг қўлидаги идишни бир чеккага улоқтириб, илкис юриб кетди.

Барчиной ҳангу манг қотиб қолди. У Абдумурод-

нинг хатти-ҳаракати ҳазил ё чинлигини билолмай саросимада эди. Қиз эс-ҳушини йиғиб олгунча Абдумурод ҳийла узоқлашиб кетди.

— Мурод! — деб қичқирди Барчиной, туйқус ўзига келиб, — Мурод, тўхтаган! Сизга нима бўлди?

Лекин синфдош тўхтамади. Унга жавобан бир қўл сермаб қўйди-да, юришни жадаллаштирди. Барчиной унинг ортидан уч-тўрт қадам қўйди-да яна тўхтади. Сўнг негадир хўрлиги тошиб беихтиёр йиғлаб юборди.

Қайрилмай, телбаларча одимлаётган Абдумурод ортидан кўз ёш қилиб қолган қизни кўрмади. Унинг хаёлида бир-биридан аламли, бир-биридан нафратли ўйлар палахмон тошидай чарх урарди.

«Мардикорлик қил деди-я?! Устимдан кулди-я?! Бу кунингдан ўл демоқчи-да?! Тенгим эмассан демоқчи-да?!»

Абдумурод бир дарди минг бўлиб, ич-ичида фарёд уриб уйига етиб келди. Шу-шу яна одамови бўлиб қолди. Лекин Барчинойдан қанчалар хафа бўлган эса-да, ичи-таши қанчалар нафратга тўлиб-тошган бўлса-да, қизни яна шунчалар соғинар, уни яна кўргиси келарди. Бироқ йигитлик ғурури устун келибми, Барчиной билан учрашишдан ўзини тийди. Бу орада ёзги таътили тамом бўлган Барчиной яна пойтахтга кетиб қолди. Абдумурод эса, бу қайсар қизни таслим қилишнинг бирдан-бир йўли ўқишга кириш, катта обрў-эътиборга эришиш деган қатъий фикрга келди. Ўқишга кириш эса... ҳануз ушалмас орзу. Шундай ночор-нотавон кунлари Абдумурод туйқус Эшмирзани эслади. Унинг бахтли учрашувини эслади.

«Мен ҳам Кокилдор отага йўлиқсам эди...», — деган хаёл омадсиз йигитчага тинчлик бермай қўйди.

Ҳилол балққан кечалари тез-тез Тақирқирга чиқиб келадиган бўлиб қолди. Бироқ зим-зиё тунда ҳеч кимни учрата олмай ноумид ортига қайтарди.

Бу гал Абдумурод бошқача ният қилган. Ҳилол чиқса, Тақирқирга бориб то тонг отгунга қадар ўша ерларда кезинди. То Кокилдор ота учрагунча юраверадди. Керак бўлса, ҳилолга боқиб бўзлайди. Табаррук авлиёни ерга чорлайди. Майли, кўрганлар нима деса деяверсинлар. Устидан кулишса ҳам, бутун қишлоққа гап-сўз қилишса ҳам майли. Лекин Кокилдор отани кўрса, унга ниятини айтса, охир-оқибатда ўқишга кирса, бас. У бунинг учун ҳамма нарсага тайёр.

Абдумурод талаша-талаша охурдан ем еяётган қўйларга хомуш тикилиб тураркан, шуларни хаёлидан ўтказди. Юрак-бағри беадоқ андуҳга тўлди. Сўнг бошини оҳиста кўтариб осмонга қаради. Лекин беихтиёр қўйилиб келган ёшдан кўзлари хира тортиб ҳеч нарсани кўрмади.

* * *

Ўша худойида Пардабой ҳам қатнашган. Катта қирнинг бир четида истеҳзоли илжайиб ўтирган. Чунки у бундай афсона-чўпчакларга шубҳа билан қарарди. Лекин истеъдодли бир ижодкор сифатида бундай эртак-ривоятлар замирида эл-улуснинг орзу-армонлари яширинганини, кишилар худди шундай авлиёнамо зотларнинг кўмагига, марҳаматига мангу муҳтож бўлиб келишганини чуқур англади. Англагани учун ҳам халқнинг ишончига, удумига ҳурмат-иззат билан қараш керак деб ҳисобларди. Тўғри, ҳув ўшанда, Ориф Йўлчи унга йўлиққан ўша оқшомда, кўк тоқига зеб бериб турган ҳилолни кўриб, ногоҳ Кокилдор ота афсонасини эслаганди. Назарида улуғ авлиё Ориф Йўлчи қиёфасида унга дуч келгандек туюлган ва кўнглида аллақандай умид пайдо бўлганди. Бироқ вилоят марказидаги театрда иш бошлагач, тагин машаққатлар гирдобида қолиб ўша умидлари сўнди. Янги ишхонада Пардабойни маъмурият кўп ҳам хушламас-

ди. Унга ҳеч бир жиддий рол беришмади. Ҳолбуки, пойтахт тупроғини ялаб қайтган, унча-мунча устозларнинг назарига тушган бу ёш актёрнинг қобилиятини, истеъдодини тузуккина пайқаб туришарди. Ҳойнаҳой, ҳаммамиздан ўзиб кетади, мансаб курсимизни эгаллаб қўяди, деган бадбин ўй билан унга хайрихоҳлик қилишни исташмасди. Устига-устак, Пардабой ростгўй, бетга чопар инсон эди. Театрда қўйилаётган асарларнинг аксарияти хом-хатала, саёз ва қуруқ эканлигини рўй-рост айтиб, катта-кичик йиғинларда баралла танқид қилиб қоларди. Театрни ўз томорқасига айлантириб олган баъзи бировларни аямай фош қиларди. Бироқ кўкка туфласанг юзингга тушади деганларидек, бундай ҳақиқатпарастликдан шўрликнинг фақат ўзигина жабр кўрарди. Раҳбарият, актёрлар унинг қаршисида илжайиб туришса-да, орқаваротдан бу ёш актёрни сиқувга олишга, эътибордан қолдиришга ҳаракат қилишарди.

Пардабой жамоанинг ўзига кўрсатаётган совуқ муносабатини аввалига назар-писанд этмади, ишонч-ихлос билан ишга киришди. Албатта, ҳаммасининг меҳрини, ҳурматини қозонаман деган умидда эди у! Ўлиб-тирилиб меҳнат қилди. Пардабойнинг театрға, санъатға ўз қарашлари бор эди. Саҳнада қўйилган ҳар бир асар, томошабиннинг юрак-юрагига сингиб кетиши, уларни руҳан бойита олиши, кўнгилларида умид чироқларини ёқиши керак, деб ҳисобларди. Аммо унинг бундай эзгу ҳис-туйғуларига барча-барча лоқайд ва истехзоли қарашарди. (Ҳарҳолда Пардабойға шундай туюларди).

Бу нохушлик уни руҳан ерга урди. Устига-устак, оила масаласида ҳам омади чопмади. Ўзи севган, мисли фаришта билиб ардоқлаган қиз ҳам, тўйдан сўнг ялмоғизга айланди-қолди. У Пардабойни назарига илмай, шаллақилик қилар, ҳар нарсани баҳона қилиб

жанжал чиқарар, кунора ота-онасиникига кетиб қолар эди. Бу ҳам етмагандай ошкора хиёнат йўлига ҳам кирди. Бунга Пардабой ўз кўзи билан гувоҳ бўлди. Гувоҳ бўлдию, лом-лим демай, елкасига тўнани ташлаб уйидан чиқиб кетди. Бутунлай бош олиб кетди. Ишхонадан кўраётган жабру жафолари устига оила можаролари ҳам қўшилдию, Пардабой буткул мағлуб бўлди. Ичкиликка берилди. Маст-аласт кўчакўйда юмалаб ётадиган бўлди. Бундан душманлари кулиб, дўстлари куйди.

Мана, икки йилдирки — шу. Йигит топган пулига майхўрлик қилади, енгилтак жувонларга илакишади. Ижарада турган каталакдек ҳужраси тўзғиб-бижғиб кетган. Устига киядиган тузукроқ кийими ҳам йўқ. Ўзи ҳам озиб-тўзиб, қоқ суюкка айланган. Ора-чора ҳеч қурса бир марта қорин тўйғазиб кетиш илинжида қишлоққа келишини ҳисобга олмаганда, Пардабой ўз қариндош-уруғларидан ҳам буткул узилишиб қолган. Энди бу ёнига қандай кун кўришни, қандай тирикчилик қилишни билолмай боши гаранг.

Ўзи туғилиб ўсган хонадон дарвозаси ёнида маъюс тураркан, Пардабой ана шуларни хаёлидан ўтказди. Ич-ичини куйдириб келаётган дард-ҳасратни буткул чиқариб ташламоқчидай, чуқур-чуқур уф тортди. Чор-атрофига ғамгин кўз ташлади.

Шом қоронғуси қурумдай қуюлиб келарди. Қай бир хонадонда доғланаётган ёғ ҳиди ҳавони тутган. У ер-бу ердаги ғўзапоя, пичан ғарамлари қоп-қора сағанадек кўзга ташланади. Дала ишларидан ҳорғин қайтаётган кишилар аҳён-аҳёнда шарпадек кўзга ташланиб қолади.

Пардабой укаси Абдумуродни қандайдир бўлакча меҳр билан яхши кўрарди. Шунинг учунми, гарчанд уни ҳар замонда бир кўрса-да, укасининг дард-ҳасратларини теран англади. Боя ҳам қўй-қўзи-

ларга эргашиб, кўкка аланг-жаланг қилиб келаётган Абдумуродга кўзи тушдию, инисининг ниятини дарров пайқади. Абдумурод осмондан ҳиллолни излаяпти! Янги ой чиқишини бетоқат кутяпти! У Тақирқирда Кокилдор отага йўлиқиш, ундан нажот сўраш орзусида. Абдумурод бу дунёда ҳаммадан умидини узган. Биргина илинжи энди фақатгина ўша афсонадан.

«Акага ўхшаб бундай ёрдам ҳам берай демайсиз».

Абдумуроднинг бу гапи тўла ўкинч, тўла ўпка-гина эди. У шундай деб дарвоза ёнида турган Пардабойга ўз ҳафагарчилигини билдириб ўтди. Лекин ўз ёғига ўзи қоврилиб тургани учун акасидаги ички бир ўзгаришни пайқамасди.

Бу ўзгариш бир ойча аввал бошланган эди. Ўшанда чўнтагида бир чақаси ҳам йўқ Пардабой торгина хужрасида исқирт, жанда кўрпага бурканиб ухлаб-ухлаёлмай, туриб-туролмаётиб, азоб-машаққатлардан зада кўнглида ўз-ўзини ўлдириш режаси шиллиқ қуртдай ғимирлар эди. Бир пайт кўзи илинганини билмай қолди. Фалати бир туш кўрди. Тушида Ориф Йўлчи Тақирқирда чўнқайиб ўтирган эмиш. Тинмай Пардабойни ёнига чорлармиш. Бундай қараса, унинг ёнида укаси Абдумурод кулиб турган экан. Олдида бир сурув қўй-қўзи ўтлаб юрибди. Пардабой ҳарчанд уринса-да, устоз томон боролмас эмиш. Шундагина оёқ-қўли маҳкам боғланганини англабди. Тепасида театр директори тамаки тутатган кўйи тиржайиб турган эмиш. Ориф Йўлчининг: «Пардабой, сен буюк актёрсан, сен буюксан! Тур ўрнингдан, тур!» деган овози баралла эшитилиб турарди.

Пардабой жон ҳолатда ўрнидан туришга, қўлоёғини бўшатишга уринибди.

Шунда у чўчиб уйғониб кетди. Фарқ терга ботган. Ўнг оёғи жанда кўрпанинг йиртиғига кириб қолган экан.

Пардабой кўрган тушидан ўзига келолмай анча пайт шипга термулиб ётди. Юраги гурс-гурс урарди. У кўрган тушини миридан-сиригача эшлашга, таъбирини англашга ҳаракат қилди. Бироқ жўяли бирор фикрга келолмади. Лекин ич-ичида бир илиқлик, бир ёруғлик пайдо бўлганини пайқади.

«Йўқ, бундай заифлик менга тўғри келмайди, ўзимни қўлга олишим керак, — дея хаёлидан ўтказди Пардабой, — устоз менга танбеҳ беряпти, ўрнингдан тур деяпти».

Йигит ирғиб ўрнидан турди. Ваннахонага ўтиб обдон ювинди. Сўнг ҳужрасини тартибга келтирган бўлди. «Энди бир қултум ҳам оғзимга олмайман», — хаёлида қатъий аҳд қилди Пардабой. У аввалига аҳдимда туролмасам керак деган хавотирда эди. Йўқ, ҳали ирода-си кучли экан. Ичкиликдан буткул тийилди. Ҳамкасбларининг истеҳзоли қарашларига эътибор бермай, ўз юмушлари билан астойдил шуғуллана бошлади.

Шу алфозда ўн-ўн беш кун ўтди. Пардабой тўсатдан қишлоқни қўмсай бошлади. Лекин чўнтаклари бўм-бўш эди. Ҳатто йўлкирага ҳам пули йўқ. Яхшиям шу орада театр рўпарасидаги институтда ишловчи бир танишини учратиб қолди. Таниши руҳшуносликка оид илмий рисоласини таҳрир қилиб беришни илтимос қилди. Пардабой бажонидил рози бўлди. Ва ниҳоят, яхшигина хизмат ҳақи олди. Пардабой қўлига пул тушгач, бозорга югурди. Отасига маҳси-калиш, онасига жун рўмол сотиб олди. Сўнг, тағин режасидаги баъзи бир харидларни қилгач, дарҳол қишлоқ йўлига отланди. Негадир у ўз-ўзидан шошилар, буткул бегона юртга бораётгандай ҳовлиқар, ҳаяжонланар эди. Назарида ҳамма уни илҳақ-интизор кутаётгандай туюларди. Бироқ келди, кўрди. Афсуски, ҳеч ким у қадар соғиниб қолмаган экан. Ҳатто олиб келган совға-саломлари ҳам ота-онасининг кўп ҳам чиройини очолмади.

Пардабой чуқур тин олиб тобора қуюқлашаётган қоронғуликка маъюс тикилди. Сўнг юлдузлар биринкетин жилваланаётган самога юзланди. Юзландию, осмон тоқининг бир четида, аллақандай губорлар ортида хирагина қалқиб турган ҳилолга кўзи тушди.

«Янги ой чиқибди! Ҳилол кўринибди!», — беихтиёр шивирлади унинг лаблари. Негадир юраги ҳапқириб кетди. Узоқ излаган қадрдонини туйқус учратган одамдай энтиқди.

«Буни укам кўрдимикан? Лекин жуда хира экан», — хаёлидан ўтказди Пардабой. Сўнг худди биров кўриб қолишидан қўрққандай, теварагига аланг-жаланг кўз ташлаб дарвозадан ичкарига кирди.

* * *

Абдумурод ҳилолни кўрган эди. Мол-ҳолларни саранжомлаб, уст-бошларини обдон қоқаркан, сўнгги бор умидвор осмонга термуларди ва ногоҳ янги ойга кўзи тушди. Бир зум тахтадай қотиб қолди. Беихтиёр юз-кўзларига қувонч қалқди. Кун бўйи тинкаси қуриб дашт кезганига қарамай, ўзини алланечук бардамбақувват сезди.

«Салом, ҳилол, салом, азизим», дея ич-ичида ҳайқирди у. — «Омонмисан, мен сени соғиндим, жуда-жуда соғиндим».

Абдумурод шоша-пиша обдастадаги сувга юз-кўзини ювган бўлди. Айвон устунига осифлиқ сочиққа нари-бери артинди. Сўнг ичкарига бош суқди. Отаси Холназар ака хона тўрида ёнбошлаб ўтирар, сийрак соқолларини ўйчан тутамлаб нималарнидир чамаларди. Ўртада ювилавериш оҳори тўкилган дастурхон ёйилган. Онаси куймаланган кўйи дастурхонга нон, қанд-қурс қўйяпти. Ошхона томондан сузилаётган шовланинг ёқимли иси димоққа урилади.

— Ассалўқўм, — минфирлаб отасига салом берган бўлди Абдумурод.

Холназар ака алик ўрнида бош ирғаб қўйди.

— Сурувни қаерда боқдинг?

— Олашўрда, — деб қўйди Абдумурод пойгакроққа чўкаркан.

Холназар аканинг юзида мамнунлик зоҳир бўлди. Лекин у сир бой бермай норизо пўнғиллади:

— Ялчитмаганга ўхшайсан, моллар қўрага кирар-кирмас емишга от қўйиб кетди.

Абдумуроднинг жаҳли чиқди. Чунки у бугун сурувни яхши ўтлатганди. Ҳатто баъзи бир қўйлар тўқликдан кавш қайтариб, ётиб қолганди. Лекин у отасига эътироз билдириб ўтирмади. Биладики, барибир бефойда, отаси болаларининг юмушидан мамнун бўлиб ҳали ҳеч қачон бошини силамаган, «баракалла, болам» демаган. Қолаверса, ҳозир талашиб-тортишишнинг мавриди эмас. Ундан қўра овқатланиб бўлгач, бир баҳона топиб кўчага чиқиб кетиш керак.

Кўк тоқида хирагина қалқиб турган ҳилол кўз ўнгида яна бир жонландию, Абдумурод беихтиёр жилмайиб қўйди.

— Нега тилла топган тентақдай ўз бошинга куласан? — деди уни зимдан кузатиб турган отаси.

— Ўзим, — минфирлади Абдумурод, — бир нарса эсимга тушиб кетди.

Шу пайт хонага Пардабой кириб келди. Минфирлаб, димоғида салом берган кўйи отасининг ёнига ўтиб омонат чўқди.

— Манови шаҳарлик аканг эса, — дея Пардабойга истеҳзоли ишора қилди Холназар ака, — шомгача сасиб ухлади. Бундан на рўзғорга, на давлатга наф бор.

Абдумурод акам одатдагидек тутақиб ҳозироқ отам билан айтиша кетади деган хаёлда эди. Лекин Пардабой ҳамма айбини тан олган муллаваччадай, му-

лойимгина жилмайиб итоатгўйлик билан бош ирғаб қўйди. Онаси узатган иссиқ чойдан босиб-босиб хуплаган бўлди.

Абдумурод бу ҳолдан яна бир карра қувонди. Ичичида «хайрият» деб қўйди. Зимдан онасига кўз ташлади. Билди, Пардабой ҳам унга зимдан қараб турибди. Уларнинг нигоҳлари туйқус тўқнаш келди. Шунда Абдумурод онасининг юз-кўзидан алланечук ўзгача меҳр, ўзгача хайрихоҳликни пайқади. Тўғрироғи, юрак-юрагидан ҳис қилди. Беихтиёр жилмайди. Акаси ҳам жавобан жилмайиб, кўз қисиб қўйди.

Янгаси буғи чиқиб турган гўшт ўрнига картошка бостирилган бир лаган шавла келтириб дастурхонга қўйди.

— Қани, бисмилло, — дея лаганга интилди Холназар ака, — қани, овқатга қаранглар, совиб қолмасин.

Улар жимжит овқатлана бошлашди. Абдумурод азбаройи очикқанидан ҳамда шошилганидан чала чайнаб ютар, оғзини тез-тез чапиллатар эди.

Онаси одатдагидек меҳрибонлик билан чой узатди.

— Чой ҳўплаб-ҳўплаб е, болам, тиқилиб қоласан.

— Бунингнинг одати шу, доим орқасидан ёв қуваётгандай ҳовлиқади, — деб пўнғиллади Холназар ака.

Абдумурод ўзини оқлаган бўлди:

— Бугун даштда жуда очқаб кетдим-да.

Ҳаш-паш дегунча лаганнинг таги кўриниб қолди. Лаган таги кўринган сайин Абдумуроднинг кўнглига фулғула туша бошлади. Ахир, кўчага чиқиб кетишга ҳали баҳона йўқ! У қанчалар бош қотирмасин, жўяли бир баҳона тополмай гаранг эди. Ниҳоят, лаган пок-покиза тозаланган пайтда хаёлига бир фикр келди.

— Уста Сайфулланинг ола совлиғи Улбўсин отаникига кетиб қолди, — деди Абдумурод ботинмайгина.

— Нега? — ажабсиниб сўради Холназар ака, қўллари сочиққа артаркан.

— Билмадим.

— Ола совлиқни уста отиндан яқинда сотиб олганди, — дея гап аралашди онаси, — ўша ердан ем еб ўрганган-да, шунга кетиб қолган бўлса керак.

— Буни устага айтдингми? — Холназар ака ўғлига саволчан тикилди.

— Айтганим йўқ.

— Ўргилдим сендай чўпондан. Буни дарров айтишинг керак эди. Бечора уста чирқиллаб совлиғини излаб юргандир. Аввали ҳозир шу ерга бостириб келади.

— Бориб, хабар бериб қўйсаммикан, — деди Абдумурод эҳтиёткорлик билан.

— Хабар бериш ҳам гапми, — дея зарда қилди Холназар ака, — иложи бўлса, отинникидан совлиқни олиб келиб бер. Ишингни ҳалолла-да, серри.

Баҳонасининг бу қадар силлиқ ва осон кечишини кутмаган Абдумурод довдираб қолди.

— Хўп, хўп, — дея минғирлади у чаққонгина ўрнидан қўзғалар экан.

— Ит-питлардан эҳтиёт бўл, — деб қўйди уни зимдан кузатиб турган Пардабой.

Абдумурод онасига қўз қирини ташлади. Уларнинг алланечук сирли порлаб турган нигоҳлари яна тўқнашди. Ака-ука худди келишиб олгандек баб-баравар бош ирғаб, баб-баравар жилмайишди.

— Бу болаларинг қачон пишиқ-пухта бўлади, билмадим, — дея пўнғиллади. Холназар ака, кампирига юзланиб, — бирор нарсани ялчитмайди-я.

Абдумурод ич-ичида ҳаяжон қўзғалиб ташқарига чиқди.

* * *

Қоп-қора зулмат қўйнига чўмган Тақирқир тепа-сида синган қилич тиғидай ҳилол ярқираб турарди. Гуж-гуж юлдузлар алланечук сирли жимирлайди. Тоғ

томондан фир-фир эсаётган муздек эпкин кун бўйи қаттиқ қуёш тафтидан лоҳасланган борлиқнинг ҳовурини босарди.

Абдумурод қиялик ён бағридаги харсанг устида чўнқайган кўйи нақ бир ярим соатдан бери ўтирибди. Теварагини қуршаган балад-паст тепаликлар қоп-қора қабрнинг гумбазларидек тобора ваҳимали кўринмоқда. Қайлардадир ҳорғин ҳураётган итлар товуши элас-элас қулоққа чалинади. Абдумурод ичу ташини тобора қоплаб келаётган кўрқув ва ваҳимани ҳайдаб, ҳаётидаги энг ширин, энг шодмон лаҳзаларни эшлашга ҳаракат қилди.

Абдумурод яна Барчинойни эслади. Унинг табас-сум балқиб турган юз-кўзлари хотирасида жонланар экан, қоп-қора оқшом ногоҳ ёришиб кетгандай бўлди.

Абдумурод ўша мактаб боғидаги аразидан сўнг Барчинойни нақ олти ой кўрмади. Ўз-ўзига ғурур, йигитлик шаъни ҳақида матал тўқиб, ўзини овутиб юрди. Ич-ичида ўша арази учун минг-минг пушаймон қилаётганини ҳеч тан олгиси келмасди. Ҳатто бир-икки кечирим сўраб қизга хат ёзмоқчи ҳам бўлди. Лекин қўли бормади.

Барчиной янги йил арафасида яна қишлоққа келди. Абдумурод уни «тўсатдан» учратиб қолиш учун зимдан йўлини пойлади. Афтидан қиз ҳам қаттиқ ранжиган бўлса керак, ҳеч тутқич бермасди. Охир-оқибат улар учрашдилар. Бу учрашув чиндан ҳам ҳеч кутилмаганда, тасодифан юз берди.

Ўша куни Абдумурод янги йил олди туман марказидан бозор-ўчар қилиб келаётган эди. Ҳаво совуқ. Куни кеча енгил ёғиб ўтган қор қатрон бўлиб музлаб ётарди. Киракаш «Дамас»дан тушган Абдумурод тўрва-халтасини кўтариб уйи томон жўнади. Шу пайт бекатга яқин уйдан Барчиной чиқиб қолди! Эғнида енг-ёқаларига момик қопланган кашмири пальто, бошида

қизғиш шарф, оёғида қўнжи баланд бежирим этик. Бош-адоқ шаҳар назокатига чўлганган бу қиз тўғри Абдумурод томон юрди. Йигит қадамини секинлатди.

— Вой, синфдош, — деди Барчиной яқин келгач.
— Ассалому алайкум.

Абдумурод алик ўрнида димоғида минғирлаб, бош ирғаб қўйди. Барчиной табассумдан ял-ял товланиб кўришиш учун қўл узатди.

— Сизни танимабман, бой бўларкансиз.

— Айтганингиз келсин, — деб пўнғиллади Абдумурод ва хафагарчилигини билдириш учун атай қошқовоғини уйди.

Барчиной ҳеч нарсани гўё пайқамагандай эди.

— Янги йилингиз муборак бўлсин! — деди у самимий, беғубор бир оҳангда. — Омад, бахт ҳамиша ҳамроҳингиз бўлсин.

— Раҳмат... сизга ҳам.

Абдумурод арази тарқамаганини яна бир бор таъкидлаш учун тўрва-халтасини яна қўлига олди.

— Кечирасиз, боришим керак.

Йигит кета бошлади.

— Абдумурод!

Барчинойнинг алланечук соҳир туйғуларга лиммолим товуши йигитнинг юрак-юрагига бориб қадалди. У ялт этиб ортига қаради.

— Мендан хафамисиз? — деди қиз маънос тикилиб.

Абдумурод кўзларини олиб қочди.

— Йў-ўғ... нега?

— Агар мендан ўтган бўлса, кечиринг! Мен ўшанда... ўшанда... мардикорчилик қилиб бўлса ҳам ёнимда юринг, демоқчи эдим...

Барчиной шундай дедию шартта ортига бурилди. Сўнг бошини ҳам қилганича тез-тез юриб кетди.

— Барчин, Барчиной, тўхтанг, — деди Абдумурод бўғиқ, ҳирқироқ товушда.

Аmmo қиз тўхтамади. Абдумурод унинг ортидан анча пайт қараб қолди. Бир пайт у бутун вужуди алланечук қувончларга қорилиб ётганини ҳис қилди. Бутун олам кўзига чароғон кўринди.

Ўша учрашув уларнинг энг сўнгги учрашуви бўлди. Барчиной Абдумуроддан ўзини олиб қочадиган бўлиб қолди. Абдумурод эса унга етишнинг бирдан-бир йўли ўқишга кириш деган фикрга яна қатъий ёпишиб олди.

Абдумурод харсанг устида чўнқайиб ўтирган кўйи ўша сўнгги учрашувни хаёлидан ўтказар экан. Барчинойни софинганини, жуда-жуда софинганини қаттиқ ҳис этди. Тақирқир узра маъюс шуъла сочиб турган ҳилолга юрак-бағри ўртаниб термулди.

Шу пайт ёнгинасидаги қовжироқ шувоқлар шитирлаб кетди. Абдумурод чўчиб тушди. Шувоқлар орасига қўрқа-пуса кўз ташлади. Лекин ҳеч нарсани илғай олмади. Ҳойнаҳой, қандайдир тункезар кемирувчи егулик излаб юрган бўлса керак.

Лекин бу фикр йигитга таскин беролмади. Аллақандай қора шарпалар бостириб келаётгандай теварагига аланглади.

Бутун борлиқ қуюқ зулмат қўйнида қунишиб ётарди. Кўк тўла юлдузлар ҳам гўё нимадандир ҳуркишгандек, ғуж-ғуж бўлиб қолишган. Тун ҳашоратлари бири қўйиб, бири олиб нолакор-нолакор чириллашади. Нозик бармоқдан учган нозик тирноқдек ҳилол ҳам қалқиб-балқиб тобора узоқлашиб бораётгандай туюларди.

«Йўқ, беҳуда ўтирибман, беҳуда, Кокилдор ота бари бир тушмайди», — хаёлидан ўтказди Абдумурод, тобора умидсизланиб. У ўрнидан туриб юришга чоғланди. Ўзини жуда-жуда ёлғиз ва заиф ҳис этди. Аввал ҳилолга, сўнг Тақирқир дўнгликларига сўнгги бор хомуш тикилди. Шу пайт... шу пайт...

Абдумурод тахтадай қотиб қолди. Қўрқув ва ҳаяжондан бутун вужуди дағ-дағ қалтирай кетди. Ахир Тақирқир ён бағридан оппоқ бир шарпа тўшпатўғри у томонга оҳиста юриб келарди.

«Кокилдор ота!» — ярқ этиб хаёлидан ўтди Абдумуроднинг. Юраги Муродчининг босқинидек гурсиллаб ура кетди. У беихтиёр уч-тўрт қадам орқага тисарилди. Ич-ичида бир товуш «Қоч! Қоч!» дея қичқирарди. Лекин Абдумуроднинг оёқ бўғинлари латтадек бўшашиб қолганди. Бу орада шарпа анча яқин келиб қолди. У кафаннамо алақандай оппоқ матога бурканганди. Афт-ангорини қуюқ қоплаган соқоли ҳам оппоқ. Қўлида эгри ҳасса. У йигитни кўрди шекилли, оҳиста тўхтади.

«Кокилдор ота! Кокилдор ота бу!», — хаёлан ўз-ўзига ҳайқирди Абдумурод. Қўрқув-тахлика чекиниб, йигит сўнгсиз қувонч ва ҳаяжон оғушида қолди. У анча дадилланиб Кокилдор отага пешвоз юрди.

— Ассалому алайкум!

Аммо томоқлари қуруқшаб қолганидан товуши алланечук хира ва бўғиқ чиқди.

— Ва алайкум ассалом!

Авлиёнинг алигидан Абдумурод хангу манг қотди. Назарида у эмас, ҳилол овоз бергандай бўлди. Бу овоз шу қадар майин, шу қадар жарангдор эдики, худди сон-саноксиз олтин буюмлар бир-бирига оҳиста урилгандек туюларди.

— Йўл бўлсин, болам. Адашиб қолдингми?! — деб сўради Кокилдор ота. Эгри ҳассасига таяниб.

Абдумурод не деб жавоб қиларини билмай анча шошиб қолди. «Сизни излаб чиқдим» дейишга ботинолмади. Уйдаги баҳонани айтишга қўрқди.

— Кўнглинг тоза, ниятинг холисми, болам? — яна сўради Кокилдор ота.

Унинг овозида алланечук сеҳр, алланечук оҳанг бор

эдики, беихтиёр Абдумуроднинг ўпкаси тўлиб, ҳиқ-ҳиқ йиғлашга тушди.

Ҳарчанд уринса-да ўзини тўхтата олмади. Зўр-базўр хўнграб юборишдан тийилди, холос.

— Майли, йиғла, йиғлайвер, болам. Алҳол, пок қалбдангина пок кўз ёшлар тўкилади.

— Кечиринг мени, ота, — деди Абдумурод зўрға, ҳир-кироқ бир товушда, — олдингизда одобсизлик қилдим.

— Сендан ҳеч гуноҳ ўтгани йўқ, болам. Қара, сенга қўшилиб ҳатто моҳ ҳам йиғлаяпти, қара, болам.

Абдумурод чуқур бир хўрсиниб ҳилолга юзланди. Юзландию, ҳайрат-ҳаяжони баттар ортди. Назарида, тиллақошдек янги ой баттар эгилиб кетгандек, сарғиш юзида улкан ёш томчиси қалқиб тургандек туюлди.

— Бу... бу нима... нима учун?! — зўрға ғудранди йигит.

Кокилдор ота бошини сарак-сарак қилди.

— У сенинг ғамингга шерик, болам. Сенинг кўнглингдан кечаётган ғуссалар унга аён. Айт, болам, сени нима қийнаяпти? Не тилакларинг бор? Мана, қисмат чархи шоён айланиб учрашиб қолдик. Мен ҳам сенга ҳамдард бўлай, болам. Ҳақингга дуо қилай.

— Сизнинг дийдорингизнинг ўзи менга катта бахт, — деди Абдумурод юраги тошиб. Негадир унинг вужудини алланечук некбинлик, қаноат қоплаб олган эди.

— Тортинма, болам. Яхшилар ҳақига дуо айлаб, баҳоли қудрат кўмак бериш, менга ҳам қувонч бағишлайди.

— Авлиё ота, — деди Абдумурод тиз чўкишдан аранг ўзини тийиб, — менинг бир туғишган акам бор. Жуда яхши инсон. Фақат ҳеч омади чопмаяпти. Оиласи ҳам бузилган. Акам ғам-қайғунинг зўридан кўп ичадиган бўлиб қолган. Илтимос, акамнинг ҳақига дуо қилсангиз.

Кокилдор ота алланечук ғужанак тортиб, бошларини оғир эккан кўйи, ҳассасига буткул таяниб қолди. Йигитнинг назарида Авлиё ота унинг гапларини эшитиб ухлаб қолгандай туюлди. Бу ҳолдан ҳатто қўрқиб кетди. «Ё, гапларим ёқмадимикан» дея ваҳима билан хаёлидан ўтказди у.

Бир пайт Кокилдор ота илкис бош кўтарди-да, ҳилолга юзланди.

— Оғаннинг исми нима?

— Пардабой...

Кокилдор ота оппоқ, кенг енгларини шалвиратиб, ҳилолдан кўз узмаган кўйи, қўлларини дуога очди.

— Ё, Раббим! Банданг Пардабойни ўз ҳифзу ҳимоянга ол. Улуғлик ва буюклик ато эт! Ризқу насибасини бутун айла! — Кокилдор ота тағин аъробий лаҳжада узундан-узоқ илтижолар қилиб, ниҳоят кафтларини юзига силади.

— Қуллуқ, ота, қуллуқ, — дея мутаассир бўлиб пичирлади Абдумурод.

— Аммо баъд, — деди Кокилдор ота алланечук ўйчан ва ҳорғин товушда. — Моҳ юзидаги хиралик ҳали аримади, болам. Тағин не тилагинг бор? Тортинмай айтавер.

— Менга ҳам дуо қилинг, ота, — деди Абдумурод юраги гурс-гурс уриб. Негадир ўз илтимосидан ўзи уялиб кетди.

— Орзуинг не, болам?

Абдумурод саросималанди. У ўз орзу-армонини табаррук инсонга малол келмайдиган тарзда, содда ва осон қилиб тушунтириш йўлларини изларди.

— Манглайинг кенг, кўзларинг катта-катта экан, — деди Кокилдор ота вазмин ва ёқимли товушда, — сенга илму ирфон, ҳикмат жоиз. Ҳойнаҳой, улуғ даргоҳларда таҳсил олишни истарсан?

— Ҳа, — деди Абдумурод шоша-пиша. У авлиё ота-

нинг сезгисидан, кароматидан яна ҳайрат-ҳаяжонга чулғанди. — Дардимни топдингиз, ота.

Кокилдор ота тагин илкис бош кўтариб ҳилолга юзланди. Аммо бу гал анча пайт ойу юлдузларга термулиб қолди. Шундагина Абдумурод унинг пичирлаб дуо-илтижо қилаётганини пайқади. Табаррук отахоннинг титраб-қақшаб шивирлашларида, интиқ-илтижоли тебранишларида алланечук маҳобат, улуғворлик бор эди. Бу улуғворлик, сирлилик кишида ғалати бир кўтаринки ҳислар қўзғарди.

— Моҳга қара, болам, — деди Кокилдор ота юзига қуюқ фотиҳа торгаркан, — нималарни кўраяпсан?

Абдумурод ҳаяжон билан қоп-қора самога юзланди. Юзландию, ҳилолнинг одатдагидан-да ярқираб, одатдагидан-да яқинроқ балқиб турганини ҳис қилди.

— Ой жуда чарақлаб кетди, — деб юборди у беихтиёр.

— Бу орзуларинг ушалишидан дарак, болам...

— Қуллуқ, минг марта қуллуқ сизга, ота, — деди йигит тўлқинланиб, энтикиб.

— Аммо баъд, — Кокилдор ота негадир ўнг кафтини юз-кўзига босиб-босиб олди, — сенинг орзуларингга тилақдош яна бир покиза қалб бор. У ким? Абдумурод каловланди.

— Моҳга қара, болам, — деди Кокилдор ота оҳиста.

Йигит ҳаяжон билан ҳилолга тикилди. Шунда у ойнинг ёғдулари ичида жилмайиб турган Барчинойни кўриб қолди! Бутун вужудига шодлик, хушҳоллик инди.

— Кўрдингми?

— Кўрдим, — деди Абдумурод уятчанлик билан, — аниқ кўрдим.

— У сенинг йўларингга илҳақ. Тезроқ ёнига боришинг керак. Энди, хайр, болам. Парвардигорнинг ўзи сени қўлласин. Қани, тезроқ уйинга бор. Ота-онани хавотирга қўйиш яхши фарзандларга мақбул эмас.

Кокилдор ота ортиқ сўз демай, вазмин ва улуғвор қадамлар билоан Тақирқир томон кета бошлади.

— Қуллуқ, қуллуқ, — деди Абдумурод таъзим билан орқага тисарилар экан, — яхшиликларингизни унутмайман, авлиё ота.

Унинг юраги шодлик ва ҳаяжонга лиммо-лим эди. Бутун вужудида ғалати бир енгиллик, кўтаринкилик сезарди. Қишлоқ томон юзланиб, қадам ташларкан, назарида кимдир уни опичлаб олиб кетаётгандай туюлди.

Абдумурод Кокилдор отани сўнги бор кўриб қолиши учун ортига ўтирилди. Лекин ҳайрату ҳаяжонга лиммо-лим нигоҳлари қоп-қоронғу зулматда ҳилолнинг заррин шуълаларидан бошқа ҳеч нарсани илғамади.

Абдумурод катта-катта, дадил-дадил қадамлар билан уйлари томон югургилаб кетди.

Айни пайтда олам-олам қувончга қоришиб, қушдек учиб бораётган йигитни Кокилдор ота қир этагидаги харсанг панасида туриб кузар, юзидаги ясама соч-соқолини юлиб ташлар эди. Бу — Пардабой эди! У эгнидаги оппоқ либосига бурканган кўйи қоп-қора самога тикилди. Ногоҳ осмоннинг тоқида устози Ориф Йўлчи мамнун бош ирғаб, қараб тургандай туюлди.

Пардабой беихтиёр жилмайди.

ҚАЛТИС ҰЙИН

Ўшанда у илк марта абитуриент бўлиб шаҳарга келганди. Тонг ғира-ширасида Тошкентнинг сершовқин ва серҳашам темирйўл вокзалига келиб тушар экан, ҳали уни бу шаҳарда нималар кутаётганини билмасди.

Уни шаҳарга амакиси Бердиқул ака олиб келганди. Тўғрироғи, Бердиқул ака олиб келишга мажбур бўлган эди.

— Ука, ўқишга кириш сенга ўйинчоқ эмас, — деди ўшанда Бердиқул ака. — Мактабда қотириб ўқиган бўлсанг ҳам майли эди. Шошилиб ёзсанг исми-шарифингдан иккита хато қиласан. Тинчгина тирикчилигингни қилиб юрсанг бўлмайдимиз? Қолаверса, онанг билан синглингни ҳам ўйлашинг керак. Уларнинг ҳайҳотдек ҳовлида шумшайиб қолиши сени ташвишлантормайдимиз?

Шарифнинг жаҳди чиқди.

— Ўқишни ҳам, ёзишни ҳам сизнинг Акмалингизча биламан, — деди у кўзларини ола-кула қилиб. — Олиб кетмасангиз ундан нарига! Ўзимиз ҳам қандай боришни яхши биламиз.

Начора, орадан бир ҳафта ўтиб, Бердиқул ака ўғли Акмал билан марҳум акасининг ўғли Шарифни пойтахтга олиб келди. Улар Қишлоқ хўжалиги институтига ҳужжат топширдилар. Бироқ ўша йили икки абитуриент ҳам ўқишга киролмай қишлоққа қайтишга мажбур бўлди.

— Қишлоқдагиларга роса майна бўлдик, — деди Акмал йиғламоқдан бери бўлиб.

— Қишлоққа қайтиб борадиган аҳмоқ йўқ, — деди Шариф.

— Тушунмадим!

— Нимасини тушунмайсан? Сени билмадиму мен шу ерда қоламан. Пул топиб, келгуси йил имтиҳонларини пулга гаплашаман.

— Бу ишингга онанг рози бўлмайди, — деди Акмал. — Қолаверса, сенга бу ҳайҳотдек шаҳарда ишни ҳам нақдлаб қўйгани йўқ. Яхшиси эртага эрталаб йўлга тушамиз.

Ўшанада Шариф эртаси куни эрталаб йўлга тушмади. Айтганини қилиб туриб олди. Йигирма кунча бурун Бердиқул ака топган ижара уйда яна бир ой яшашга рухсат олди-да, бирор иш топиш умидида кўп эшитган, аммо бирор марта кўрмаган мардикор бозорига йўл олди.

...Издихом. Бу ердан бирорта иш топишнинг иложи бўлармикин? Шарифнинг ҳафсаласи пир бўлди. Онда-сонда келиб тўхтаётган машиналарни «гув» этиб ўраб олаётган одамлар орасига ёлғиз ўзининг киришидан ҳеч бир фойда йўқ эди. Ўша куни мардикор бозорида кечгача санқиди, аммо бирор натижа чиқаролмади. Кечқурун бурнидан тортгудек бўлиб уйга кириб келди. Сувараклар билан тўлиб-тошган ошхонага кирди-ю наридан-бери чой ичиб ўзини сим кароватга ташлади.

Шариф кўзини очганда тонг ғира-шира отаётган эди. У сакраб туриб кийинди. Бундай яшаб бўлмайди. Нимадир қилиш керак. Ёнидаги пул ҳам нари борса яна бир ҳафтага етади. Кейин ҳатто қишлоққа қайтишга ҳам пули қолмайди. Шундай экан, бугун нима қилиб бўлса ҳам бирор иш топиши керак. Майли, арзон-гаровга бўлса ҳам иш бўлса бўлди. Уйига қуруқ қўл билан қайтиб борса, унинг устидан ётиб куладиганлар қанча!

Шариф то мардикор бозорга етиб боргунча ўйла-ниб борди. У ёш-яланг билан тўлган майдончага кириб борар экан, назарида кимдир уни кузатаётган-

дек туюлди. Атрофига олазарак қаради. Шариф адашмаган эди. Уни бир чеккада буруқситиб сигарет тутатаётган бир киши зимдан таъқиб этаётганди. Шарифнинг юрагига ғулғула тушди. Нега у кузатаяпти? Ёки бировга ўхшатдимми? Амаки айтганидек, мафиянинг одамларидан эмасмикин ишқилиб? Бердикул аканинг айтишича, шаҳарда мафиянинг одамлари қўлидан иш келадиган одамларни жиноят ишларида ёллашар экан. Лекин Шарифнинг қўлидан бирор иш келмайди-ку! Келиб-келиб мафиянинг иши озгингина, бунинг устига, қадди-басти ҳам ўзига яраша бир қишлоқи мишиқига қолмагандир.

Шарифнинг кўнглидан кечган ушбу ўйлар уни бироз хотиржам қилди. У ҳеч нарсани кўрмагандек, одамлар орасига шўнғиб кетди. Бироқ энди тўрт-беш қадам юрганди ҳамки, қаршисида яна ўша нусха пайдо бўлди. У энди бу сафар Шарифни имлаб чақирди. Шарифнинг юраги тавонига тушиб кетгандек бўлди. Аммо у буни сездирмай хотиржам қиёфада унинг олдига борди.

— Ассалому алайкум, бирор гапингиз борми?

— Сенга фойдалироқ бир гапим бор, — деди нотаниш киши табассум билан. — Ҳар қалай фойдадан воз кечмассан?

Нотаниш кишининг юзидаги табассумни кўриб Шарифнинг кўнгли жойига тушгандек бўлди. «Нима бўлганда ҳам, у мафиянинг одамига ўхшамаяпти-ку!», деган фикр кечди унда. Чунки Шариф мафия деганда тунд юзли, шафқат нелигини билмайдиган одамларни тушунарди. Қаршисидаги одам эса ёши қирқлардан ошган, оқ-сарикдан келган, жигарранг сочлари силлиқ таралган, бунинг устига, истараси иссиқлиги уни зиёли одамга ўхшатиб турарди. Ҳатто устидаги кийим-боши ҳам зиёлинамо эди.

— Нега ўйланиб қолдинг? — деди нотаниш одам.

— Қанақа гапингиз бор эди?

— Менинг исмим Азим! — деди нотаниш одам Шарифга қўл узатиб. — Сенинг исминг-чи? Қанақа иш ахтараяпсан?

— Мен Шарифман, ҳар қанақа иш бўлса бажариб кетавераман.

— Шунчалик ўзингга ишонасанми?

— Ер ағдариш, ғишт териш, пахта чопиш...

— Тўхта-тўхта, ўзим ҳам ўйлагандим, бу бола уйдан биринчи марта иш излаб чиққан бўлса керак деб, — Азимнинг чеҳраси ёришиб кетди. — Шаҳарда ер ағдариш, ғишт териш, деган ишлар бўлмайди, ука. Ҳунар керак бу ерда, ҳунар! Бирор ҳунаринг борми?

— Йўқ.

— Унда чатоқ.

— Сиз шунча одамнинг ҳаммасини ҳунарли деб ўйлайсизми? — Шарифнинг бироз жаҳли чиқди.

— Шунинг учун ҳам улар шу ерда санғиб юришибди-да. Қўлида ҳунари борлари алақачон ишини топиб кетишган. Мана сен, кеча ҳам кун бўйи шу ерда сандирақладинг, лекин иш тополмадинг? Бугун яна келдинг, лекин бирор иш топишингга кўзинг етадими?

— Топаман. Худо хоҳласа бугун албатта топаман, — деди Шариф. — Сиз мени кеча ҳам кўрган эдингизми? Тушунмадим, мени кузатиб юрибсизми?

— Сени кузатиб юрганам йўқ, — деди Азим жиддий оҳангда. — Лекин сенга бир таклифим бор.

— Қанақа таклиф?

— Мен билан бизнес қиласанми?

— Нима, сиз бизнесменмисиз? — деди Шариф ажабланиб. — Бизнесмен бўлсангиз, мардикор бозорида нима қилиб юрибсиз?

— Менга одоб-ахлоқли, чаққонгина бир бола керак, — деди Азим.

— Нима иш қилиш керак?

Азим бизнесменларга хос тарзда орқа чўнтагидан қимматбаҳо сигаретини олиб шошилмасдан тутатиб, салмоқлаб гап бошлади.

— Энди, ука, ўғирлик қилмаймиз, бировнинг ҳаққини емаймиз, қиладиган ишимиз тайёр маҳсулотни бир жойдан бошқа жойга олиб борамиз. Устига қўйилган уч-тўрт сўм бизнинг насибамиз бўлади.

— Қанақа маҳсулот сотамиз?

— Арзимаган майда-чўйдалар. Лекин ана шу майда-чўйдалардан яхшигина қолади.

Ўша куни Азим Шарифни улкан бизнес режаси билан таништирди. Шариф учун ётадиган жойи ҳам борлигини айтди. Энг асосийси, топилган фойда арра бўлишини эшитган Шариф бу бизнес ишига жуда қизиқиб қолди.

— Ишимизнинг бир қийин томони бор, — деди Азим оғир тин олиб. — Биз товарларимизни Туркманистоннинг Тошҳовуз шаҳрига олиб боришимиз керак.

— Ие, ўзимизнинг бозорларимизда сотсак бўлмай-дими? — деди Шариф ажабланиб.

— Э, бу бозорлардан қорин тўйғазиш қийин. Ўзимизда уч ойда топган пулни Тошҳовузга бир марта бориб, келишда топиш мумкин. У ёқда братанлар бор.

Азим кўзини қисиб кулиб қўйди. Шариф унинг гапларини тинглар экан, қарама-қарши ўйлар гирдобиди қолган эди. Азимга розилик берай деса, бироз шубҳаланиб турибди, рад этай деса, ажойиб фойдали иш таклиф этилмоқда. Ниҳоят, у бир қарорга келди. Майли, нима бўлса бўлар, Азим билан ҳамкор бўлишга рози бўлади. Агар ўхшамаса ҳам унинг йўқотадиган нарсаси йўқ. Мардикор бўлиб танга санаб юргандан кўра бизнес қилган яхши эмасми?

Шариф кейинчалик бутун ҳаётини издан чиқариб юборган, умрини барбод қилган одамни ана шу тариқа топган эди. Ўшанда улар мардикорлар бозоридан чиқиб шу атрофдаги «Кафе»лардан бирида роса отамлашиб ўтиришди. Пешиндан кейин Шариф меҳрибон ҳамкорининг «иномарка»сида арзимаган кўч-кўронини кўтариб янги тураржойга ўтди. Ҳаммасидан ҳам Шарифга янги ижараси ёқиб тушди. Азимнинг айтишича, шаҳарнинг қоқ марказидаги бу икки хонали уй узоқроқ қариндошларидан бириники экан. Ниҳоятда дид билан таъмирланган хоналардаги жиҳозлар ҳам қимматбаҳо эди. Айниқса, ошхонадаги қулайликларни кўриб, Шарифнинг ақли шошиб қолди. Ошхона бурчагидаги музлатгичнинг ичи турли-туман озиқ-овқатларга лиқ тўла эди. Овқатланиш столида турган мева-чевалар ҳам Шарифга ўхшаган сўққабошга сал ким бир ойга етиб ортарди.

— Ижара ҳақи керак эмас, — деди Азим қовоқларини уйиб. — Мана бу нарсаларнинг ҳам бари сенга! Мендан бир ёрдам. Лекин бу жойда туришнинг бир шарти бор: агар отанг келса ҳам уйга қўймайсан!

— Ахир, битта-яримта...

— Йўқ, бу шарт қатъий!

Ўша пайтда Шариф бу «шарт»дан бироз ажабланган эди. Аммо орадан вақт ўтиб у ҳаммасини тушуниб олди. Эндиликда Шарифнинг ўзи ҳам уйга бирор зоғ киришини истамасди.

Азим ўша куни Шарифни янги турар жойи билан таништиргач, «эртага келаман» деб чиқиб кетганича икки кун қорасини кўрсатмади. Иккинчи куни айна шомда Азим иккита сўмкани кўтарганича терлаб-пишиб кириб келди.

— Қалай, ука, зерикмадингми? — деди у эшик тут-қичидаги сочиқни олиб терларини артаркан.

— Ўзингиз кўринмай қолдингиз? — деди Шариф қадронларча илжайиб. — Қачон энди ишни бошлаймиз?

— Ана! — Азим сўмкаларга ишора қилди. — Ана шу икки сўмка товарни Тошҳовузга олиб боришимиз керак.

— Нима бу? — Шариф ажабланиб сўмкалардан бирини очиб кўрди.

Азим олиб келган сўмкалар турли хил электр жиҳозлари — патрон, кабель, дазмол ва шунга ўхшаган майда-чўйда нарсалар билан тўла эди. Уларни кўриб Шарифнинг ҳайрати ошди.

— Атиги шу нарсаларнигина олиб борамизми?

— Шуям кам эмас, ука. Бу ерда ҳам сал кам бир миллионлик нарса бор.

— Шу икки сўмкадан неча сўм фойда кўришимиз мумкин? — деди Шариф қизиқиб.

Азимнинг ранг-қути ўзгаргандек бўлди. Шариф унинг жаҳди чиқаётганини сизди-да, ноўрин савол берганидан хижолат тортди.

— Умуман... йўл харажатларини қоплайдими, де-моқчи эдим, — деди у каловланиб.

— Йўл харажатларини ҳам қопламаса бизга Тошҳовузда пишириб қўйибдими? — деди Азим андак зарда билан. — Қанча фойда кўриш ёки зиён кўришни менга қўйиб беравер. Сен менинг айтганимни қилсанг бўлди, ука. Лекин сенга бир гапни айтиб қўяй: бизнес бу — таваккалчининг иши! Агар таваккал қилишни билмасанг, ҳеч нарсага эришолмайсан. «Охирини ўйлаган қаҳрамон бўлолмайди», деган гапни эшитганмисан? Аслида ана шу гап бизнесменлар учун! Милицияни ёки божхоначини кўрганингда ҳадеб юрагинг ўйнайверса, биринг икки бўлмайди. Каллани ишлат, қонун осмондан тушмаган. Қонун ҳам бирор юмшоқ курсида ўтирганнинг калласидан чиққан. Инсон ўйлаб топган қонунлар жуда мўрт бўла-

ди. Уни «чўзиш», «семиртириш», ёки рубарў келган-да кўринмай айланиб ўтиш ҳам мумкин. Сен каланг билан ана шу қонунни айланиб ўтиш чорасини топ! Чораси йўқ ишнинг ўзи йўқ.

Шариф Азим акасининг бу фалсафий нутқини тинглар экан, гарчи унинг айрим гаплари мазмунига тушунмаган бўлса-да, ичида унга таҳсинлар айтди. Пул кўп бўлса, мия ҳам яхши ишлайди шекилли, деб ўйлади Шариф. Шунда беихтиёр хаёлига қишлоғидаги Бек ака келди. Асли исми Бекмурод бўлган бу одамнинг донғи Бек бўлиб чиққан эди. Бекмурод ака узоқ бир йили кимнингдир тўйида ичиб, қўшни қишлоқлик Аҳмад биргадирнинг қорнига пичоқ санчиб олади. Яхшиям, Аҳмад биргадир ўлмай қолади. Аммо Бекмурод ака бир неча йилга қамалиб кетади. Орадан йиллар ўтиб, Бекмурод ака қамоқдан чиқиб келади ва кўп ўтмай бой-бадавлат бўлиб кетади. Кимлардир Бекмурод турмадан тилло топиб чиқди дейишса, бошқа бировлар «ҳалиги» билан шуғулланса керак, деб бир-бирига имо-ишора қилиб қўйишарди. Бироқ нима бўлганда ҳам, Бекмурод ака тез орада Бек бўлиб танилди. Бек ака фавқулодда нотик ҳам эди. Тўй-ҳашамларда Бек ака ҳеч кимга гап бермасди. Шунинг учун ҳам Шариф Азимнинг гапларини эшитиб Бек акани эслади.

— Эрталаб поездга чиқамиз, — деди Азим Шарифнинг хаёлларини бўлиб. — Ҳадеб хаёл суравермай нарсаларингни тайёрлаб қўй. Энг асосийси, паспорт эсдан чиқмасин!

* * *

У қаердадир замонавий мода оламининг қироличаси Габриэль Коко Шанель ҳақида ўқиган эди. Франциядаги овлоқ бир шаҳарчада дунёга келган бу аёл етимлик ва чидаб бўлмас қашшоқликдан миллионер

аёлга айланади. Унинг онаси Жанна исмли мардикор аёл бўлади. Отаси бутун шаҳарга донғи кетган хотинбоз бўлади. Шанель туғилганидан кейин кўп ўтмай оғир меҳнат туфайли онаси Жанна вафот этади ва шундан кейин у етимхонага боради.

Отаси етимхонаданлик пайтларида бирор марта уни излаб бормайди ва провардида қизидан бутунлай воз кечади. Бахтсиз болалик Шанельни жуда эрта улғайтиради. У етимхонада тарбияланувчиларидан бичиштикиш ҳунарини ўрганади. Бора-бора Шанель туппа-тузук чевар бўлиб қолади. Шундан кейин Шанель етимхонадан чиқиб устахона очиш фикрига тушади. Мана шу оддийгина устахонадан бошланган ишлар кейинчалик бутун дунёга машҳур бўлиб кетади. Ҳатто Коко Шанель номи мода рамзига айланади. Қарабсизки, кечагина бутунлай қашшоқ ва қаровсиз ҳолдаги қиз дунёнинг энг машҳур ва энг бой одамларидан бирига айланади.

Шариф поезднинг деразасидан узоқ-узоқларга тикилганча шулар ҳақида ўйлаб борар экан, ўзининг ҳам ўша Шанелникидан қолишмайдиган болалиги ёдига тушиб кетди.

У отасини эслай олмайди. Чунки отаси автоҳалокатдан вафот этганида у эндигина тўрт ёшга тўлган эди. Синглиси эса ҳали кўкрақдан ҳам ажрамаганди. Кутилмаганда келган фалокат ёшгина оиланинг бутун орзу-умидларини барбод қилди. Онаси бошқа турмуш қурмади. Тоғаларининг аҳволи ҳам ўзига яраша эди. Уларнинг кунига амакиси Бердиқул ака яради. Аммо доно халқ билиб айтар экан, «Қўл билан берганга қуш тўймас». Алкаш бўлса ҳам, ахлоқ бўлса ҳам, ҳар оилада бир отанинг йўриғи бошқа экан. Шариф эсини танигандаёқ отаси бўлишини жудажуда орзу қиларди. Бошқаларни отаси эркалатганда у кўнгли бир бошқача бўлиб қоларди. Тўғри, онаси,

амакилари, тоғалари Шарифни жуда яхши кўрарди. Аммо барибир улар ота эмасди.

Шарифнинг ўқувчилик йиллари ҳам қувонарли эмасди. Ёлғиз қўли билан рўзгорнинг фор оғзини тўлғизолмаган она ҳадеганда Шарифга ўзи истаган кийимларни олиб беролмасди. Бу эса кундан-кунга бўй чўзиб бораётган Шарифнинг ғурурига тегарди. Уни ўша пайтлардаёқ пул топиш, бой бўлиш иштиёқи асир этганди. Шунинг учун ҳам, Шариф ҳамма нарсани пул билан улчайдиган, бойлик деса ҳамма нарсага тайёр ҳолатда вояга етди. Мактабни тамомлар экан, гарчи у амакиси Бердиқул акага бирорта институтга ўқишга кираман деб хархаша қилмаган бўлса-да, унинг асл мақсади бошқа эди. У фақатгина бир баҳона билан шаҳарга келиб олиш ва бировларнинг ёрдамида озгина бўлса ҳам шаҳар ҳавосини ўрганишни режа қилган эди. Ҳаммаси Шарифнинг ўйлаганидек бўлди. У ўқишдан «йиқилгани»га заррача ўксигани йўқ. Амакиваччаси Акмалга ўхшаб ошхонага ўтиб йиғлаб ҳам олгани йўқ. Бир ҳисобга тўғри бўлди, деб ўйлади у. Ахир шаҳарда ўқишнинг ўзи бўладими? «Битта товуққа ҳам сув, ҳам дон керак». Уни ким боқади? Шариф буни билмайдиган даражада ахлоқ эмасди. Гарчи у ичидаги гапларни ҳеч кимга айтмаса-да, унинг ҳам ўзига хос «қаричи» бор эди.

— Файласуфларга ўхшаб кўп ўйланар экансан, — деди купенинг иккинчи қаватида ётган Азим пастга энгашиб.

— Нима бало, шоир-поир эмасмисан, ишқилиб?

— Шоир бўлсам-ку зўр бўларди?

— Нимаси зўр бўларди?

— Шоир бўлсанг ҳамма сени ҳурмат қилади, — деди Шариф илжайиб. — Қолаверса, пулинг ҳам кўп бўлади.

— Ким айтди сенга шоирнинг пули кўп бўлади, деб?

— Ҳар қалай, уларни хизмат машиналари олиб юради, ака!

Азим ирғиб пастга тушди-да, Шарифнинг қарши-сига ястаниб ўтириб олди.

— Ука, шоирларнинг зўрлари хизмат машинасида эмас, оддий автобусда юришга ҳам пул топишолмайди, — деди Азим билафонлик қилиб. — Асл шоирлар алкаш бўлишади. Шунинг учун улар масъулиятли ишларда ишлай олмайди. Бу масаланинг бир томони, иккинчидан, асл шоирлар бировни мақтаб ёзолмайди. Шундан уларни ҳалигидақа дейишади.

— Сиз қаердан биласиз уларни?

— Э, ука, бизам бир пайтлар филологияда ўқиганмиз.

— Кейин ҳайдалдингизми?

— Нега ҳайдаламан, жинни-пинни эмасмисан? — Азимнинг энсаси қотди. — Институтни тамомладим, керак бўлса бир-икки йил ишладим ҳам. Кейин...

— Кейин нима бўлди?

— Нима бўларди, чой-чақа санаб юриш жонга тегди.

Шундан кейин Азим қаерда ишлагани, ишдан қай тариқа кетгани-ю, бизнесни қачон бошлаганини бирма-бир айтиб берди. Айниқса, унинг бизнес қиламан, деб икки йил «ўтириб» чиққани Шариф учун кутилмаган маълумот бўлди.

* * *

Азимнинг филологияни тамомлагани ёлғон эди. У Шариф айтганидек 2-курслигидаёқ курсдош қизлардан бирига тегажоқлик қилиб институтдан ҳайдалганди. Аммо у буни уйдагилардан сир тутди. Ўзи эса совун, шампун сингари кир ювиш маҳсулотларини ишлаб чиқадиган «Ўзбек-турк» қўшма корхонасида оддий ишчи бўлиб ишлай бошлади. Азимнинг иши оғир эмасди. Ойлик-маоши ҳам яхши эди. Аммо корхонада назорат кучли эди. Эрталаб келиш ва кетиш қаттиқ назорат қилинарди. Мана шу интизом Азимнинг тинка-мадорини қуритарди. Чунки у баъзан

тунги дайдишлардан кейин эрталаб ухлаб қоларди. Ёки маош олган кунлари бирор қақажонга ваъда бериб қўйиб бошига бало сотиб оларди.

Азимни корхонада ишлаб юрган кезлари бир нарса безовта қиларди. Ҳар куни омборхонадан камида икки машина қадоқланган маҳсулотлар сотувга чиқиб кетарди. Азим юк машинага маҳсулотларни жойлай туриб, улардан келадиган ўртача фойдани ҳисобкитоб қиларди. Бир кунлик фойда унинг бир йиллик маошидан ҳам кўп чиқарди.

Бир куни Азимнинг миясига ажойиб бир фикр келди. Бирорта бозордан маҳсулотга харидор топиш мумкинми? Нега мумкин бўлмасин! Ахир бозор тўла чайқовчи-ку!

Дам олиш кунларининг бирида бозордаги сотувчилар билан гаплашиб кўрди. Улар маҳсулотларнинг намунасини кўриб кейин келишамиз дейишди.

Азим ўша куни туни билан ухлай олмади. Унга бой бўлиб кетиш ҳақидаги ширин хаёллар сира тинчлик бермади. Эрталаб апил-тапил кийинди-да, нонушта ҳам қилмасдан ишга борди. У корхонанинг амалиёт ишларини бошқарадиган Ҳайдар аканинг ҳузурига кирди.

— Ака, агар мумкин бўлса, бозорда бир-икки оғайнилар бор эди, — деди у чайналиб. — Шуларга баъзи бир нарсаларни кўрсатсам дегандим. Шунга...

— Бу мумкинмас! — деди Ҳайдар ака керишиб.

— Ахир бизга харидорлар қанча кўпайса шунча яхши-ку!

— Шундоғам биз харидорсиз қолаётганимиз йўқ, ука! — Ҳайдар ака бироз овозини кўтарди. — Тинчгина ишингни қилаверсанг-чи! Ҳамма нарсанинг қонун-қоидаси бўлганидек, бизнеснинг ҳам ўзига яраша қоидалари бор, ука. Бугун сенга, эртага Шерматга, индинга Эшматга бериб юбораверсак бундан иш чиқмайди. Сенинг тўртта харидорингни деб ол-

диндан миллион-миллионларини бериб қўяётган оқалардан ажрашимиз керакми?

Азим бошлиқнинг хонасидан ҳафсаласи пир бўлиб чиқди. «Сенинг қонун-қониданга тупурдим», деди у ичида ғижиниб. Нима бўлса бўлар, у аҳдидан қайтмайди.

Азим кун бўйи режа тузди. Ниҳоят, бир фикрга келди. Асрорни қўлга олиш керак. Асрор омбор мудури. Азим билан алоқаси яхши. Бунинг устига қиз-жувонга ўчгина. Бунинг учун эса пул керак. Кўпчиликда бўлгани каби Асрорда ҳам шу муаммо: пул йўқ!

— Қачонгача танга санаб юрамиз оғайни? — деди Азим кечқурун Асрорнинг кўнглига қўл солиб. — Қуруқ маош билан қорин тўяди, лекин кўнги тўймайди. Нима қилиш мумкин?

— Нима қилардинг, бойваччанинг боласи бўлмаганидан кейин, бориға шукр қил-и-б юраверасан, — деди Асрор яшиқларни тахлар экан. — Соққанг бўлмаса қийин, оғайни. Орзу қилиш учун ҳам пул керак!

— Битта зўр режа бор!

— Қанақа режа?

— Агар сен рози бўлсанг, совун сотамиз, — деди Азим жиддий оҳангда.

— Калланг жойидами? — Асрор унга ўгирилиб қаради. — Омбордан рухсатсиз бир дона совун чиқса, онамни кўзимга кўрсатади. Нима, менинг ишдан ҳайдалишимни истаяпсанми?

— Совун сотиб сен ишдан ҳайдалсанг мен қолармидим, оғайни! Жа-а оласан-да гапни.

Азим гапни айёрлик билан фойдага бурди.

— Бир ойда шу ердан нари борса уч юз минг сўм оласан, тўғрими?

— Тўрт юз минг! — деди Асрор гердайиб. — Би-

рорта байрамда қуруқ қолдиришмайди. Зарур бўлса қарзга пул ҳам топиб беришади.

— Қарз ўз номи билан қарз-да, оғайни, — деди Азим хомушланиб. — Лекин ҳеч кимга билдирмасдан биз ҳам бизнесимизни йўлга қўйиб олсак, бировлардан қарз сўрашга ҳам ҳожат қолмасди. Бунинг устига уй-жой дегандай...

— «Шеф»га айтиш керак, — деди Асрор. — Биров олдидан ўтсак, рози бўлади.

— Рози бўлмади ўша «шеф»инг!

— Лекин яширинча иш қилсак бизни билиб қолишади.

— Бизни билиб қоладиган даражада кўп нарса сотмаймиз, — деди Азим. — Бир ҳафтада бир марта!

— Мен бўйнимга ололмайман.

— Ҳаммасини мен бўйнимга оламан! — Азимга жон кирди. — Кўпмас, бир ҳафтада бир қадоқ совун, бир қадоқ шампун бериб турсанг бўлди.

— Э, бу жуда кўп-ку! — Асрорнинг кўзлари олайиб кетди. — Бир қадоқнинг ичида тўрт юз дона совун бўлади. Шампунда ҳам шунча! Ахир бу...

— Ҳар бир ишдан беш юз минг сўм бераман!

Асрорнинг қўлидаги тахта яшик «тақ» этиб ерга тушиб кетди. Беш юз минг сўм! Бир ойда икки миллион бўладими?

— Билиб қолишидан қўрқаман, оғайни!

Асрорнинг овозида фавқулодда зорланишдек оҳанг бор эди. У айна пайтда икки ўтнинг орасида қолганди. Азимга шерик бўлай деса, раҳбариятнинг билиб қолишидан, шерик бўлмай деса, ойига нақ икки миллион! Агар у Азим билан атиги бир ойгина ҳамкорлик қилса, ҳамма қарзларидан қутилиб кетар экан. Энг асосийси, Шахнознинг ўша кунги ёқтирган узугини ҳам олиб бериши мумкин. Қолаверса, қачонгача анави шалағи чиққан «Жигули»ни минади.

— Ўйланма, бирон гап бўлса, ҳаммасини ўзим тўғрилайман, — деди Азим қатъий оҳангда. — Бу дунёда таваккалчи бўлмасанг яшай олмайсан. Таваккал қилиш керак, оғайни!

— Қачон бошлайсан!

Азимга жон кирди. У ишнинг бу даражада осон кечишини кутмаган эди.

— Бугун!

— Бугун?! — Асрор турган жойида бир сапчиб тушди. — Бугундан бошламоқчимисан? Бирорта оладиган одамнинг борми?

— Ҳаммасини гаплашиб қўйганман.

Ўша куни Азим уни-буни баҳона қилиб то оқшомгача корхонада ивирсиб юрди. Бу пайтда корхонада ишчилар алақачон кетган эди. Фақатгина бир хавф бор эди. Бу куну тун дарвозахонада ўтириб олиб газетадан бош кўтармайдиган Наби акада қолган эди. Лекин уни чалғитиш Азим учун ҳеч гап эмас.

Иш режадагидек кечди. Азим Наби акага ҳар доимгидек «қиттак» қўйиб бериш учун сал наридаги «Кафе»га олиб кетди. Бу пайтда Асрор айтилган молларни омбордан олиб чиқиб, эски «Жигули»сининг юкхонасига жойлади.

Биринчи операция ана шу тарзда жуда осон кўчди. Орадан икки кун ўтиб, Асрорга Азим ваъда қилинган пулни келтириб берди. Бу тарздаги ўғирлик кейинги ҳафталарда ҳам давом этди. Бора-бора Асрорнинг ўзи кўпроқ мол олиш ҳам мумкинлигини айта бошлади. Ана шундай кунларнинг бирида Азимга каттагина буюрма тушди. Улар шу кечаси машина тўлганича мол олишиб, йўлга тушдилар. Бироқ уларни катта йўлда ДАН ходимлари тўхтатишди. Қочиб кетишнинг сира иложи йўқ эди. Шалағи чиққан бу арава билан қочиш ҳамкулгули эди.

— Бир амаллаймиз, қўрқма, — деди Азим Асрорга далда бериб.

— Қўлга тушиб қолсак нима бўлади!

— Нафасингни иссиқ қил!

ДАН ходимлари машинадаги юкни текширишар экан, табиийки улардан маҳсулотнинг ҳужжатини талаб қилишди.

— Ҳужжат корхонада қолиб кетибди. Илтимос, бир сафар қўйиб юборинглар, — Азим милиция ходимларига астойдил ялина бошлади. — Нима хизмат бўлса биз тайёрмиз, окалар!

Азимнинг бу даражада ўзини хокисор тутиши ДАН ходимларини шубҳалантириб қўйди.

— Қанча берасан? — деди улардан бири Азимга синчиковланиб.

Азим ёнидан икки юз доллар чиқариб берди. Бу ҳол машинадаги маҳсулотларнинг ўғирланганига ҳақиқий гувоҳ эди. Азим қанча ялинмасин ҳамма ҳаракатлари бекор кетди. Зудлик билан тезкор группа чақирилди. Ҳаш-паш дегунча Азим билан Асрорнинг қўлига кишан урилиб шаҳар прокуратурасига олиб борилди. Суриштирув ишлари унчалик узоққа чўзилмади. Чунки ҳаммаси очиқ-ойдин эди. Шундай қилиб, ишбилармон Азимбой олти йилга, омборчи Асрор эса беш йилга озодликдан маҳрум этилди. Катта бизнесларни режа қилган Азимнинг парвози мана шу ерда поёнига етган эди.

Азим қамоқда тўрт йил ўтирди. Лекин унинг омади бор экан. Турмада икки-уч нафар «братан» орттирди. Ана шу «ока»ларининг шарофати билан тез орада ўзини тиклаб олди. Унинг иши жуда осон эди. Ҳар ойда бир марта икки сўмка мол билан Туркманистоннинг Тошҳовузига бориб келарди, холос. Лекин у сўмкаларни ўзи кўтармасди. Кимнидир албатта ишга ёлларди. Шу пайтгача тўрт нафар ёлланувчининг умрини хазон қилди. Эндиги навбат, Шарифга келган эди.

* * *

Улар иккинчи куни пешиндан кейин Тошҳовуз шаҳрига етиб боришди. Тижоратчиларни вокзал майдонида ҳашаматли бир машина кутиб олди-да, шаҳар чеккароғида жойлашган нақ қасрдек бир ҳовлига олиб боришди. Шариф бўлаётган ишлардан ҳайрону лол эди. У ёнида ялпайиб ўтирган Азимга савол беришга ҳам ҳайиқиб қолганди. Тўғрироғи, Шарифни қасрнинг салобати босиб қолганди. У умри бино бўлиб, ҳатто киноларда ҳам бунақа ҳашаматли уйни кўрмаган эди.

Бир зумда меҳмонлар учун дастурхон ҳозирланди. Дастурхон ҳам хонадонга муносиб бўлди. Шариф бир пайтлар болалигида ўқиган «Очил дастурхон» эртагини эслади. «Очил дастурхон»да ҳам бўлса шунчалик бўлади-да. Азим қўярда-қўймай Шарифга икки пиёла коньяк ичирди. Бир чеккада шумшайиб ўтирган Шариф бирдан ўзгарди. Шу пайт хонага узун куйлакли, бири-биридан чиройли икки қиз кириб келди. Шариф бутунлай ўзини йўқотиб қўйган эди. У қизлар томонидан қўйилган кейинги қадаҳларнинг бирортасини қайтармади. Шариф сўнгги марта қадаҳ олганини, қизлардан бирини кучоғлаб рақсга тушганини эслайди, холос. Қолганини эслай олмайди.

У кўзини очганда кун қиёмга келиб қолганди. Ўрнидан туриб ҳовлига чиқди. Азим ҳовли ўртасидаги фавворанинг ёнида қориндор бир амаки билан чақчақлашиб ўтирарди.

— Ҳа, уста, кеча шармада қилиб қўйдингиз-ку!
— деди у Азимга тиржайиб. — Башарангни юв, йўлга чиқамиз.

Азимнинг кайфияти зўр эди. Афтидан олиб келган ҳамма молларимизни яхшилаб пуллаган бўлса керак,

деб ўйлади Шариф. У наридан-бери ювинди-да, Азимнинг қаршисига келиб ўтирди.

— Кетамизми?

— Кетамиз, ишлар битди, жигар, — деди у кулиб.

Азимнинг ёнида ўтирган қориндор амаки Шарифга диққат билан тикилди. Унинг катта-катта кўзлари атрофи салқиб тушган, дўрдоқ лаблари нимадандир қорайиб кетган эди.

— Бу жуда ёш-ку! — деди у Азимга, Шарифга ишора қилиб. — Уволидан қўрқиш керак, ука!

— Хотиржам бўлинг, ака, — деди Азим қувноқлик билан. — Шарифбой қишлоқда ўсган, чапани йигит. Ҳаммасини эплайди.

— Сенинг ишинга чапаниликнинг алоқаси йўқ. Сен қилаётган ишинга мойил одамларни топишинг керак. Оғзидан она сути кетмаган мишиқиларни алдама!

Қориндор амакининг овози биров асабийлашиб чиқди. У ҳорғин бир алфозда ўрнидан турди-да, Азимга савол назари билан қаради:

— «Ўғри бўл, фар бўл, инсофи билан бўл!» — деди фўддайиб. — Бир ўйлаб кўрсанг яхши бўларди. Тағинам ўзинг биласан.

— Ока, хавотир олманг! — деди Азим ясама қувноқлик билан. — Шариф ўзимнинг укамдай гап. Биз битта кемадамиз.

Шариф ҳеч нарсага тушунмасди. Ваҳоланки, гап унинг устида эди. Беихтиёр Шарифнинг юрагига ғул-ғула тушди. Унинг кўнгли қандайдир нохушликни сезгандек бўлди. Лекин бу нохушлик нима эди? Шарифнинг боши қотди. Бу орада ҳовлига кеча уларни кутиб олган машина кириб келди. Азим қориндор амаки кириб кетган уйга бирровга кириб чиқди-да, Шарифга кетдик ишорасини қилди. Улар ҳашаматли машинанинг орқа ўриндигига ўтирар экан, Азимнинг кайфияти ҳар доимгидек чоғ эди.

— Шарифбой, сен ҳар қандай гапларга парво қила-верма, — деди унинг елкасига қўл ташлаб. Шарифнинг кўнглидаги гашликни Азим аллақачон сезган эди. — Братан, жуда меҳрибон одам. Сени аяганидан бо-яги гапларни айтди. Сен хавотирланма, ҳаммаси жо-йида бўлади.

— Нарсаларнинг ҳаммасини сотдикми? — Шариф Азимга синовчан қаради.

— Айтдим-у, ука, бизнинг молларга клент тайёр, деб.

— Қанчага сотдик? Фойда бўлдимми?

— Фойда кўрмасак бу ерларда итимиз адашдим, ука! — деди Азим гердайиб.

Шариф йўлга чиққандан буён бир нарсага ҳайрон эди: нима, шу оддий электр жиҳозлари Тошҳовуздек катта бир шаҳарда шунчалик тақчилми? Лекин у бу саволни Азимга беролмади. Тўғрироғи, Азим унга бун-дай савол беришга имкон ҳам қолдирмаган эди.

— Одамлар эшелонлаб мол ташийди. Фойдасидан эса оддий чўнтак ҳам тўлмайди. Лекин шундай иш-лар борки, одамларнинг кўзига арзимасгина бўлиб кўринади. Лекин унинг ичига кириб кўрса, миллион-ларнинг ҳиди келади, ука. Ишнинг ўзини эмас, кўзи-ни билиш керак.

Шариф йўл-йўлакай ўйланиб келди. Ростини айт-ганда унга Азим билан бошлаган бу ўйин ёқмаёт-ган эди. Айниқса, қориндор амакининг айтган гап-лари ҳамон унинг қулоқлари остида жаранглаб ту-рарди. «Бу жуда ёш-ку! Уволидан қўрқиш керак, ука!» Бу билан қориндор амаки нима демоқчи бўлди? Нега Азимга бундай танбеҳ берди? Шариф ўйлаб ўйига етолмасди. Аслида эса, бу «бизнес»-нинг сирини билиш унчалик қийин эмас эди. Ле-кин Шарифдек гўр бир ўспирин учун Азимнинг тузоғини англаш қийин кечаётган эди. Гарчи унинг кўнгли қилаётган ишларида қандайдир бир қин-

фирлик борлигини сезаётган бўлса-да, унинг нима эканини англамаётган эди. Бироқ нима бўлса-да, Шариф йўлда бир қарорга келди: Тошкентга боргач, Азим билан ҳисоб-китоб қилади-да, мангу хайрлашади! Бундай таҳликали ишлардан кўра ер чопгани, фишт тергани минг марта яхши. У ҳатто қишлоққа қайтиб кетишга ҳам рози бўлди. Ҳарқалай, онаси билан сингиси ёнида бўлади. У ана шундай хаёллар билан Тошкентга кириб келди.

— Кошонангиздан бир кечага жой берасиз энди, Шарифбой, — деди Азим кошларини кериб. — Бир кечалик ижара ҳаққи қанча бўлади?

— Кўрамиз, ҳаммаси фойдага боғлиқ.

— Қойилман, фойда деган сўз сира эсингдан чиқмас экан-да, ука!

— Пул учун юрибман-да, ака, — Шарифнинг овози бироз шикаста эшитилди. — Уйда онам билан синглим бор. Отам ёшлигимда оламдан ўтган. Шунинг учун уйланиш, синглимни узатиш, тузукроқ уй қуриш учун пул керак, ака, пул!

Азимнинг чеҳраси жиддий тус олди.

— Пул ҳаммага керак, ука, — деди у Шарифнинг елкасига қўл ташлаб. — Лекин сенга ҳаммадан ҳам кўпроқ керак экан. Сени жуда яхши тушуниб турибман. Лекин «олма пиш, оғзимга туш» деган билан олма пишиб, оғизга тушмайди. Ҳаракат қилиш керак. Мана, сен ҳаракат қилдинг, хотиржам бўл, фойданг менинг чўнтагимда!

Азим чўнтагидан бир даста доллар чиқарди. Шариф Азимнинг қўлидаги пулни кўриб кўзлари ўйнаб кетди.

— Қанча бу?

— Кечқурун ҳаммасини гаплашиб оламиз, — деди Азим пулларни қайта чўнтагига солар экан.

* * *

Шариф уйнинг эшигини очди-ю, хайратдан хангу манг бўлиб қолди. Остонада икки жуфт бежирим аёллар туфлиси турарди. Меҳмонхона эшиги ланг очиқ, ўртадаги хонтахта турли-туман ноз-неъматлар билан тўлиб-тошган, дераза ёнидаги магнитафондан қандайдир ажнабий мусиқа жаранглаб турарди. Шариф ўгрилиб ортида тиржайиб турган Азимга қаради.

— Бировнинг уйига кириб қолмадикми?

— Хавотирланма, ўзимизнинг уй, — деди Азим кулиб. — Сенга сюприз бўлсин деб индамагандим. Уйда хизматкор ойимчалар бор.

Шу пайт ошхонадан бўлиқ кўкраклари ярмигача очиқ, тим қора сочлари ёйиб ташланган, кўҳлик бир қиз келиб Азимнинг бўйнига осилди.

— Эшикни жиринглатмай келибсиз-да, окаси, — деди у кулиб Азимни чўлп-чўлп ўпар экан. — Нима, жиноят устида ушлайман деб ўйладингизми? Биласиз-у, сиздан бошқага дарвозамиз берклигини!

— Яна кимдир борми?

— Битта ўзим етмайманми?

— Бир ўзинг ўнтага татийсан, аммо... — Азим уятдан ўзини қаерга қўйишни билмай турган Шарифга имо қилди.

— Хўрозчангиз қичқирганми ўзи? — қиз Шарифга қараб шарақлаб кулиб юборди. — Зулия, куёвинг келди, чимилдиқдан чиқмайсанми?!

Қўлида аллақандай рангли журнал билан ошхонадан яна бир қиз чиқиб келди.

— Э, ўзимизнинг маҳаллий кадрларимиздан-ку! — Азим у билан ҳам ўпишиб кўришди.

Шариф шолғомдек қизариб ўзининг хонасига кирди. Негадир унинг баданига ажабтовур титроқ кир-

ган эди. Кўнгли бир нарсаларни сезиб қувонч ва хавотир орасида қолди.

Аслида Шариф табиатан ҳаром ишлардан нафратланарди. Бунинг эса ўзига хос сабаблари бор. Шариф ҳар доим бу ҳақда ўйлаганда тишлари ғижирлаб кетади. Лекин начора, буни ҳеч кимга айтолмади ва бундан кейин ҳам ҳеч кимга айтолмайди.

Ўша пайтлари у бешинчи ёки олтинчи синфда ўқирди. Айни баҳор кезлари, қишлоқларда тирикчиликнинг оғзи очилган кунларнинг бири эди. Шариф қишлоқ чеккасидаги томорқасида то шомгача терлаб-пишиб ер чопди. Шом қоронғусида кетмонини елкасига ташлаган кўйи ҳиргойи қилиб уйга қайтди. У шу юришда қишлоққа кираверишда учтўртта сигирни далага ҳайдаб чиқаётган Назокат янгага дуч келди.

Одатда баҳорнинг ташрифи нафақат инсонларга, балки жонворларга ҳам ўзига хос энгилик ва ризқ олиб келади. Эрталаб ўз ҳолича далага ҳайдаб юборилган сигирлар кечки пайт елинлари тарс ёрилгудек бўлиб уйга қайтишади. Кечқурун хотин-халаж челак-челак сут соғиб олишгач, жониворлар яна далаларга ҳайдаб юборилади. Қарабсизки, жонвор сигир эрталабгача яна бир челак сут билан эгасининг ҳузурига қайтади.

Хуллас, Назокат янга сигирларини соғиб далага ҳайдаб кетар экан, қаршисидан келаётган Шарифга одатдагидек илмоқли гап ташлади.

— Ҳа, бўз бола, дардингизни далага айтиб келяпсизми?

Назокат янга ўзи гапириб ўзи шарақлаб кулиб юборди. Унга қўшилиб Шариф ҳам кулиб қўйди.

— Ер чопиб келяпман, — деди Шариф кулиб.

— Нима қилай, Гулини гаплашиб берайми?

— Ҳали менга эрта-да, янга!

— Бешинчи синф боласининг эртаси қоптими?

Назокат янга асли бу ерлик эмасди. Қишлоқдаги Сафар муаллим Фарғонада ўқиб, ўша ёқдан уйланди. Улар турмуш қуришгач, беш-олти йил қаерлардадир яшаб юришди. Бироқ Нормамат бувага ўғлининг мусофир юртларда юриши ёқмади шекилли, қишлоққа келасан деб туриб олди. Назокат янга бу таклифга қанчалик норози бўлмасин, Сафар муаллим отасидан ўтолмади. Охири қишлоққа қайтиб, тинчгина ўқитувчилигини бошлаб юборди. Аввалига Назокат янга қишлоқ шароитига кўниқолмай кўп қийнади. Ҳатто бир-икки марта кўч-кўронини кўтариб кетишга ҳам чоғланди. Аммо ўн йиллик рўзгорини, икки нафар боласини кўзи қиймади. Ва, ниҳоят, ҳаммасига кўниқди.

Назокат янга ниҳоятда кўҳлик аёл эди. Бунинг устига, унинг шўхлиги, ҳазилкашлиги кўпчилликни ўзига маҳлиё қиларди. Тўй-маъракаларда Назокат янгадан кўз узолмай ўтирган йигитларни Шариф кўп бора кўрган. Нима учундир шундай пайтларда Шарифнинг ўз-ўзидан ғаши келарди. Назокат янгани рашк қиларди. Унинг бегона эркаклар билан ҳазилхузул қилаётганини кўрса, ўзини қўярга жой тополмай қоларди.

Бир сафар қизиқ бўлди. Пардабой чўпоннинг кенжаси Норбўтанинг уйланиш тўйи эди. Кечқурун ҳовли саҳнига тракторнинг балони ёқилиб, қишлоқдаги ёш-яланг гулхан атрофида ўйин-кулги қилишди. Бир пайт даврага ўйнаш учун Назокат янга чиқди. Унинг оппоқ, лўппи яноқлари гулхан ёруғида яна-да назокатли ва жозибали бўлиб кетганди. Айниқса, елкасидаги атлас кўйлак унга шунчалик ярашиб турардики, даврадагилар беихтиёр унга маҳлиё бўлиб қолганди. Шу пайт қўлида бир даста пул билан Шоди директор даврага чиқди. У куй ноласига ҳамоҳанг тарзда хиром

қилаётган Назокат янганинг бошидан қўлидаги пулларни сочиб юборди. Ҳавода тўзғиб кетган пулларга давра атрофида чордона қуриб ўтириб олган болалар ташланишди. Бир зумда ҳаммаёқ қий-чув бўлиб кетди. Назокат янга эса шарақлаб кулганича даврадан чиқиб кетаётган Шоди директорни ўйинга тортарди.

— Пул сочишни билган одам ўйнашни билмайди-ми? — дерди у ял-ял ёниб. — Қани, ғайратини бир кўрайлик-чи!

Бу ҳол бир чеккада жимгина турган Шарифнинг қонини қайнатиб юборди. Айниқса, Назокат янганинг Шоди директорнинг қўлидан ушлаб даврага тортаётганини кўрганида ўзини ушлаб туролмади. У югуриб борди-да, Назокат янганинг елкасига туртди.

— Сизни чақиряпти!

— Нима? — деди Назокат янга баланд овозда. Музиканинг овозидан бирор нарсани эшитиш қийин эди.

— Сизни чақиряпти? — деди Шариф овозининг борича.

— Ким?!

Шариф ташқарига имо қилди-да, ўзи тез-тез юриб даврадан чиқди. Унинг ортидан Назокат янга ҳам эргашиб чиқиб келди. Даврадаги музыка овозларидан бироз узоқлашгач, орқада келаётган Назокат янга ҳайрон бўлиб Шарифни чақирди.

— Ҳой, бола, менга қара, ким чақирди мени?

— Ҳеч ким! — Шарифнинг кўзларига ёш қуйилди. Нима учун? Шариф бу саволга ҳалигача жавоб тополмайди. Аммо шуниси маълумки, ўшанда Шариф кўзлари жиққа ёшга тўлиб, Назокат янгага тикилиб қолганди. У нима учун бундай қилаётганини ўзи ҳам билмасди.

— Шариф, сенга нима бўлди? — деди у Шарифнинг елкасидан тутиб. — Нима, йиғлаяпсанми? Нега чақирдинг мени?

— Билмайман!

— «Билмайман» деганинг нимаси?!

Аслида ўшанда Шарифни тушуниш учун жуда катта фаросат бўлиши шарт эмасди. Лекин не чораки, Назокатда шу ҳам йўқ эди. У боланинг пок-покиза тийнатиши тушунмади. Лекин у шу воқеадан кейин кўча-куйда Шариф билан бошқача саломлашадиган бўлди. У ҳар сафар Шарифни кўрганида қайинсинглиси Гулбаҳорни сизга кўндириб бераман деб ҳазиллашарди.

Бугун ҳам сизга ҳайдаб кетаётган Назокат янга ўша гапни эсидан чиқармаган эди. У кетиб борар экан, Шариф унинг ортидан тез-тез қараб қўярди.

Шариф уйига етай деб қолганида сал наридан Шоди директор ҳаллосланганча ўтиб кетди. Негадир директорни кўрганида Шарифнинг ичи симиллаб кетди.

Рости, Назокат янганинг устидан пул сочган кундан бошлаб Шариф Шоди директорни ёмон кўриб қолганди. Ваҳоланки, Шоди директор Шарифнинг амаки акаси эди. У узоқ йиллардан бери қишлоқдаги мўъжазгина мактабга директорлик қиларди.

Шариф Шоди директорнинг қаергадир шошилиб кетаётганини кўриб, кўнглига бир шубҳа оралади. У ўзи ўйлаган нарсасидан бутун вужуди музлаб қолгандек бўлди. «У қаёққа кетаяпти?» Одатда Шоди директор ҳожатхонага ҳам машинасини миниб борарди. Лекин бу сафар...

Шариф беихтиёр ортига бурилди. У тез-тез юриб Шоди директор билан қорама-қора кетаверди. Директор эса Назокат янга сизга ҳайдаб кетган томонга кетиб борарди. Шу сонияларда Шариф Шоди директорнинг ўз иши билан бошқа ёққа бурилиб кетишини шу қадар истадики, у ҳаётида ҳеч бир нарсага бу қадар интиқ бўлмаган эди. Кошкийди, унинг шубҳалари ўринсиз бўлса. Шариф даф-даф титраб кетаётганини ҳис қилди.

Бир пайт Назокат янга боя у билан рўбарў келган жойда қайтиб келаётганига кўзи тушди. Шариф ўзини панароққа олиб вазиятни кузата бошлади. Ниҳоят, улар учрашдилар. Юзма-юз туриб нималарнидир гаплашишди. Гарчи уларнинг гаплари Шарифга эшитилмаган бўлса-да, бир-бирлари билан бақамти туришлари Шарифга ёқмади. Шунда Назокат янга энди кетишга чоғланганди ҳамки, Шоди директор шаппа унинг қўлларидан ушлади. Шарифнинг ичида нимадир «чирт» этиб узилгандек бўлди. Директор Назокат янгани қўярда-қўймай йўлнинг чеккасидаги эски гараж томон торта бошлади. Бу ташландиқ иморат бир пайтлар савхознинг тракторлари турадиган жой эди. Савхоз тугатилгач, гараж ҳам ташландиқ ҳолга келиб қолганди.

Шариф қўлидаги кетмонини бир чеккага қўйди-да, бир амаллаб ўзини деворнинг панасига олди. Энди у Назокат янга билан Шоди директорга анча яқинлашиб қолган эди.

— Бир ойга жўнатмоқчиман! — директорнинг шивирлаган овози эшитилди.

— Қачон?

— Шу ҳафтанинг охирида кетади.

— Бу мумкинмас. Ўтган йили ҳам малака ошириб қайтганди-ку, — деди Назокат янга.

— Сен учун боради, жоним.

Шарифнинг Шоди директор Назокат янгани қучоқлаб ўпаётганига кўзи тушди. Энди ҳаммаси тушунарли эди. Шарифнинг бошлари айланиб кетди. У шу тобда Назокат янгани шунчалар ёмон кўриб кетдики, шу кундан эътиборан у билан бир оғиз ҳам гаплашмади. Ҳатто бир сафар Назокат янга бунинг сабабини ҳам сўраб кўрди. Аммо Шариф чурқ этмади.

Тўғри, Шариф ўшанда уларнинг ўртасида ўзи кутган ишқий томошани кўрмади. Лекин бу «томоша»

қачондир, қаердадир содир бўлганига унинг ишончи комил эди. Нега комил бўлмасин, Назокат янга ялтираб турган юзларини Шоди директорга ўзи тутиб бераётганини у ўз кўзлари билан кўрди-ку! Лекин не кўргуликки, Шариф бу ҳақда ҳеч кимга айтолмайди. Ахир кимга ҳам айтади? Қўйнинг оғзидан чўп олмайдиган Сафар муаллимгами? Бир кун уйида бўлса, уч кун касалхонада бўладиган Шоди директорнинг хотини Шарофат янгагами?

Шариф бу ишлар эсидан чиқиб кетгунча кўп қийналиб юрди. Баъзида ҳамма кўрганларини Назокат янганинг юзига тап тортмай айтиб ташлагиси келарди. Бироқ у бунга журъат этолмасди.

Орадан кўп ўтмай Шарифнинг бу воқеани эслашига хожат ҳам қолмади. Шоди директор шаҳар марказида автоҳалокатга учради ва уч кун касалхонада ётиб, тўртинчи куни оламдан ўтди. Албатта, бу оғир фожеа эди. Шоди директор эндигина эликни қоралаган, тўнғич ўғли Зафарни ҳам уйлан-тиришга улгурмаганди.

Шариф Шоди директорнинг вафотини эшитганда ҳам заррача ачинмади. Аксинча, ҳиссиётларга тўлиқ кўнгли бироз таскин топгандек эди. Шу-шу бўлдию, Шариф хиёнатни, ҳаром ишларни кўрганда нафратланадиган бўлди.

— Ҳой, мужик, қаерда қолиб кетдинг? — Азимнинг қувноқ овози эшитилди.

Шариф истар-истамас ошхонага ўтди. Ошхонадаги стол-стул дид билан безатилган эди. Столда Шариф умрида кўрмаган антиқа ичимликлар ва газаклар турарди. У эшиқдан кириши билан қизлардан бири ўрнидан туриб унга жой кўрсатди.

— Қани, энди би-ир мазза қилиб ўтирайлик, — деди Азим лабларини чаппиллатиб. — Шарифбой, чарчамадиларми ўзи?

— Чарчайдиган иш қилганимиз йўқ-ку, ака!

— Энди чарчайсиз-да, ука, — деди Азим қизларга ишора қилиб.

Шариф уятдан қизариб кетди. Негадир унинг вужудига яна титроқ кирган эди.

— Шарифбой, — деди Азим кўлига қадаҳ олиб. — Мана бу биринчиси, дадиллик ва муваффақиятимиз учун! Кутиб тураман, охиригача оласиз!

Шариф бир парча оловни ютгандек бўлди. Аммо кўп ўтмай, унинг вужудига шундай бир роҳат ўрмаладики, бояги титроқлардан асар ҳам қолмади. Шариф бир зумда хушчақчақ йигитга айланди. Айниқса, у Азимнинг қўярда-қўймай тиқиштирган сигаретини чекканидан кейин бутунлай осмону фалакка кўтарилиб кетгандек бўлди.

Ўша куни Шарифнинг хаёлчан ўсмирлик даври ниҳоясига етган эди.

* * *

— Энди сен билан очикчасига гаплашиб олишимиз керак, — деди эртаси куни Азим.

— Нима ҳақда гаплашамиз? — Шариф ҳайрон бўлди.

— Иш ҳақида! — Азим столнинг тортмасидан қоғозга ўралган бир даста пул олди. — Бу ерда икки миллион!

— Кимга бу?

— Кимга бўларди? Сенга-да!

— Менга?!

— Мен сенга бошида айтганман-а, акангнинг этагидан маҳкам тутсанг кам бўлмайсан!

— Лекин... ака, мен бир нарсага тушунмаяпман.

— Нимасига тушунмаяпсан?

— Мободо биз.... ҳалиги... ёмон бизнес билан шуғулланмаяпмизми? — деди Шариф дудуқланиб.

— Қанақа ёмон бизнес?

— Баъзилардан эшитгандимки, наркотик ишлар ҳам бўларкан. Тўғриси айтсам....

— Ука, икковимиз алақачон бир кемага тушиб бўлдик, — деди Азим бироз жиддийлашиб. — ростини айтсам, мен ҳам сенга ўхшаб кимларнингдир буйруғини бажараман, холос.

— Тошховузга олиб борган сўмкамизда нима бор эди?

— Буни мен билмайман. Қолаверса, бунинг менга кизиги ҳам йўқ.

— Ака, таъқиқланган нарса билан қўлга тушиб қолсак...

— Братишка, эсингдами кетишимиздан олдин сенга нима дегандим? — Азимнинг кўзлари ўйнаб кетди. — Охирини ўйлаган қаҳрамон бўлолмайди. Кўзингни очиб қара, ярқиратиб чет элнинг машиналарини миниб юрганлар маошидан оляпти, деб ўйлайсанми? Тагини суриштирсанг, ҳаммаси жиноятчи бўлиб чиқади. Лекин қарабсанки, давра давра шуларники! Ҳозир оғзи қийшиқ бўлса ҳам бонинг ўғли гапиряпти, ука!

Азим ўзининг гапларига ўзи маҳдиё бўлиб, роса маъруза қилди. Бироқ унинг оҳангжамоли гаплари Шарифнинг қулоғига кирмаётган эди. Тўғрироғи, Шариф шубҳалари рост бўлиб чиқаётганидан хавотирланиб қолган эди. Худо кўрсатмасин, бирор гап бўлиб қамалиб кетса, шўрлик онасининг ҳоли нима кечади? Қолаверса, шу иснод билан қишлоққа қандай боради?

— Азим ака, — деди Шариф ялинганнамо, — агар менга бирор гап бўлса, онам шўрлик кўтаролмайди. Онам синглим билан мени етимликдан, тишларининг орасига қўйиб катта қилди. Бизни улғайтириб энди кўзи қувонганда...

— Сен жинни-пинни бўлмаганмисан, ука, — Азим-

нинг жаҳди чиқди. — Нима, сенда бор ота-она менда йўқми? Керак бўлса менда уч нафар фарзанд ҳам бор. Сен нега ўзингча донолик қиласан? Қанақа қамоқ ҳақида гапиряпсан ўзи?

— Ишимизнинг қалтис ўйин эканидан кўрқаяпман!

— Осон нон қаерда бор, жўра?! — деди Азимнинг кўзлари чақчайиб. — Нима шу ишнинг қалтислигини мен билмайманми? Бугун бутун дунё бирлашиб қарши курашаётган пайтда тўрт килограмм героинни қўлтиқлаб бир давлатдан қўшни бир давлатга ўтишнинг нималигини биласанми? Бу — жонни гаровга қўйиш дегани? Шарифбой, бу дунёда таваккал қилиб яшасанг марра сеники, акс ҳолда еганнинг оғзига қараб умринг ўтиб кетади. Мана, бор-йўғи уч кун вақтимиз кетди. Хўш, қанчалик меҳнат қилдинг? Бординг, еб-ичдинг, мазза қилиб қайтиб келдинг. Провардида фойданг икки миллион бўлиб чиқди. Одамлар икки миллионни неча ойда топишини биласанми?

Азим столнинг устидаги пулларни Шарифнинг олдига суриб қўйди. Сўнгра ёнидан икки дона сигарет олиб, бирини ўзи тутатиб, иккинчисини Шарифга узатди.

— Раҳмат, мен чеколмайман.

— Бу оддий сигареталарданмас, зўридан! Унча-мунча отлилар ҳам буни чеколмайди.

Азим ўзи учун тутатган сигаретани Шарифга узатди. Шариф унинг илтифотини ерда қолдирмаслик учун сигаретни олиб бир-икки тортди-да, стол устидаги кулдонга қўйди.

Рости, Шариф шу пайтгача чекиб кўрмаган эди. Балки шундандир, аммо унга шу тобда чекиш жуда-жуда ёқаётганди. У сигаретни қайта кўлига олди. Бу сафар мириқиб ичига тортди. Шариф сигарет тутатар экан, ўз-ўзидан кайфияти ҳам кўтарилиб борарди.

— Ака! — деди Шариф тўсатдан кўзлари ёниб. — Узр, сизни хафа қилиб қўйдим. Айтганингиздай таваккал қилиш керак. Қашшоқ бўлиб яшашнинг онасини...

— Ана энди, ука, ўзингга келдинг! — деди Азимнинг ҳам кайфияти чоғ бўлиб. — Сени тушунмайман, пулни олиб мазза қилиб еб-ичиб, кийиниб юрмайсанми? Даврингни суриб қол, ука! Эрта-индин кеч бўлиб қолади. Ана, истасанг кечаги хонимчага телефон қил! Секундда хизматингизга ҳозир бўлади. Истамасанг бошқасини чақириб беради.

Азим кулиб юборди. Шарифнинг ҳам оғзидан таноби қочди. У шу сонияларда Азим акасини жуда яхши кўриб кетди. Ҳатто сакраб туриб уни ўпиб олгиси келарди. Аммо у бу кайфият, бу хурсандчилик унга қаердан келганини ҳали англаб етмаган эди.

— Ака, навбатдаги «ов»га қачон чиқамиз?!

— О-ҳо, иштаҳа зўр-ку!

— Мана шу икки миллиондан яна ўнта керак, ака!

— Айтгани қилиб юрсанг, ўнтамас, юзтасини ҳам топасан!

Шариф энди ўзини тутолмади. У ирғиб туриб Азимни қучоқлаб ўпиб олди.

— Ака, биз ҳамиша тайёرمىз!

— Жуда соз?

— Энди, ака, — Шариф Азимга ишшайди. — Кечаги қизларингизнинг бўйи узунини чақириб беринг, илтимос.

— Ана телефони, чақир ўзинг!

— Менга ноқулай, бунинг устига...

— Менинг номимдан истаганча буйруқ беришинг мумкин.

Шариф қўллари қалтираганча телефон рақамини терди. Зум ўтмай трубкада кечаги шўх-шодон овоз эшитилди.

— Нима хизмат?

— Мен... Шариф... сизни...

— Шарифбой, — деди қувноқ овоз эркаланиб. — Нима қилиш керак?

— Ўзингиз келсангиз...

— Хўп. Кечқурун соат еттиларда мени кутинг!

Шарифнинг юраги қинидан чиққудек бўлиб трубкани жойига қўйди.

Азим учун худди шуниси керак эди. Шариф ўзи билиб-билмай қопқонга тушиб бўлганди. У энди ҳар қанча уринмасин, бу ўйиндан талофатсиз чиқиб кетолмасди. Аслида Азимнинг ўзи ҳам бир пайтлар Шарифга ўхшаб ёлланма ишчи бўлиб, бу майдонга кириб келганди. Аммо уни «қурбонлик» қилишмади.

— Бу боланинг иқтидори бор, унга тегманглар, — деди Бек акаси. — Уни синаб кўриб, иш юритувчи қилинглар.

Азим синовлардан жуда яхши ўтди. Бекнинг айтганича бор эди. Азим ростдан ҳам иқтидорли йигит эди. Айниқса, бу ишда унинг «ўтириб» чиққани жуда қўл келарди. Бек акасининг «ширкати»га аъзо бўлиш учун йўлланмани ҳам «ўша ёқ»дан олганди. У дастлаб бу қалтис ишга кирсамми-кирмасамми деб анча пайт иккиланиб юрди. Бироқ тайинли бошқа иш тополмагач, ўзи учун энг қулай йўл шу, деган қарорга келди. Қолаверса, Бекнинг томири жуда чуқур кетгани ҳақида эшитган эди. Шунинг учун ҳам у шу қарорга келди ва турмадаги акахонининг саломини Бекка етказди.

Азимнинг вазифаси қўлига берилган «мол»ни айтилган манзилга етказиб бериш эди. Бу иш ниҳоятда хавфли бўлгани учун кишидан етарлича фаросат ва айёрликни талаб этарди. Азим эса бу ишни кутилмаган тадбирлар билан амалга ошириб Бекни кўп хурсанд қиларди. У шу иш билан шуғулланганидан бери уч нафар ҳамкорини бой берди. Аммо бунинг орти-

дан Бекнинг «ширкати»га ҳеч қандай хавф келгани йўқ. Чунки ҳар бир хатти-ҳаракат қатъий режа асосида амалга оширилган эди.

Аслида «ширкат»даги бошқа ишлар ҳам қатъий интизомга эга эди. Гарчи Азим Бекнинг ишончли одами бўлиб кўринса-да, у қўлига тутқазаетган наркотик моддалар қаердан келтирилаётганини, кимлар билан ҳамкорлик қилаётганини мутлақо билмасди. У ўзининг вазифасини ва ишни амалга оширгач, қўлига бериладиган улушини биларди, холос. Шунингдек, иш жараёнида бирорга нохушлик келиб чиқса, бунга ҳам унинг ўзи жавобгар ҳисобланарди. Шу вайдан Азим ҳар бир қадамини ўйлаб босарди. Ҳамкорликка ёллаётган кишини ҳам обдон ўрганиб, маълум бир талабларга жавоб берсагина қабул қиларди. У одатда бундай болаларни мардикор бозорларидан топарди. Мардикорчиликка келган йигитлар одатда қишлоқлардан бўлиб, содда ва, энг асосийси, пул топиш учун ҳар нарсага тайёр бўлади. Қолаверса, керакли жойларда уларнинг мардлиги ва тантилиги ҳам иш берарди. Шунингдек, уларда яна бир хислат: ориятли бўлишади. Бу эса Азимнинг ишида жуда муҳим аҳамиятга эга. Чунки қамоққа тушишни истамаган одам эҳтиёткор бўлади. Эҳтиёткор бўлган одам эса «узоқроқ» яшайди.

* * *

Шариф қўлидаги даста-даста пулларни ўйнаб ўтирар экан, уни бири-биридан хавотирли ўйлар домига тортган эди. Нима қилмоқ керак? Боши не савдоларга қолди? Ҳаммасини унутиб кетай деса, шундоққина ёнида жарақ-жарақ пул! Қолай деса, уни мутасил қўрқув ва хавотир қийнарди. Айниқса, у Тошқовуздаги қориндор амакининг «Ёш болани жувонмарг қилма!» деган гапини эслаганда баданлари жунжикиб кетарди.

Шарифнинг чеккиси келди. Ё тавба, чекишга ўрғаниб қолди, шекилли. У эгнига костюмини илди-да, уйнинг ёнида майда-чуйда сотиб ўтирган кампирдан бир қути «Палл мал» олиб чиқди. Шариф ошхонанинг деразасига суянганча сигарет тутатди. Бироқ у сигарет тутунини ичига ютиши билан бошланган ҳиқичоқдан ўпкаси чиқиб кетай деди. Шарифга сигаретнинг тутуни аввалгидек ёқимсиз бўлиб туюларди. У ҳайрон бўлиб қўлидаги сигарет донасини ахлат челақка ташлар экан, совутгич устида турган «Палл мал»га кўзи тушди. Бу кеча Азим берган сигаретнинг қутиси эди. Ичида уч-тўрт дона сигарет бор экан. Шариф қизиқиб улардан бирини олиб тутатди. Во ажаб, бу шунчалик ёқимли эдики, Шариф маза қилиб чеқди ва провардида гап нимада эканини англагандек бўлди.

Ҳа, Шариф икки-уч кундан бери наркотик модда билан тўйинтирилган сигарет чекаётган эди. Бу албатта Шарифни ўз ишига боғлаб қўйишнинг энг самарали йўли эди.

Шариф эртаси куни бозорга чиқди. У онаси билан синглисига қимматбаҳо буюмлардан бир йўла уч-тўрттадан сотиб олди. Шунингдек, катта экранли рангли телевизор ва қимматбаҳо видеомагнитофон олиб келди. Дарвоқе, унинг уйига бормаганига ҳам икки ойдан ошган эди. Аввалига имтиҳонларга тайёргарлик, сўнгра мана бу бизнес баҳона икки ой ўтиб кетибди. Энди бир уйга бормаса бўлмас.

Шариф Азим билан маслаҳатлашгач, йўлга ҳозирлик кўрди.

— Ҳамкорлигимиз ҳақида ҳеч кимга оғиз очмаслигинг керак, — деди Азим уни кузатиш олдидан. — Акс ҳолда, ўзингга қийин бўлади. Ўйлайманки, бу даражада аҳмоқ бола эмассан.

— Нималар деяпсиз, ака? Бир ҳафтада қайтиб келаман.

- Келишинг билан бир жойга бориб келамиз.
- Қаерга?
- Келганингда айтаман.
- Ака, битта илтимос бор, — деди Шариф иш-шайиб.
- Қанақа илтимос?
- Ҳалиги сигаретдан бир-икки дона...
- Сенга айтдим-ку, ука, у сигаретни унча-мунча отлилар ҳам чеколмайди.
- Ҳа, энди, сиздек акаларнинг олдида юргандан кейин юкимиз ерда қолмас.
- О-ҳо, анча улғайиб қолибсанми, — деди Азим хурсанд бўлиб. — Гапларинг файласуфларникига ўхшайди. Лекин сенга савол: нима чекаётганингни ҳам биласанми?
- Тахминим бор?
- Ана ўша тахмининг тўппа-тўғри? Шундай экан, у тахминнинг давомини ҳам ўйлаш керак, ука.
- Тушунмадим.
- Нимасини тушунмайсан, у сигаретнинг нархи ҳам ўзига яраша бўлади демоқчиман.
- Қанча бўлади?
- Ҳозирча бунинг сенга кераги йўқ. Ҳамкорлигимиз ҳурмати учун ўзим совға қилиб тураман. Аммо бойиб кетганингдан кейин аравангни ўзинг тортасан.
- Бўлди ака, ҳозирча қўллаб-қувватлаб турунг, кейинчалик биз ҳам сиздек бўламиз!
- Азим ён чўнтагидан икки дона сигарет олиб узатди.
- Ёнимда бори шу экан!
- Ака, бир ҳафтага оз эмасми? — деди Шариф хушчақчақ бўлиб.
- Амаллаб турасан энди!
- Шариф Азим билан бир ҳафтага хайрлашиб қишлоғига йўл олди. Азим уни кузатар экан, Шарифнинг

бир ҳафтада эмас, икки-уч кунда қайтиб келишига ишончи комил эди.

* * *

Шарифнинг шаҳардан бу даражада ошиб-тошиб келиши онаси Хосият опанинг кўнглини хижил қилиб қўйди. Қўлидаги қимматбаҳо матолар ҳам шу тобда унинг кўнглига сиғмаётган эди. Ахир қандай қилиб бир ойда шунча пул топиш мумкин? Қўлида бирор ҳунари йўқ, илми-унвони йўқ, бунинг устига содда бир қишлоқлик болага шунча пулни ким бериб қўяди? Хосият опани ана шу саволлар қийнаётган эди. Икки ой деганда уйга кириб келган ўғлини ҳадеб тергай-веришдан истеҳола қилган она наилож Бердиқул аканинг олдига борди.

— Ҳаммасини эшитдим, — деди Бердиқул ака, — мен ҳам ҳайронман. Бу ерда бир гап борга ўхшайди. Ишқилиб яхшиликка бўлсин.

— Бир гаплашиб кўрсангиз-чи?

— Ўғлингнинг жиззакилигидан қўрқаман-да.

— Сиздан бошқа ким гаплашади, — деди Хосият опа хафа бўлиб, — Унга бирор гап бўлса мен чидай олмайман.

— «Пода келмай чанг чиқараверма». Яхши ният қилиб тур-чи, бир гап бўлар.

Бердиқул ака чопонини елкасига ташлаб, ҳовлига чиқди. Унинг кўнгли аллақачон бир нохушликни сезган эди. У ўшанда Шарифни шаҳарга олиб борганига минг-минг пушаймон бўлди. Лекин начора, ғишт аллақачон қолипдан кўчган эди.

Эртаси куни Бердиқул ака бир баҳона билан Шарифни чақириб олди.

— Энди, Шарифбой, сен билан баъзи бир маслаҳатли ишлар бор, — деди Бердиқул ака гапни узоқдан бошлаб.

— Қанақа ишлар?

— Гап шундаки, сенинг йўфингда онанг оғир бетоб бўлиб қолди. Худога шукр, тез орада соғайиб кетдию, лекин мени бир масала ўйлантириб қўйди.

— Қанақа масала? — Шариф луқма ташлади.

— Сен онанг билан синглингни ташлаб кетмаслигинг керак. Бу оилада сенинг ўрнингни ҳеч ким босолмайди.

— Рўзгорни тебратиш учун ҳам пул керак, амаки, — деди Шариф катталарга хос босиқлик билан. — Мен энди ёш бола эмасман. Ишлаб пул топиш йўлини биламан.

— Билганинг яхши, лекин сен вазиятга қараб иш тутгин.

— Нима қилишим керак?

— Тошкентдек азим шаҳарга бориб ишлашинг шарт эмас.

— Бунинг иложи йўқ, — деди Шариф елкасини қисиб.

— Нима, шу қишлоқдагиларнинг бари Тошкентга бориб кун кўряптими? — Бердиқул аканинг жаҳди чиқди. — Меҳнат қилсанг, ҳамма жойда нон топиб ейсан! Энди сен менга тўғриси айт, олиб келган нарсаларнинг пулини қаердан олдинг?

— Шуни дангал сўраб қўяқолмайсизми ўзингизни қийнамай, — деди Шариф гезариб. — Ўғирлаб келган деб ўйладингизми?

— Ўғирлаган бўлмасанг, тўғриси айт!

Шариф ўйланиб қолди. Нима десин, шаҳарда наркотик билан шуғулланыпман десинми? Шу гапни бировга айтиб бўладими? Агар бу гапни онаси эшитса, юраги ёрилиб ўлиб қолса керак. Шу тобда Шарифнинг чеккиси келди. Аммо бахтга қарши, Азим берган икки дона сигарет алақачон тугаган эди. Шариф ўрнидан турди.

— Нега саволимга жавоб бермайсан? — деди Бердиқул ака. — Шунча пулни қаердан олдинг?

— Ишладим. Ўзингиз айтганингиздек, меҳнат қилсангиз ҳамма жойда нон бор. Қолаверса, менинг ишимга ҳадеб бурун тиқавермасангизлар яхши бўларди.

Шариф Бердиқул аканинг ҳай-ҳайлашига ҳам қарамай, ҳовлидан чиқиб кетди. Бердиқул ака унинг ортидан қараб қоларкан, шубҳалари ўринли эканига амин бўлган эди. Бироқ у Шариф қандай иш билан шуғулланаётганига ақли етмасди. Лекин нима бўлишидан қатъий назар, бу ишнинг ортида текин даромад, бу дегани жиноят борлигига ишончи комил эди.

Бердиқул ака ўйлаб-ўйлаб бир қарорга келди. У энди сездирмасдан Шариф билан изма-из Тошкентга боради. Бу ишнинг ҳақиқатини билиши керак. Акс ҳолда эртага кеч бўлиши мумкин. Шариф инисидан қолган ёдгорлик. Агар унга бирор кор-ҳол бўлса, эл-юртнинг оғзига элак тутиб бўлмайди. Шундай экан, Бердиқул ака бу ишни шундайлигича қолдиrolмайди.

Аммо эртаси куни эрталаб Бердиқул ака бу ишни шундайлигича қолдиришига тўғри келди. Чунки Шариф аллақачон жуфтакни ростлаган эди.

— Мана бу хатни қолдириб кетибди, — деди Хосият опа йиғламоқдан бери бўлиб.

Бердиқул ака бўшашибгина хатни ўқиб чиқди. «Мен яна икки ойларда келаман. Мендан хавотирланишга ўрин йўқ. Ишончли акахонларим бор. Улар мени ташлаб қўйишмайди. Кўришгунча... Шариф».

* * *

Орадан бир йил ўтди. Шариф энди бутунлай ўзини тутиб олган, ўз ишида ҳам анча-мунча тажриба ортирган эди. Улар ҳар сафар наркотик моддаларни тайинланган манзилга етказишда янги усуллардан фойдаланишарди. Бир сафар автомобилнинг янги

шинасига, бошқасида буханка ноннинг ичига яшириб сафарга чиқишарди. Гарчи бу иш жонини гаровга тикиш билан баробар бўлса-да, ортидан келаётган пул ҳам шунга яраша эди. Шунинг учун ҳам, Шариф шу бир йил ичида бойваччага айланди, қолди. У бу орада икки-уч марта уйига бориб келди. Ҳар сафар онаси билан синглисига энг қимматбаҳо тақинчоқлар ва кийимликлар олиб борарди. Аммо унинг кўнглини ғаш қиладигани шуки, Хосият опа ўғли олиб келган матоларнинг бирортасини ҳам елкасига илмади. Ҳатто бир сафар бу ҳолдан Шарифнинг жаҳли чиқди.

— Нима, мен олиб келаётган нарсалардан хазар қиялсизми? — деди у астойдил жаҳли чиқиб.

— Ҳаммасини сенинг тўйингга олиб қўйганман, ўғлим.

— Мен сизга у нарсаларни тўйга олиб қўйиш учун олиб келганим йўқ. Агар истамасангиз, майли, қайтариб олиб кетаман.

— Ўғлим, ишончим комилки, бир куни мени, албатта, тушунасан.

Шариф балкон деразасидан шаҳарнинг тунги манзарасига маҳлиё бўлиб ўтирар экан, беихтиёр онасининг ўша гапларини эслади. Нимани тушунишим керак экан, деб ўйлади у. Нега унинг олиб борган кийимларига онаси қайрилиб ҳам қарамайди? Ваҳоланки, Хосият опа бутун умри давомида қўл учига кун кўриб келди. Эри вафот этганида Шариф ҳали эсини танимаган эди. Қизи Малоҳат эса эндигина уч ойлик бўлганди. Табиатан сабр-тоқатли, художўй бўлган Хосият опа ҳамма қийнчиликларни енгиб, шу икки гўдакни вояга етказди.

Шариф болалигини эслаганда кўнгли ўксиб кетди. Оилада отанинг ўрнини ҳеч ким босолмас экан. Аҳмоқ бўлса ҳам, алкаш бўлса ҳам бир оилага, бир устун

керак экан. Шариф ҳар доим отаси бўлишини орзу қиларди. Айниқса, тўй-ҳашамларда, ҳайит байрамларида Шариф учун отанинг қадри ўтарди. Ҳафта-лаб гўшт ололмай қолганларида, синфдошларининг «йиғ-йиғ» қилишиб «гап» қилганларида, Шарифнинг яраси янгилашиб қоларди. Шунинг учун ҳам, у эсини танибдики, пул топиш, бой бўлиш ҳаёли билан яшарди. У шунга интилди. Ва ниҳоят, орзусига эришди ҳам. Лекин нима учун у энди орзуларим ушалди деганида ҳамма унга шубҳа билан қарамоқда? Ҳатто онаси ҳам унга нисбатан хайрихоҳ эмас. Нима учун? Унинг ишидан хавотирлангани учунми? Лекин унинг ортида Азим турибди-ку! Бирор кор-ҳол бўлса, ҳаммасини ўзи тўғрилашга сўз берган, ахир! Қолаверса, бу наркотик моддалар кимники, қаердан келган ва қанчага сотилади, бу ишларнинг унга мутлақо алоқаси йўқ. У шунчаки ҳаммол, холос.

Шариф ярим кечагача ўйланиб ўтирди. Шаҳарнинг этни жунжиктирувчи тунги ҳавоси Шарифнинг уйқусини бутунлай ўчирган эди. Аммо ухлаб дам олиш керак. Шариф эрталаб Азим билан икки ҳафтага Хоразмга сафар қилмоқчи эди. Азимнинг айтишича, улар юк ташувчи КамАЗда кетиши керак экан. Юк машинасида шунча узоқ йўл босишнинг эса ўзи бўлмайди.

Шарифнинг энди кўзи кетган экан, телефоннинг жирингидан уйғониб кетди.

— Ярим соатдан кейин шимолий вокзалнинг марказий эшигида учрашишимиз керак, — деди Азим.

— Поездда кетамизми?

— Йўқ, бошқа иш бор!

— Бир йўла тайёрланиб чиқайми ёки...

— Уйга қайтиб ўтирмайсан. Ҳеч нарса эсдан чиқмасин.

Шариф ҳали уйқуга тўймаган кўзларини ишқала-

ганча ўрнидан турди. У наридан-бери ювинди-да, апил-тапил кийина бошлади. Чунки вақт тигиз эди.

Шариф уйдан чиққанида тонг энди оқариб келаётганди. У такси ушлаб айтилган жойга етиб келганида Азим алақачон уни кутиб турарди.

— Ҳозир Россиядан келадиган поездда бизга аталган юк бор, — деди Азим шивирлабгина. — Товарни қабул қилиб олишимиз керак. Акаларга етказиб бергач, ўзимизнинг ишимизга кетамиз.

— Товарни ким олиб келяпти? Уларга ишонса бўладими?

— Бу «катта»ларнинг иши, биз айтилган топшириқни бажарамиз, холос.

— Кўпми?

— Иккита сўмкани олиб кетсак бўлди.

— Негадир юрагим гаш бўляпти, — деди Шариф. У ростдан ҳам хавотирланаётганди. Чунки куппакундуз куни бу тарзда очиқ-ойдин ҳаракат қилиш хавфли эди.

— Ҳалиям ўзинга ишончинг йўқми? Нимасидан қўрқасан, ука? — деди Азим гердайиб. — Олдинда Азимшер аканг борлигини унутма?

Орадан беш-ўн дақиқа ўтиб, кутилаётган поезд вокзалга келиб тўхтади. Азим Шарифни эргаштириб бешинчи вагоннинг эшигига боришди. Йўловчилар бирин-кетин тушиб келишар эди. Бир пайт вагон эшигидан икки қўлига ҳам зилдек сўмка кўтариб олган бир йигит кўринди.

— Серге! — Азим қўлларини кўтарди.

— Эй, танийсизми? — деди Шариф ҳайрон бўлиб.

— Калаварам, танимай-нетмай иш қилиб бўладими?

Азим Серге билан минг йиллик қадрдонлардек кучоқлашиб кўришди. Шариф Азимнинг ишорасига биноан Серге билан кўришди-да унинг қўлларидаги зилдек сўмкаларни кўтариб олди.

— Таксига олиб чиқ, — деди Азим.

Шариф сўмкаларни кўтариб борар экан, юраги така-пука бўлиб борарди. Ичида уни шундай хавф-хатарга қўйиб, ортидан ҳеч нарсани билмагандай Серге билан чақ-чақлашиб келаётган Азимнинг етти пуштини сўкиб келаётганди. Шу пайт... қаршисидан келаётган икки милиция ходимини кўриб қолди. Улар тўғри Шариф томон келаётган эди.

— Капитан Турсуновман, ҳужжатларингиз...

Шариф сўмкаларни «тап» этиб ерга қўйди. Унинг ранги-қути учиб ортида келаётган Азимга қаради.

— Ак...а...

Шарифнинг овози ичида қолди. Ҳозиргина ортида келаётган Азимнинг арвоҳи ҳам йўқ эди. Шарифнинг устидан бир челақ совуқ сув қуйиб юборгандек бўлди. У атрофга аланг-жаланг қараганча, Азимни изларди. Лекин ҳозиргина бор Азимни ер ютгандек эди.

— Сўмкада нима бор? Ҳужжат сўрадим сиздан!

— Сўмка... ҳозир... шу ерда... бировники эди, — деди Шариф атрофга олазarak бўлиб. — Ҳужжатим бор, мана!

Милиция ходимлари қўярда-қўймай Шарифни текшириш хонасига бошлади. Шариф бутунлай ўзини йўқотиб қўйган эди.

* * *

— Бу сўмкалар меники эмас, — деди Шариф қаршисида еб қўйгудек бўлиб тикилиб турган жиноят қидирув бўлими ходимига. — Мени вокзалга Азим ака олиб келганди.

— Азим аканг ким?

— У билан салкам бир йилдан бери танишмиз.

— Уйини биласанми?

— Йўқ.

— Қаерда ишлайди?

— Ҳеч қаерда ишламайди.

— Азим акангнинг бирорта танишини танийсанми? — деб сўради жиноят қидирув бўлими ходими. — Бир йилдан бери унинг уйи, бола-чақаси, қариндош-уруғи... наҳотки, улардан бирортаси ҳақида ҳеч нима билмаган бўлсанг?

Во ажаб, Шариф ростдан ҳам Азимнинг тарихи билан қизиқмаган экан. У шу тобда бу ҳақда ўйлар экан, биринчи маротаба ўзининг ҳали қанчалик нодон эканини англагандек бўлди.

— Қаерда турасан?

— Ижарада тураман... Ҳа, топдим, Азим аканинг бир танишининг уйида тураман, — деди Шариф худди Азим акасини топиб олгандек қувониб.

Шариф қўллари кишанланган ҳолда жиноят қидирув бўлими ходимлари билан ижара уйига борди. У уйни очиш учун чўнтагидаги калитлардан бирини кўрсатди. Бироқ эшикдаги қулф бутунлай бошқа эди. Шариф эсанкираб атрофига қаради. Ё тавба, ҳаммаси жойида, лекин нега қулф ўзгарган? Изқуварлардан бири эшик тугмасини босди. Ичкаридан аёл кишининг овози эшитилди.

— Ким?

— Жиноят қидирув бўлимиданмиз, эшикни очинг?

Эшик очилиб ичкаридан элликни қоралаган бир аёл чиқди. Унинг сочлари сариққа бўялган, эгнида қимматбаҳо жемпир, бўйнида эса қалин тилло занжир ярақлаб турарди.

— Кимсизлар, нима гап? — деди у пинагини ҳам бузмай.

Ички ишлар ходимлари ҳужжатларини кўрсатиб, бўлган воқеани бирма-бир айтиб, мазкур иш юзасидан уйда текширув ишларини олиб боришини айтишди.

— Уйга бир қадам кириб кўринглар-чи?! — Тўсатдан аёлнинг авзойи бузилди. — Ким бу? Буни ким ижарага қўйибди? Эси жойидами бунинг ўзи? Уйни сотиб олганимга ўн олти йил бўлди.

Жазаваси қўзиган аёл Шарифнинг юзига шапалоқ тортиб юборди. Ходимлар ўртага тушиб, аёлни тинчлантиришга ҳаракат қилишди. Бироқ унинг жағи-жағига тегмасди. Шариф эса, бутунлай довдираб қолганди.

— Прократуранинг рухсати билан уйга киритаман, йўқса аввал мени ўлдириб, кейин уйга кирасизлар, — деди аёл.

— Азимни танийсизми?— дейишди аёлнинг бироз жағи тингач.

— Танимайман!

— Бу уй доимий яшаш жойингизми?

— Ўзим ҳовлида тураман. Аммо қишда бу уйга кўчиб келаман, — деди аёл шанғиллаб. — Ўн олти йил бўлди бу уйни сотиб олганимга.

— Уйнинг ҳужжатлари борми?

Аёл зипиллаб уйга кириб кетди.

— Мана, кўринглар, — деди у зум ўтмай қайтиб чиқиб. Аёлнинг қўлида уйнинг ҳужжатлари бор эди.

Шариф боши берк кўчага кириб қолганди. Унинг бирорта гапи тасдиғини топмаётган эди. Аммо айнан унинг қўлидаги сўмкалардан беш килограммга яқин наркотик моддалари топилгани ҳужжатлигича турарди.

* * *

Қидирув ва суриштириш ишлари жуда узоқ чўзилди. Бу орада Шарифнинг қишлоғига ҳам бир эмас, икки марта прокуратура ходимлари келиб кетишди. Уйлари тинтув қилишиб, айтишга арзирли ҳеч бир нарса топишолмади. Аммо элу юртга зўр гап топиб беришди. Бу гап-сўзлардан Хосият опанинг қадди эгилиб қолди. Айниқса, бу исноддан Бердиқул ака кўп азият чекди. Шарифнинг шу аҳволга тушишига ўзини айбдор деб билди. Вақтида бу ишларнинг олдини ололмаганидан хафа бўлиб кетди. Бироқ бўлар иш бўлган эди.

Шарифнинг кўрсатмасига кўра, Азим ва унинг ҳамкорларига қидирув эълон қилинди. Шариф эса ноқонуний хатти-ҳаракатлар содир этганликда, жиноятни кўриб-билиб яширганликда ва ҳақозо бандларга асосан тўққиз йилга озодликдан маҳрум этилди.

Шариф ўзига тайинланган қамоқ жазосини ниҳоятда хотиржамлик билан қарши олди. Чунки у узоқ вақт давом этган тергов жараёнида жуда кўп ўйлади. Бутун ҳаётини, қилган ишларини сарҳисоб қилиб чиқди. У энди маълум бир муддат қамалиб чиқишини, Азимнинг эса ҳеч қачон топилмаслигини аллақачон англаб етган эди. У қўлга олинган куниёқ Тошҳовуздаги қориндор амакининг гапларини тушунган эди.

Хуллас, у ўзига нисбатан ҳукм ўқилган куни енгил нафас олгандек бўлди. Қолаверса, сал кам бир йилга чўзилган тергов ҳаракатлари уни бутунлай ҳолдан тойдирган эди.

Тириклик озодлик билан мукамалдир. Агар инсон озод бўлмаса, у ярим тирикдир. Ойлар давомида иркити чиқиб кетган тўшақда елкаларига сим кароват ботганча шифтга термулиб ётган Шариф бу ҳақиқатга минг карра амин бўлди. Ким билсин, балки инсон маълум бир ҳақиқатларни англаши учун шу ҳақиқатни яшаб ўтиши керақдир. Балки яратган зот неъматларининг қадрига етиши учун бандасига шу имтиҳонларни йўллаб қўяр. Лекин нима бўлганда ҳам Шариф ним қоронғу ва зах хонада ётиб тинимсиз ўйлади, мулоҳаза юритди ва оқибатда руҳан юксалгандек бўлди.

Шарифга суд ҳукми ўқилгандан кейин орадан бир ой ўтиб, уни умумий жазо ўташ бўлинмасига юборишди. Шариф бу ерга келиб бироз тин олгандек бўлди. Ҳарқалай, бу ерда очиқ ҳаво бор эди. Айниқса, уч-тўрт ой ўтиб маҳбусларни очиқ далага ишга олиб чиқадиган бўлишди. Умри яйдоқ дала-

ларда кечган Шариф учун бу ҳол айни муддао эди. У ҳатто далага чиққан дастлабки кунда хўрлиги келиб йиғлаб ҳам олди. Ўша куни унинг кўзларидаги чексиз мунг ва изтиробни кўрган Ҳақим домла илк марта унга сўз қотди.

— Ўзингнинг далаларингни соғиндингми, ука? — деди домла салмоқлаб.

Ҳақим домла деганлари ёши олтмишни қоралаган, соч-соқоллари аллақачон оқариб кетган, умри муаллимлик билан ўтган, зиёли бир киши эди. Унинг бошқа маҳбусларни ҳайрон қолдирадиган икки хислати бор эди. Биринчиси, у ҳеч ким билан гаплашмасди. Кишини ҳайрон қолдирадиган даражада кам гап эди. Иккинчиси, ўзига берилган овқатнинг албатта ярмини кимгадир берарди. Шундоғам озгина, бунинг устига таъми бемаза овқатдан мудом нолиб юрадиган маҳбуслар Ҳақим домланинг илтифотини жон-жон деб қабул қиларди.

— Соғиндим, домла, далаларимни жуда соғиндим, — деди Шариф оҳистагина.

— Нега қамалдинг?

— Наркотикнинг ортидан.

— Жувонмарг қилишибди-да, — деди Ҳақим домла ўйланиб туриб. Шарифга унинг гапи Тошҳовуздаги қориндор амакининг гапини эслатиб юборди.

— Ўзингиз-чи, амаки, сиз нега бу ерларда юрибсиз?

— Насиба бу, ука, насиба, — деди домла чуқур ух тортиб. — Мен туҳматга қолганман.

— Қанақа туҳмат?

— Туҳматнинг «қанақа»си бўлмайди, — деди домла кулиб, — туҳматнинг ҳаммаси туҳмат бўлади.

— Сизга ким туҳмат қилди?

— Қонун.

— Қонун?! Қандай қилиб?

Ҳақим домла бундан уч йил илгари авжи саратон-

да бошига тушган савдоларни бирма-бир айтиб айтиб берди. Унинг савдолари ростдан ҳам ачинарли ва қайғули эди.

Ҳақим домла ўттиз йилдан ортиқ вақт давомида болаларга таълим-тарбия берди. Элу юрт олдида ўзига яраша иззат-ҳурмати бор эди.

Бир куни қўшни қишлоқдаги ҳамкасбларидан бирининг тўйига боришга тўғри келди. Худди ўша куни янги ўқув йилига тайёргарлик юзасидан мактабда навбатдаги йиғилиш бўлган эди. Ҳақим домла мажлисдан чиққач, кўпчиликнинг қистови билан тўйга боришга қарор қилди. Айниқса, Норбўта муаллим таранг қилиб туриб олди.

— Бирров борамизу қайтамиз, — деди у Ҳақим домланинг қўлидан тутиб. — Кўз-кўзга тушганда яхши бўлмайди, домла. Агар сиз бормасангиз, мен ҳам бормаيمان!

Ҳақим домла рози бўлди. Биргалашиб тўйга бордилар. Аксига олиб тўй эгаси ҳамкасблар учун алоҳида жой ва тўкин дастурхон қилиб қўйган экан. Бир пайт «олинг-олинг» бошланиб кетди. Айниқса, Норбўта муаллимнинг омади келди. Асли унга шундай давралар керак эди. Ҳақим домланинг қистовларига ҳам қарамасдан то тўйнинг охиригача дастурхондан турмади. Қолганлар эса, бирин-кетин туриб кетдилар. Ва, ниҳоят, вақт шомга яқинлашганда Ҳақим домла Норбўта муаллимни қўлтиқлаб йўлга тушди. Гарчи икки қишлоқ ораси унчалик олис бўлмаса-да, қинғир-қийшиқ йўллардан юриш анча қийин эди. Бунинг устига ўзи юролмайдиган даражадаги маст одам билан юриш яна-да машаққатли эди. Ҳақим амаки бир амаллаб Норбўта муаллимни суяб келар экан, йўлнинг ярмига келганда у «юрмайман» деб туриб олди.

— Сен... сенинг менга азалдан хусуматинг бор, —

деди у алпанг-талпанг қилиб. — Менга меҳрибончилигинг керак эмас, кетавер!

— Сенсираманг, Норбўта, уят бўлади, — деди домла босиқлик билан, — Кайф устида ҳар нарса деб валдирайверасизми?

— Мен ҳали валдираяпманми?! Ҳе, онангни...

Ҳақим домланинг кайфияти тушиб кетди. Тўйга келганига минг пушаймонлар бўлди. Уни ташлаб кетай деса, эртага кўз кўзга тушади. Олиб кетмоқчи бўлса, у алақачон ерга ўтириб олган. Бунинг устига домлани варанглатиб сўкиб ётибди.

— Келинг, жўра, кетайлик, нима гап бўлса эртага гаплашамиз, — деди домла Норбўта муаллимнинг қўлларидан тортиб.

— Сен билан кетмайман!

— Кетмайсанми? — Ҳақим домланинг ҳам бироз жаҳди чиқди. — ...Сифса ичмайсанми? Менга деса ўлиб кет?

Бир пайт Норбўта муаллим оғзига келганини қайтармай сўка бошлади. Домла ҳам дарди ичида бир ўзи йўлга тушди. Аммо Норбўта муаллимнинг оғзидан чиқаётган ҳақоратларга чидаб бўлмас эди. Дастлаб мастнинг гапи нима бўларди, деган ўзини овинтирган домла сўнги сўкинишларга чидаб туролмади. У ортига бурилди-ю, югуриб келиб Норбўта муаллимнинг жағига қулочкашлаб шапалоқ тортиб юборди. Шундоғам оёқда базур турган Норбўта муаллим зарбанинг кучидан отилиб кетди. Ҳақим домла яна изига бурилиб тез-тез юрганича ундан узоқлашди. Норбўта муаллим эса ётган жойида ҳамон уни варанглатиб сўкарди. Бўлган воқеа шу.

Эртаси куни эрталаб дарвозада кимдир Ҳақим домлани чақирди. Қараса, қўшниси Ҳамдам ака саросима ичида турибди.

— Тинчликми, қўшни, нега кайфиятингиз йўқроқ?

— деди Ҳақим домла салом-алиқдан сўнг.

— Эшитдингизми?

— Нимани?

— Норбўта ўлиб қолибди!

— Ким?! Нор... Норбўта! — Ҳаким аканинг эси оғиб қолай деди. — Қаерда? Нега ўлибди?

— Кеча пасурхилик Мурод домланинг тўйидан маст бўлиб чиққанини одамлар кўрган экан, — деди Ҳамдам ака бироз овозини пасайтириб. — Йўлда йиқилиб, кечаси билан қолиб кетибди. Айтишларича, ухлаганда оғзи қопланиб қолган эмиш.

Ҳаким домла бу совуқ хабардан карахт бўлиб қолган эди. У апил-тапил кийинди-да, Норбўта муаллимнинг уйига жўнади. Йўл-йўлакай уни ташлаб келганидан минг-минг пушаймон бўлиб, тумонат одам йиғилган азахонага кириб борар экан, кимдир «ана, аблаҳнинг ўзи оёғи билан келди», деб бақириб юборди. Шу пайт Ҳаким домланинг устига Норбўта муаллимнинг ака-укалари ташланиб кетди. Яхшиям, унинг бахтига шу атрофда участка нозири бор экан. Йўқса, аччиқ устида уни ўриб ўлдириб қўйишлари ҳам мумкин эди.

Хуллас, Норбўта муаллимни оға-инилари талаби билан экспертизадан ўтказишди. Текширув натижаларига кўра, у ҳаво етишмаслиги оқибатида вафот этган эди. Аммо судга марҳумнинг ўнг юзидаги енгил жароҳат ўлим ҳолатига сабаб бўлган деган хулоса ҳам берилди. Мана шу хулоса Ҳаким аканинг қамалишига сабаб бўлди. У судда ҳеч нарсани яшириб ўтирмади.

— Ростдан ҳам мен уни бир шапалоқ урган эдим, — деди домла судьяга. — Агар шу бир шапалоққа одам ўлса, марҳамат, мен ҳар қандай жазога тайёрман.

Гарчи дастлабки кунларда Норбўта муаллимнинг қариндошлари анча-мунча жазовага тушган бўлса-да, кейинчалик ҳаммасини тушингандек бўлди. Ҳатто

давогар томон «судланувчига ҳеч қандай давойимиз йўқ» деб ёзиб беришди. Бироқ қонун уни кечирмади. «Эҳтиётсизлик оқибатида...» деган айблов билан узоқ йиллик қамоқ жазосига ҳукм қилиб юборди.

* * *

...Орадан йиллар ўтди. Маҳкумларга нисбатан эълон қилинган навбатдаги амниция кўпчилик қатори Шарифга ҳам насиб этди. У минг бор тавба-тазарру қилиб қамоқхонадан чиқди. Ўша куни у кеч кириб қолганига қарамасдан йўлга тушди.

Шариф ўтган беш йил давомида мутассил бир нарса ҳақида ўйлади. Агар у шу ердан эсон-омон чиқиб олса, биринчи қиладиган иши: онасининг пойини ўпади! Энди мутлақо бошқача одам бўлганини айтиди. Сиз билган Шариф энди йўқ дейди! Ҳаммасини тушундим, фотиҳа беринг, энди бошқача яшайман дейди!

Шариф эрталаб қуёш терак бўйи кўтарилганда қишлоғига кириб келди.

УШАЛМАГАН ОРЗУЛАР

У шифтга термулганча оғир уҳ тортди. Танасидаги оғриқнинг зўридан тили айланмас, ўйлагани фақат ўлим эди. Кошкийди, ажал келиб унинг азобларини енгиллатса. Лекин минг ваҳки, у икки йилдан бери тўшакка михланиб ётибди. Сим каравотда ётавериб орқаларининг яғири чиқиб кетди. Бунинг устига, у ётган хонадан келаётган қўланса ҳид унчамунча димоғни ёриб юборай дерди. Шунинг учун ҳам, ҳадеганда унинг олдига ҳатто хотини ҳам киравермасди. У бир пайтлар нариги дунёдаги дўзах ҳақида ўқиган эди. Ўшанда у ёмон жойнинг азоблари, қийноқлари ҳақида ўқий туриб бунга сира ишонмаганди. Ер юзидаги бирон жонзот бориб кўрмаган бўлса, шу пайтгача бирорта ўлган одам қайтиб келмаган бўлса, бу гапларга қандай ишониш мумкин деб ўйлаганди ўшанда. Лекин у бугун ўша гапларга ҳеч иккиланмай ишонади. Чунки унинг бошидан икки йилдирки, дўзах азоблари кечяпти. Айниқса, қоронғу тушиши билан унинг ҳам дарду дунёси қоронғу бўлиб кетади. Ростини, у тундан қўрқади. Олис кечалари уни нафақат танасидаги азоблар, балки руҳидаги оғриқлар ҳам қийнайди. Қаро тунлар унинг бошидан йиллардек кечади. Ана шундай кезларда беихтиёр онасини эслайди. Хаёлан унга ёлворади. Мени бу азоблардан қутқаринг, наҳотки, менга раҳмингиз келмайди, дейди у хаёлида. Лекин марҳум онаси уни қутқаролмайди. Эҳтимол, Нозима опа тирик бўлганида ўғлининг бу аҳволда ётганини кўриб уни кечирарди. Лекин она аллақачон бу тириклар маконини тарк этган эди. Шундай бўлса-да, у узун кечаларда онасига ёлвориб чиқади.

Қизиқ, инсон энг оғир дамларда фақат онасини ўйлайди. Онадан мадад кутади. Танасида бирор оғриқни сезса «онажон» дейди. Нима учун? Нима учун инсоннинг тили «онажон» деб чиқади? Нима учун инсон кетар чоғида ҳам «онажон» дейди? Нега ибтидо ва интиҳода инсонга фақат онасигина хаёлан ҳамроҳ бўлади? У, бу саволларнинг жавобини тополмайди. Топишга уринган сари онасини соғинади. Ундан кечирим сўрайди. Ўша ўтган кунларига лаънатлар айтади.

—Совуқ чой олиб келдим.

Лазизнинг хаёллари бўлиниб кетди. У кўзларини аранг очиб, тепасида оғзи-бошини дока рўмол билан танғиб олган хотинини кўрди.

—Бибигулга одам юбормадингми? — деди хотинига илтижо билан боқиб.

— Келмади. Шу бир ҳафтада икки марта одам жўнатдим, — деди хотини шанғиллаб. — Келмаса, ўлиб кетсин. Нега бунча шу читтак синглингизга ёпишиб олдингиз? Унга ака керак бўлса келарди-да! Сатқай одам кетсин!

Лазиз кўзларини юмиб олди. Демак, Бибигул уни кечирмабди. Бир пайтлар у Бибигулни мана шу елкаларида опичлаб юрарди. Кўча-кўйда уни шамолдан ҳам қизғанарди.

Эсида, бир сафар Бибигулнинг китоблари орасидан синфдошларидан бирининг севги хатини топиб олиб, роса тўполон қилган эди. Ҳатто хат ёзган ўша болани кимнингдир тўйида арзимаган бир баҳона билан дўшпослаган ҳам эди. Лекин... кейин нима бўлди-ю Лазиз бутунлай бошқа одамга айланди. Унинг учун ота-она, қариндош-уруғ иккинчи даражали одамларга айланди. Лазиз фавқулодда кайф-сафога, айш-ишратга берилди. У дунёнинг завқ-шавқини ичкилик орқали кўра бошлади. Нима учун шундай бўлди?

Лазиз бу ҳақда энди-энди ўйлаб кўряпти. Рости, шу пайтгача унда ўйлаш ва фикрлаш учун вақт ҳам йўқ эди. Энди эса унинг вақти бемалол.

... Ҳаммаси ҳарбий хизматдан бошланди. Лазиз ўрта мактабни тамомлагач, орадан тўрт ой ўтиб, ҳарбий хизматга чақирув қоғози келди. У пайтларда армияга бориш йигит киши учун ўзига хос шараф эди. Армияга бориб келганлар кўкракларини кериб юришарди. Шундан бўлса керак, Лазиз чақирув қоғозини кўрган-да бир бошқача бўлиб қолди. Ўзини ҳақиқий эркаклардай тутди.

— Иложи борича узоқроққа кетишга ҳаракат қилман, — деди отасига.

— Нима, бизлардан шунчалик безормисан? — деди отаси Лазизга гинали оҳангда. Аммо ота ичида ўғлининг улғайиб қолганидан гурурланиб ўтирарди.

— Биринчидан, рус тилини ўрганишим керак. Иккинчидан, ҳақиқий аскар бўлишни истайман!

Ўшанда ноябрнинг изғиринли кунларидан бири эди. Лазизни қўни-қўшни, қариндош-уруғ йиғи-сиғи билан армияга кузатишди. Онаси боламнинг ризқи узилмасин, деб иккита нонни Лазизга тишлатиб, халтага солди-да, уйининг деворига осиб қўйди. Отаси яхши ният билан қўрадаги қўзилардан бирининг қулоғига белги қўйди.

— Армиядан қайтиб келган кунинг шу қўзини сўямиз, — деди у Лазизни қучоғлаб.

Бибигул акасининг бўйнига осилиб ҳиққиллаб йиғлади. Шу фурсатларда Лазизнинг ҳам томоғига айрилиқнинг аччиқ йиғиси келиб тиқилди. Лекин у сир бой бермади.

Лазиз Белоруссиянинг Орша шаҳрига сафарбар қилинди. Унинг учун хизматнинг биринчи ҳафтаси жуда ҳаяжонли ва қизиқарли кечди. Айниқса, эрта-лабки спорт машқлари унга жуда ёқди. Қолаверса,

армия ҳаётида қатъий режим ва орасталик бор эди. Бироқ ҳаммаси бир ҳафтадан кейин бошланди.

Лазиз елкасига келиб тушган мушт зарбидан сак-раб туриб кетди.

— Давай, ташқарига чиқ! — деди тепасида турган давангир йигит.

— Нима учун? Мен...

Лазизнинг қолган гапи бўғзида қолди. Чаккасига тушган шапалоқдан боши айланиб кетди. У авваллари ҳарбий хизматда бўладиган ур-сурлар ҳақида эшитган эди, ammo бу тарздаги муомалани сира кутмаганди.

Лазиз беихтиёр ўзини урган солдатнинг орқасидан ташқарига чиқди. Ҳовлида икки-уч нафар аскар сигарет чекиб туришарди. Ҳаво совуқ. Икки кун аввал ёққан қор изғиринда музга айланиб қолганди.

— Мана, «дух»га хизмат борми? — деди давангир сигарет чекаётганларга.

Биттагина майкада ҳовлига чиққан Лазизнинг совуқдан тишлари такиллаб кетди.

— Қаердансан? — деди солдатлардан бири. Унинг ўзбек тилида гапираётгани Лазизни бироз ўзига келтирди.

— Ўзбекман, — деди у қалтираб.

— Нима қилай ўзбек бўлсанг? Мен ҳам ўзбекман. Ўзбек бўлганинг яхши экан, энди бутундан бошлаб менинг айтганларимни қиласан. Тушунарлими?

— Тушунмадим! — деди Лазизнинг ўжарлиги тутиб.

— Тушунмадингми?

— Тушунмадим.

— Братишка, ўзингга ёмон бўлади, — деди у муштларини тутиб.

— Нима демоқчисан, ўзи?

— Каридорнинг охиридаги хонага кирсанг, каравотда уч-тўртта пайпоқ турибди. Яхшилаб ювишинг керак, — деди аскар йигит.

— Ювмайман! — Лазизнинг шундоғам қалтираб бораётган вужуди баттар қалтираб кетди.

— Унда шу ерда тураверасан.

Лазиз ортига бурилиб ётоққа кирмоқчи бўлди. Бироқ шу заҳоти давангирнинг муштидан оёқлари сирганиб кетиб остонага йиқилиб тушди. Лазиз ўрнидан тураркан, улар билан тортишиб ўтиришдан фойда йўқлигини тушунди. Чунки у ожиз эди. Тепасида турган тўрт аскарнинг бирортасига ҳам кучи етмасди.

— Майли, лекин бу ишни фақат бир марта қилман, — деди у ўрнидан туриб.

— Энди эсинг кирди, братишка, — деди йигитлардан бири кулиб. — Лекин бир марта деганинг чакки бўлди-да. Ҳа, энди, пайпоқ ўлгур икки йилда бир марта сасимайди-да! Уни ҳар икки кунда ювиб туриш керак. Сен ювмасанг уни, ким ювади?

Қолганлар баралла кулиб юборишди. Улар Лазизнинг устидан ошкора кулаётган эди. Лазиз гарчи йигитлик ғурури, ор-номуси топталаётган бўлса-да, ожизлигидан ҳам дарди ичида эди.

— Нима, бизда фақат пайпоқ бор эканми? — гапни илиб кетди йигитлардан бири. — У бор-йўғи тўртта пайпоқни ювиб юраверса, пайтаваларни ким ювади?

Ўша кеча бир умр Лазизнинг ёдида қоладиган бўлди. Уни роса мазах қилишди. Провардида уларнинг пайпоқларини ҳам ювиб берди. У умри бино бўлиб бирор марта кир ювмаган эди. Чунки бунга ҳожат ҳам йўқ эди-да. Лазиз оиласида бир ўғил, бир қиз эди. Нозима опа болаларига гард қўндирмасди. Отаси Абдукарим ака ҳам қўлига ортиқча пул тушди дегунча болаларига кийим-кечак ҳарид қиларди. Аслида бу меҳрибончиликларининг ҳам сабаби бор эди. Нозима опа билан Абдукарим ака турмуш қуришганидан кейин ўн йил фарзанд кўришмади. Қариндош-уруғ йиғилишиб бир неча марта уларни ажраштир-

моқчи ҳам бўлишди. Бироқ улар бу тадбирга рози бўлмадилар. Не тонгки, Аллоҳ таоло уларнинг мана шу чиройли сабрини зое қилмади. Оилада биринкетин икки фарзанд дунёга келди. Шунинг учун ҳам, Лазиз болалиқдан эркатой бўлиб ўсди. Ор-номусли, ғурурли бўлиб вояга етди.

Ўша кеча унинг биринчи марта ғурури синди. Ожизлиги унга алам қилди. Иккинчи марта шу ишни қилишга мажбурласа, шунчаки қараб ўтирмайман, деб ўзига-ўзи сўз берди. Бироқ орадан икки кун ўтиб, Лазиз сўзининг устидан чиқолмади. У, бу сафар сасиган пайтава ювишга мажбур бўлди.

Тўғри, бу ҳарбий қисмда хўрланаётган фақат Лазиз эмас эди. Янги борганларнинг аксарияти катта аскарларга хизмат қилишга мажбур этиларди. Аммо бу мажбурият ҳаммадан ҳам Лазизга ёмон таъсир қилди. У ҳатто бир неча марта раҳбариятга мурожаат ҳам қилмоқчи бўлди. Бироқ уни кўпчилик бир овоздан маъқулламади.

Орадан икки ой ўтди. Лазиз бироз ҳарбий ҳаётга кўниккандек бўлди. Ана шу кунларнинг бирида ҳарбий қисмнинг «шеф»ларидан бири кечки овқатдан сўнг Лазизни ёнига чақирди.

Асли ўшлик бўлган бу боланинг хизматини тамомлашига саноқли кунлар қолган эди. Қисмда уни ҳамма бир овоздан Полвон деб чақирдишарди. Кўпчилик, янги борганлар Полвоннинг асл исми кимлигини билмасди. Жумладан, Лазиз ҳам унинг исмини билмас, ҳатто билишга, гаплашишга ҳам тоби йўқ эди. Полвонни фақат Лазиз эмас, қисмдаги аксарият йигитлар ёмон кўришарди. Чунки уларнинг ичида Полвоннинг муштидан, тепкисидан бенасиб қолгани деярли йўқ эди.

— Сенга муҳим топшириқ бор, — деди Полвон.

— Нима қилишим керак? — Лазизнинг авзойи бузилди.

— Турсигимни ювиб берасан?

Лазизнинг миясига қон тепди. У шу тобда ўзини-ўзи идора қилолмай қолди. Қаршисида турган аскарнинг Полвонлигини ҳам унутиб, бор кучи билан қулочкашлаб унинг юзига тарсаки тортиб юборди. Атрофда энди ётишга чоғланган йигитлар Лазизнинг жасоратини кўриб, қўрқувдан тилларини тишлаб қолишган эди. Ахир, Лазиз кимсан — Полвоннинг юзига тарсаки туширди. Томошабинлар воқеанинг қолган қисмини кўришдан қўрқаётган эди. Рости, Полвоннинг ўзи ҳам Лазиздан бундай жасоратни кутмаганди. Шунинг учун у дастлаб бироз анграйиб қолди. Сўнгра Лазизнинг тап тортмай яна кўтарил-ётган қўлини шартта ушлади-да, орқасига қайириб, полвонларга хос усул билан таппа босиб олди. Лазиз жонининг боричи ўрнидан туришга ҳаракат қилди. Аммо бошига, қорнига, елкаларига устма-уст келиб тушаётган зарбалардан ўзини ўнглай олмасди. Лазиз ётган жойида ёнидаги каравотнинг тагида турган бир парча темир бўлагига кўзи тушиб қолди. У бир уза-либ темирни олди-да, юзинг-кўзинг демай тепаётган Полвоннинг тиззасига туширди. Кутилмаганда келиб тушган темир зарбидан Полвоннинг кўзидан ўт чиқиб кетгандек бўлди. У вой-войлаб тиззасини қучоқлаганча чўккалаб қолди. Шу пайт Лазиз сакраб ўрнидан турди-ю, бор кучи билан унинг гарданига туширди. Бу сафар Лазизнинг қўлидаги темир Полвоннинг елка аралаш бўйнига келиб тушган эди. Полвон «воҳ» деди-ю, шилқ этиб ёнига ағдарилиб тушди. Бир зумгина хонага совуқ сукунат чўқди. Аммо бу сукунатни нима бўлаётганига хайратланиб қолган йигитлардан бирининг хавотирли шивири бузди.

— Қон... Полвоннинг бўйнидан қон оқаяпти, — деди у.

Ростдан ҳам Полвоннинг бўйнидан тирқираб қон

оқаётган эди. Полвон эса қимирламай ётарди. Лазиз худди эсини йўқотиб қўйган одамдек атрофида турганларга аланг-жаланг қараб турарди. Шу пайт хонага навбатчи аскар кирди-ю, Лазизнинг жонига оро кирди. Навбатчи ерда ётган Полвонни кўриб бутун ҳарбий қисмга огоҳлантириш берди. Бир зумда ҳаммаёқ тўполон бўлиб кетди. Лазизнинг қўлларига кишан солиб, совуқ бир хонага қамаб қўйишди. Полвонни эса алақачон касалхонага олиб кетишганди.

Эртаси куни ҳарбий қисмда совуқдан-совуқ ҳабар тарқалди: «Полвон вафот этибди». Афсуски, бу хабар рост эди. Полвоннинг бўйин қисмига келиб тушган темирнинг қирраси томирларини кесиб кетганди. Шифокорларнинг барча саъи-ҳаракатлари бекор кетди. Полвонни асраб қолишнинг иложи бўлмади. У уйга қайтишига саноқли кунлар қолганда арзимаган сабаб туфайли фожеали тарзда вафот этди.

Суд иши узоқ давом этмади. Зеро, содир бўлган воқеанинг тафсилоти очиқ-ойдин эди. Лазиз судда ҳеч нарсани яшириб ўтирмади. Гувоҳлар ҳам бўлган воқеани ҳеч муболағасиз айтиб беришди. Ниҳоят, Лазиз эҳтиётсизлик оқибатида одам ўлдирганлиги сабабли ўн тўрт йилга озодликдан маҳрум этилди.

Лазизнинг қамоққа олингани ҳақидаги хабар уйига етиб келганида Абдукарим ака оғир бетоб эди. Ўғлининг қотиллик қилиб қўйганини эшитган отанинг аҳволи баттар оғирлашди. Нозима опа эса туну кун йиғлайвериб эси кетди. Лекин начора, осмон олис, ер қаттиқ эди.

Қариндош-уруғ йиғилишиб Лазизнинг ортидан бориш-бормаслик ҳақида маслаҳат қилишди.

— Менимча боришнинг ҳожати йўқ, — деди Лазизнинг катта тоғаси Турғун амаки. — Суднинг қарори чиққандан кейин уч-тўрт сўм пул тўплаб турмага

борган маъқул. Ҳозир борган билан ҳеч нарсани ўзгартириб бўлмайди. Ҳатто уни бизга кўрсатмайди ҳам. Йўл пулига куйганимиз қолади, холос.

— Пул керак бўлса мен бераман! — деди Нозима опа зор қақшаб. — Ёлғиз болам мусофир юртларда бекордан-бекорга қамалиб кетаверадими?!

— Ҳеч ким сенинг ўғлингни бекордан-бекорга қамамайди, — деди Турғун амаки босиқлик билан. — Командири билан телефонда батафсил гаплашиб олдик. Лазиз айбига иқроор бўлибди. Командирининг айтишича, у бу жиноятни қасддан эмас, бехосдан қилган эмиш. Суд ҳукми ҳам шунга қараб тайинланади, дейди.

Кўпни кўрган Турғун амакининг маслаҳати билан Лазизга нисбатан суд ҳукми эълон қилингунча ҳеч ким ортидан бормади. Аммо кейинчалик Лазизни кўргани икки-уч марта Турғун амаки бориб келди. Бир сафар қўярда-қўймай Абдукарим ака ҳам унга эргашиб борди. Бу Абдукарим аканинг ўғли билан сўнги дийдорлашуви бўлди. Орадан бир йил ўтар-ўтмас Абдукарим ака оламдан ўтди.

Бу кулфат Нозима опа учун иккинчи зарба эди. Шўрлик аёлнинг қадди камондек эгилиб қолди. Эндигина эликдан ошган аёлнинг сочлари оппоқ қировга айланди. Лекин Нозима опани ўғлининг қайтиб келишига бўлган умид ва ишонч ҳаётга қайтариб турарди. У ана шу умид билан ўн тўрт йил яшади.

Лазиз қамоқдан қайтиб келганида ёши аллақачон ўттиздан ошган эди. У болалик ҳовлисида айнаи ўсмирлик ёшида чиқиб кетиб, умрининг қоқ ярмида қайтиб келди. Бироқ у қайтиб келганида бир пайтлардаги ғурурли, ғаюр ва оқибатли Лазиздан асар ҳам йўқ эди. Уни илк марта кўрганида Нозима опа танимади. Ўз навбатида Лазиз ҳам онасини бошқа бир аёлга ўхшатди.

Ўшанда қишнинг захри кетиб, кунлар эндигина илий бошлаган эди. Ҳовлининг ўртасида обдаста ювиб ўтирган Нозима опа дарвозада пайдо бўлган бегона одамни кўриб, дик этиб ўрнидан турди.

— Ассалому алайкум, кимдир борми уйда? — деди бегона одам.

— Мен ... мен борман, — деди Нозима опа. У бегона одамнинг кўзларига кўзи тушди-ю кўнгли алланечук бўлиб кетди.

— Мен... Лазизман! — Лазиз ўзи томон келаётган аёлнинг онаси эканини таниган эди.

— Лазиз! Сен...

Нозима опа бошқа гапиролмади. У югургилаб келиб ўглининг бўйнига осилди. Она тинимсиз уни ўпар, алланималар деб гапирар, аммо унинг гапларига тушуниб бўлмасди. Нозима опа қувончидан тилини йўқотиб қўйган эди.

Лазиз қайтгач, Нозима опа йиллар давомида йиғиб-териб юрганини элга сочиб тўй қилиб берди. Аммо онанинг кўнгли барибир хижил эди. Чунки армиядан у кутган Лазиз келмаганди. Лазизман деб келган одам эса қандайдир лоқайд ва нописанд бир йигит эди. У ҳатто Нозима опани, синглиси Бибигулни кўрганида ҳам уларни худди кечагина кўргандек қарши олди. Жигарлари унинг кўзларида заррача меҳрни, қувончни кўрмадилар.

Начора, Лазизни бешафқат тақдир, қамоқхонанинг аччиқ ҳаёти шу кўйга солганди. У турмадаги ўн тўрт йиллик ҳаётида жуда кўп ҳодисаларни бошидан кечирди. Қамоқнинг дастлабки йилларида азоблаш ва таҳқирлашнинг барини татиб кўрди. Бироқ вақт ўтган сари Лазизнинг ҳам ҳаётий тажрибалари орта борди. Кейинчалик баъзи окахонлари ёрдамида маҳбуслар ичида анча-мунча ном ҳам қозонди. Ва, ниҳоят, у мана шу шафқатсиз

ҳаётга кўникди ва ўзи ҳам ана шу ҳаётга хос одамга айланиб қолди.

— Шаҳарга кетаман, — деди Лазиз қайтганининг иккинчи ҳафтасида. — Бирорта иш топишим керак.

— Аввал тоғанг билан бир маслаҳатлашсанг яхши бўларди, — деди онаси Лазизнинг кўзларига термулиб.

— Тоғам нимани биларди!

— Вой, болам, унақа дема, эшитса ҳафа бўлади. Сен йўғингда далда бўлган, кунимизга яраган шу тоғанг бўлди.

Лазизнинг қовоғи осилди.

— Тоғам тоғалигини қилиб юраверсин. Менинг ишларимга аралашмагани маъқул.

Лазиз айтганини қилди. Эртаси куни иш топиш баҳонаси билан шаҳарга йўл олди. Нозима опа билан синглиси Бибигул кўз ёшларини ичга ютиб, уни кузатиб қолишди.

Нозима опа шитоб билан кетиб бораётган ўғлининг изидан термулиб қолар экан, у алақачон Лазизни бир умрга йўқотганини дил-дилидан ҳис этиб турарди.

— Аканг энди қайтмаса керак, — деди она хўрсиниб.

— Нега ундай дейсиз? — Бибигулнинг томоғига аччиқ йиғи тиқилди.

— Унинг бу даражада ўзгариб кетганига ҳайронман.

— Шаҳарнинг ҳавосини олган-да, ойижон. Акамни ҳам тўғри тушуниш керак.

— Хавотирдаман, қаттиқ хавотирдаман, қизим, — Нозима опа бошини чангаллаб супанинг бир четига келиб ўтирди. — Аканг турмада бузилиб кетганга ўхшайди. Мен унинг кўзларидан сездим.

— Қачон қайтиб келишини айтдимиз?

— Айтмади.

Аслида уйга қачон қайтишини Лазизнинг ўзи ҳам билмасди. У шу тобда таваккал қилиб шаҳарга кетиб

борарди. Чунки Лазиз учун қишлоқ хаддан ташқари зерикарли бўлиб туюлди. У қишлоғида икки ҳафта турган бўлса-да, бирор киши билан очилиб гаплашолмади. Ҳатто болаликда тепишиб ўсган жўралари билан ҳам гурунги қовушмади. Ўртада қандайдир туғунлар бордек эди. Ниҳоят, Лазиз тушундики, у бу шароитда, бу муҳитда яшай олмайди. Кетиш керак, аммо қаёққа? Лазиз беихтиёр Нурлан Филайни эслади. «Ўзбекистонга қайтганимда мени топ», деганди охириги марта Нурлан Филай.

Лазиз Нурлан Филай билан сал кам олти йил турмада бирга ўтирди. Филай қурол ўғирлагани учун қамалган эди. Улар ҳамюртлиги учун қамоқда тез тил топишди. Бунинг устига Филайнинг маҳбуслар ичида яхшигина обрўси бор эди. Чунки Сирдарёнинг чўлларида от чоптириб ўсган Нурлан ниҳоятда чапдаст ва чапани йигит эди. Унинг бир кўзи иккинчисидан бироз кичиклиги учун Филай дейишарди.

Лазиз ўшанда Нурланни топиш умиди билан таваккал қилиб уйдан чиққанди. У ёдида қолган манзилга келиб Нурлан Филайни суриштирди. Маълум бўлишича, икки йил бурун Нурлан Қаршида қандайдир магазинда сотувчи бўлиб ишлаётган экан. Бироқ ҳозир унинг қаердалигини ҳеч ким, ҳатто акаси Бекбой ҳам билмади.

— Унинг қаерда ва нима иш қилиб юрганини Худо билади, — деди у ҳафсаласизгина қўл силтаб.

— Уйландими? Бола-чақаси борми?

— Э, ука, бу бола бизни куйдирди, — деди Бекбой ака оғир уҳ тортиб. — Сен энди «жўрам бўлади» деганинг учун айтаяпман-да. Бир эмас, икки марта уйлантириб қўйдик. Бўлмади. Бу орада безорилик қилиб бир йилча қамалиб ҳам чиқди. Ким биландир «ўша ёқ»да танишиб, уч-тўрт йилдан бери Қаршида юрибди.

Лазиз сўнги икки йилдан бери тўшакка михланиб ётар экан, Филайни излаб борган ўша кунларга минг-минг лаънатлар айтади. Кошкийди, ўшанда Нурлан Филайни излаб бормаганида. Кошкийди, уни ўшанда Қаршидан сўраб-суриштириб топмаганида.

У Нурланни топганидан бошлаб ҳаммаси ўзгарди. Нурлан шаҳарда кичгинагина жиноий тўданинг «шеф»и эди. Улар беш кишидан иборат бўлиб, «ўтириб чиқиш» борасида ҳаммасининг ўзига хос тарихи ва тажрибаси бор эди. Филай бошчилигидаги бу тўда узоқ қишлоқларда яшайдиган ўзига тўқ кишиларни «ов» қилишарди.

Нурлан Лазизни кўрганида қадрдон одамини топиб олгандек қувониб кетди.

— Қачонлардир келишингни билардим, — деди у Лазизни бағрига босиб. — Унутмаганингга раҳмат!

— Сизни унутиб бўладими, брат?

— Қачон қайтдинг?

— Бор-йўғи икки ҳафта бўлди.

— Уйдагилар...

— Ҳаммаси жойида.

— Пландан гапир, — деди Лазизнинг билагидан тутиб. — Жон куйдирмасанг жонона йўқ ҳозир.

— Жононани энди сиз топиб берасиз-да, ака.

— Бизнинг ишимиз сенга оғирлик қилади деб қўрқаман-да.

— Ока, ишдан қочадиган одамга ўхшайманми? — деди Лазиз кулиб.

Филай ҳеч нарсани яшириб ўтирмади. Иши нимадан иборат эканини бирма-бир тушунтириб берди.

— Ҳозиргача «операция»ларимиз муваффақиятли кечиб турибди, — деди у Лазизга бироз жиддийлашиб. — Энди сенинг пойи қадаминг ёқиб яна гуллаб кетсак, ажабмас. Ёки сен бирор масжидга ишга кирмоқчимсан?

Ғилай хохолаб кулиб юборди.

Ўша куни Нурлан Ғилай Лазизни шогирдлари билан роса меҳмон қилишди. Зиёфат якунида тўдабоши яна бир кишига кўпайгани учун шахсан ўзи оташин қадаҳ сўзи айтди.

Бугун Лазиз оғир азоблар гирдобида ётар экан, кўз ўнгидан ўша машғум лаҳзалар кечади. Ундан кейинги ишларини ўйлаганида дарду дунёси қоронғу бўлиб кетади. Бошига тушган бу кўргуликларни Аллоҳ таолонинг интиқоми, деб ўйлайди.

Эсида, бир сафар улар чўлнинг қоқ ўртасида ўтов тикиб яшаётган бир чўпоннинг уйига бостириб кирганди. Чунки улар ўша куни чўпоннинг ўттиз-қирқ чоғлиқ жонлиқ сотганидан хабардор эдилар...

Юзларига қора ниқоб, қўлларида тўппонча билан кириб келган кишиларни кўрган чўпоннинг тили танглайига ёпишиб қолганди.

— Жонингдан умидинг бўлса, тўплаганларингни олиб чиқ! — деди Ғилай важоҳат билан.

Ўтовнинг бир бурчида бошидаги рўмоли елкасига тушганча бақрайиб қолган аёл эрига имо қилди.

— Бер... беринг! — аёлнинг овози хирқираб чиқди.

Ғилай қўлидаги тўппончани чўпоннинг пешонасига олиб борди.

— Ҳаммасини олиб чиқ!

Кўрқувдан тили айланмай қолган чўпон пойгақдаги ёғоч сандиққа ишора қилди. Ўтов эшигида ташқарига диққат қилиб турган Лазиз бир тепиб ёғоч сандиқнинг зулфини синдириб юборди. Сандиқда кичикроқ ёстиқдек қилиб тутиб қўйилган пуллар турарди.

— Оғалар... жон оғалар! — деди ниҳоят чўпон тилга кириб. — Тўй учун тўплагандим. Илтимос...

Ғилай чўпоннинг жағига тирсаги билан туширди.

— Овозингни ўчир, тирик қолаётганингга шукур қил! Ё ўлгинг келяптими?

— Йўқ, пул керак бўлса олинг, лекин ўлдирманг,
— аёл ҳўнгиллаб йиғлаб юборди.

— Унда қолганини ҳам олиб чиқ!

— Ҳаммаси шу, оғажон!

— Эринг ўлади, ҳозир! — Филай чўпонни гиппа
бўғиб олди. — Бермайсанми?

— Ҳамма нарса... сиз... уни қўйиб юборинг! Мана...
мана керак бўлса, — аёл қозикда турган камзули-
нинг чўнтагидан нимадир олиб Филайга узатди.

— Нима бу?!

— Узук, тилло узук! Қимматидан, оғажон!

Филай салафан халтачадаги бежирим аёллар узу-
гини унинг қўлидан силтаб тортиб олди. Сўнгра ёнида
турган гўлабирга имо қилди. Гўлабир чўпоннинг
қўлларини қайириб боғлай бошлади. Шунда аёл ув-
вос солиб йиғлаб юборди.

— Эримга тегманглар!

— Тегинадиган жойинг қолганида сенга тегинар-
дик, — деди Филай гижиниб. — Лекин қўйнинг ор-
қасидан юравериш шалафинг чиқиб кетибди.

Босқинчилар чўпон билан хотинининг оёқ-қўлла-
рини боғлаб, жуфтакни ростладилар. Улар бирин-ке-
тин ўтовдан чиқар экан, ортидан чўпоннинг ялинчоқ
овози эшитилди.

— Ҳеч бўлмаса узукни ташлаб кет! Келинга атаб
олинганди!

Нурлан Филай ҳар бир ишнинг олдидан жуда пухта
режа тузарди. Жиноятдан имкон қадар из қолдирмас-
лик чораларини кўрарди ва бунга етарлича тажрибаси
ҳам бор эди. Шунинг учун ҳам узоқ йиллардан бери
унинг жиноий тўдаси амалга ошириб келаётган ишлар
фош этилмаётганди. Ҳар сафар унга ҳавф яқинлашиб
келганда усталик билан чап бериб қоларди.

Жиноий тўдага Лазиз келиб қўшилгач, Филайнинг
энг яқин мулозимига айланди. Кўп ўтмай у Филай-

нинг танишларидан бирининг қизига уйланиб ҳам олди. Аммо унинг тўйида бирорта қариндош-уруғи қатнашмади. Ҳатто онаси билан синглиси ҳам Лазизнинг тўйидан беҳабар эди.

Лазиз ана шулар ҳақида ўйлаганда ўзидан-ўзи нафратланиб кетади. Қанийди, умрни ортга қайтариб бўлса, у ҳаммасини бошқача қиларди. Қанийди, хато ва гуноҳларга тўлиб кетган бу умрни ўчириб ташлашнинг иложи бўлса! Афсуски, энди бунинг имкони йўқ. Поезд алақачон кетиб бўлган.

Лазиз ўтган умрни бирма-бир сарҳисоб қилар экан, болалик йилларини эслаб кўнгли ўртаниб кетади.

— Катта бўлса, учувчи бўлади, — деб эркалатарди отаси.

— Учувчингиз нимаси, бир камим энди жонимни ҳовучлаб ўтиришим қолувди, — дерди онаси. — Тинчгина, ўниб-ўсиб, ерда юрса ҳам хурсандман.

Эй Худо, Сенга не ёзган эдики, на отанинг, на онанинг орзулари амалга ошди. Лазиз на учувчи бўлди, на ерда эсон-омон юрди. Бечора она ҳатто унинг тўйини ҳам кўролмади. Лазиз уйланганидан сўнг икки ёки уч марта қишлоғига келди, холос. Ҳатто синглиси Бибигулнинг тўйига ҳам боролмади. Тўғрироғи, синглисининг турмушга чиққанини кейинчалик бировлардан эшитди.

Одатий кунларнинг бири эди. Лазизга онасининг оғир бетоб эканлиги ҳақидаги хабар етиб борди. Аксига олиб шу кунларда у муҳим масалада Олма-отага бориб келиши керак эди.

— Нима қиламиз? — деди Лазиз, — мамашка касал экан.

— Брат кутиб ўтирибди.

— Ҳаммаси тайёр эканми? Бориб кутиб қолмайманми?

— Қоплонни биласан-ку! — деди Филай. — Шу

пайтгача орқага сиймаган. Кетсанг икки кунда қайтиб келасан.

— Унда, бораман, — деди Лазиз.

Лазиз Олма-отадан икки кунда эмас, икки ҳафтада қайтиб келди. Филай мақтаган Қоплон «заказ»ни тайёрлаш вақтида «ис» чиқариб қўйганди. У икки-уч ҳафтадан бери махсус хизматнинг кузатувида бўлиб, Лазиз етиб борган куни жиноят устида қўлга олинди. Лазиз эса ҳушёрлиги қўл келиб қутилиб қолди. Аммо Қоплоннинг катта миқдордаги героин билан қўлга олиниши Филайни ва унинг ҳамтовоқларини ҳам ташвишга солиб қўйган эди.

— Бир амаллаб қочиб қутулдим, — деди Лазиз хавотирланиб ўтирган Филай билан кўришаркан. — Лекин бу дегани, хавотирдан ҳоли бўлдик дегани эмас. Эҳтиёт бўлишимиз керак.

— Падарингга лаънат, Қоплон!

— Ичидан кимдир «сотган» эмиш.

— Лаңдавр! Чўчқа! — Филайнинг жазаваси тутди.

— Тортиб кетмаса бўлди. Сен нима деб ўйлайсан?

— Қанжиқлик қилмас...

— Қаергадир вақтинчалик кетишимиз керак, — деди Филай ўйланиб туриб. — Бу иш билан ҳазиллашиб бўлмайди. Чунки у аблаҳнинг энг катта кленти биз эдик. Буни эътиборсиз қолдиришмайди.

— Қаерга кетишимиз мумкин?

—Россияга!

Лазиз Филайнинг юз-кўзидаги хавотирни кўриб, вазиятнинг ўзи ўйлагандан ҳам кўра жиддий эканини англади. Филай бекорга ташвишланмайди. Кетиш керак бўлса, шошилиш керак.

— Қачон кетишимиз мумкин?

— Кечқурун самолётга чиқишимиз керак, — деди Филай кастюмининг чўнтагини ковлаб. — Мана янги паспортлар. Болаларга айт, билет олиб келсин!

— Қойилман, менга ҳам янги паспорт олдин-гизми?

— Исм-шарифингни яхшилаб билиб ол! Тағин бирор жойда сен ҳам «қовун» тушириб юрма.

Кун пешиндан оққанда Лазиз шошиб-пишиб уйига кириб келди. Остонада уни хотини кутиб олиб, меҳмонхонага имо қилди.

— Синглингиз келган.

— Синглим? — Лазиз хотинига ажабланиб қаради. — Бибигул уйни қаердан билар экан?

— Ассалому алайкум! — меҳмонхона эшигида Бибигул кўринди. — Ака... — Бибигул гапиролмай йиғлаб юборди. Сўнгра Лазизни маҳкам қучоқлаб бағрига босди.

— Онам оғир ётибди. Сизни сўрагани-сўраган! Боришингиз керак.

Лазиз Бибигулнинг елкасидан тутди.

— Уйни қандай топиб келдинг?

— Пардабой малим касалхонага келганида шу уйга кириб кетаётганингизни кўрган экан.

— Онам қаерда ҳозир? — деди Лазиз ўйланиб туриб.

— Уйда, жуда оғир ётибдилар.

Лазиз синглисини уйга бошлаб кирди. Унинг боши қотган эди. Ахир, у вазиятни Бибигулга қандай тушунтиради? Синглим, мен ўғирлик, босқинчилик ва наркобизнес билан шуғулланаман, ишим оғир, дейдими? Ёки шу кунларда Олма-отадаги ҳамтовоқларимиз қўлга олинди. Энди биз қочишимиз керак, десинми? Лазиз ўйлаб ўйига етолмаётган эди.

— Биби, сенга етарлича пул берсам. Сен керакли...

— Ака! — Бибигулнинг кўзлари чақнаб кетди. — Ахир, уйда онам ўляпти! Тушунапсизми, онам ўляпти? Сиз бўлсангиз пул ҳақида гапирасиз. Онамга пул эмас, сиз кераксиз!

— Ваҳима қилма, онанг ҳали кўп яшайди.

— Онанг! — Бибигул акасига тикилиб қолди. — «Онанг» дедингизми?

— Онам демоқчи эдим! — Лазиз бироз овозини кўтарди. — Нега энди ҳамма нарсадан хато топаверасан? Нима демоқчисан, ўзи?

— Ҳеч нарса демоқчи эмасман. Фақат битта савол бераман: онамни кўргани борасизми-йўқми?

— Эртадан кейин борсам бўладими?

— Бўлмайди!

— Нега?

— Эртадан кейин кўролмаслигингиз ҳам мумкин, — Бибигул ирғиб ўрнидан турди. — Сизга бошқа гапим йўқ. Энди кетишим керак.

— Кеч бўлди, қаерга борасан?

— Уйга, уйда онам жон талашиб ётибди! — Бибигул тез-тез юриб хонадан чиқиб кетди.

Лазиз бошини чангаллаб диванда ўтирар экан, унинг ҳаёлларини телефоннинг жиринглаши бузиб юборди.

— Алло, Лазиз, ҳозироқ кетишимиз керак! — гўшакдан Филайнинг хавотирли овози эшитилди. — Эшитяпсанми?

— Нима бўлди, тинчликми?

— Телефон қилишди. Тахминларимиз тўғри чиқди.

— Энди самолёт хавфли?

Лазизнинг энди онаси ҳақида ўйлашга вақти йўқ эди. У ўз жонини қутқармоққа шошиларди. Улар ўша кечаси айланма йўллар билн Қирғизистоннинг Бешкек шаҳрига етиб олишди.

Лазиз муқаррар жазонинг таъқибидан қочиб кетаётган бир пайтда Нозима опа дунёдаги сўнгги нафасини олаётган эди.

— Лазизжондан розиман! — деди Нозима опа ўлар чоғида.

Онасининг қўлларидан тутиб йиғлаб ўтирган Бибигулнинг қони қайнаб кетди.

— Сизни шу куйларга солган, ўглингиз бўлади, она!

— Ундай дема, болам. Келолмаган бўлса, бирор иши чиқиб қолгандир. Ҳадеб аканга таъна қилаверма.

Нозима опа икки кундан кейин узилди. Қўниқўшни, қариндош-уруғ уни иззат-икром билан дафн этдилар.

«Нега ўшанда Бибигул билан бирга кетмадим? Сўнгги бор онамдан рози-ризочилик сўраб қолишга имконим бор эди-ку! Шунчалик бағритош бўлиб кетган эдимми?» Эндиликда Лазиз ана шундай оғир ва оғриқли саволлар остида пажмуда бўлиб қолган эди.

Ўшанда у Филай билан бор-йўғи икки ойча қочиб юришди. Уларни халқаро қидирув ходимлари Петербургда қўлга олдилар. Филай бошчилигидаги жиноий тўданинг қолган шотирлари ҳам бирин-кетин қўлга тушишди.

Тергов жараёни бошланган кунларнинг бири эди. Эрталаб ҳибсхона камераларидан биридан кишининг этини жунжуктириб юборадиган қичқириқ эшитилди. Навбатчи нозир жон ҳолатда камера эшигини очар экан, хонанинг ўртасида кўзлари ола-кула бўлиб ётган Лазизни кўрди.

— Нима бўлди?!

— Оёқларим... оёқларим қотиб қолганга ўхшайди! Илтимос, ёрдам беринг!

Нозир Лазизнинг қўлтиғидан ушлаб турғизмоқчи бўлди. Бироқ Лазизнинг оёқлари ишламас эди. Мана, шу воқеага ҳам ҳадемай икки йил тўлади. Лазиз ўшандан бери тўшакка михланиб ётибди.

Лазизнинг ўз-ўзидан оёқлари шол бўлиб қолиши «то тузалгунча» деган шарт билан жазодан озод бўлишга сабаб бўлди. Жиноий гуруҳнинг бошқа аъзолари эса узоқ йилга озодликдан маҳрум этилди.

Лазизнинг оёқларини тузатиш учун қилган барча саъй-ҳаракатлари бекор кетди. У сал кам бир йил

давомида шифокорларнинг барча кўрсатмаларига амал қилиб кўрди. Бироқ уларнинг ҳеч бири натижа бермади. Аксинча, вақт ўтган сари унинг оёқларига қўшилиб, умуртқа қисми ҳам қимирласа оғриқ берадиган бўлиб қолди. Бу эса Лазизни бутунлай ётиб қолишига олиб келди.

Ҳам руҳий, ҳам жисмоний оғриқлар ичида қолган Лазиз сўнгги пайтларда фақат бир гапни такрорлайди. Бибигулни олиб келинлар! Бибигул ҳам аксининг узоқ вақтлардан бери турулмай қолганини билса-да, бирор марта бориб кўрмади. Ҳатто уни олиб кетиш учун икки-уч марта машина юборишди. Бироқ ҳар сафар Бибигул атайин «вақтим йўқ» деб қайтариб юборади.

Лазизнинг аҳволи эса, кундан-кунга ёмонлашиб борарди. Айниқса, у кечадан бери ниҳоятда безовта эди. Лазиз кеча оқшом бир туш кўрибди. Тушида оппоқ кийим кийиб олган онаси қишлоқдаги эски уйларидан чиқиб келаётган эмиш. Лазиз онасини кўриб қоча бошлабди.

— Лазиз, Лазизжон, тўхта! — дермиш онаси қўл силкиб.

— Сиздан кўрқаман, сизни ҳақорат қилдим, кечиринг, — деб қочармиш Лазиз. Бироқ у ҳар қанча югурса ҳам, онаси унга тобора яқинлашиб келаётган эмиш. Ниҳоят, онаси Лазизга етиб олибди.

— Нега мендан кўрқасан? Сени аллақачон кечирдим, болам, — дебди онаси. Сўнгра Лазизни худди болалигидагидек ердан даст кўтариб олибди-да, йўлга тушибди.

Лазиз чўчиб уйғониб кетди. Ёнида турган совуқ чойдан бир хўплади-да, чуқур ўйга толди. Демак, унинг умри поёнига етибди. Майли, у ўлимга минг марта рози. Бу аҳволда қийналиб ётгандан кўра ўлгани афзал. Ё Раб, уни онаси кечирибди. «Сени аллақачон

кечирдим» деди-я. Эй Худо, Ўзингга шукр! Лекин... Бибигул! Лазизнинг кўзларига ёш қуйилди.

Орадан яна икки кун ўтди. Лазизнинг аҳволи оғирлашиб қолди. У бошини кўтариб дам-бадам эшикка қарар, кимнидир қидирар эди.

— Нима дейсиз, бирор нарса керакми? — деди хотини Лазизнинг сўниб бораётган кўзларига хавотирли қараб.

— Менга... ме-н Биби... топ, — деди Лазиз бир амаллаб.

Лазизнинг кўзлари сўниб борарди. Хотини қўрққанидан қўшнисини чақирди. Ёши анчага бориб қолган қўшни хола Лазизнинг аҳволини кўриб, бошини ирғади.

— Худо сабр берсин сизга, келин, беморнинг куни битган кўринади, — деди қўшни хола. Сўнгра Лазизга юзланди:

— Калима келтиринг, қўшни! «Ла илаҳа иллаллоҳ» денг!

Лазиз нималарнидир пичирлай бошлади. Аммо унинг гапларини тушуниб бўлмас эди. У алланималарнидир пичирлар экан, кўзи мудом эшикда эди. Бир чеккада эрини кузатиб турган аёл бир нарсани тушунгандек бўлди. Ҳа, Лазиз синглисини кутиб ётибди. Уни шунча пайтдан бери дунёда ушлаб турган нарса синглисининг дийдори!

Шу пайт Лазизнинг кўзлари эшикка қадалиб қолди. Қўшни хола билан хотини бараварига эшикка бурилар экан, остонада кўзлари жиққа ёшга тўлган Бибигул турарди. Лазиз синглиси томон титроқ қўлларини чўзди. Бибигул эса ҳўнграганича келиб ўзини акасининг устига ташлади.

Орага бир зум жимлик чўқди. Аммо кўп ўтмай бу жимликни Бибигулнинг юракларни эзиб юборадиган ноласи бузди.

КУЗ ЁМФИРИ

Муаллифдан:

Муҳаббат аталмиш мужда тараннум этилганда, у баҳорий лаҳзаларга менгзалади. Бу айна ҳақиқат бўлса-да, кўпчилик ҳазм қилолмайдиган яна бир ҳақиқат борки, бу — муҳаббат дарахтининг тийрамоҳ айёмида ҳам гуркираб ўсишидир. Бироқ, бу муҳаббат кўпинча бурч аталмиш тўсиқдан ошиб ўтолмай фақатгина руҳий изтиробга айланади. Ана шундай боши тошга теккан ошиқнинг ҳис-туйғуларини кўчириб олишнинг иложи йўқ. Шундай бўлса-да, унинг қафасга тушган қушикидай нолаларини, баъзан кўзларидан ўт чақнаб кетишини тасаввуримда жонлантириб қоғозга туширишга ҳаракат қилдим.

Э Худо, нима гуноҳим учун? У ҳаётимнинг мазмуни эди-ку! Мен... мен ахир, қайноқ ҳаётимнинг гуллаган дамларини у билан кечган умримнинг бир лаҳзасига алмаштирардим. Қуриб кетсин, нима қилдим-а, у энди қайтмайди. Мен... мен, ахир, гуноҳкор эмасман! Кўнглига тегадиган гап қилмади-им, қасам ичиб айтаманки, мендан гуноҳ ўтмади, ишонинг, ахир! Дарров тўнини тескари кийиб олди-я!

Э, Худо! Фикрим тиниқлашса эди, сал титроғим босилса эди, ҳаммасини эслаб олардим. Нимаям эди-я, ҳа-а, эсим қурсин. Ҳа-а, ҳа бўлди! У жажжигина қўлчасига сумкасини ола туриб:

— Ҳамма эркаклар — бир гўр, — деганди.

Ё тавба, гапини қаранг! «Ҳамма эркаклар — бир гўр» эмиш. Нега энди, ҳозиргина, аниқроғи бир соат илгари икки қўли билан бўйнимга осилиб, адоқсиз

бўсаларимдан мамнундай жилмайган, қайноқ эҳти-
росларимга дош беролмай қучоғимга сингиб кетган
эди-ку. Э Худо, юрагим ёняпти! Ўлиб қолсам-а, дар-
ров-а. Ким бор, тирик жон борми ўзи?! Йўқ, йўқ,
ўзимни қўлга олишим керак, тонг отгунча бошимни
ерга қўймайман. Нима бўпти, чидайман. Чидайман
дедимми, чидайман. Э, Худо-о, ахир, ахир қарғиш
теккан бехосият оқшомда-я, нима гуноҳим учун
ёлғиз қолди-им! Ишонинг ахир, кўнглига тегадиган
биронта ҳам гап қилмадим. Мен уни ранжитарми-
дим. Худо ҳаққи, мен, мен уни жонимдан ҳам ортиқ
севаман. Беқарор ҳаётимга мазмун олиб кирган
жононимга ёмонликни раво кўрармидим. У энди
қайтиб мени кўришни истамайди. Э Худо, нима қил-
дим-а! Тамомми энди?

Йўқ, йў-ўқ, бари бир эслаб олишим керак. Бир-
данига ловуллаб ёниб кетди-я, билишим керак, эсла-
шим керак, ўзим учун керак, ўзим учу-ун!

Мамнундай жилмайиб...

Уйғонгандан кейин узоқ эсда қоладиган туш каби
хотирамда қолгани шу. Мамнундай, мамнундай...

Ҳа-я, яна у емади, ичмади, мен-чи, мен... Бо-
шим ёрилай деяпти, ҳаммасини эслашим керак, эс-
ламасам бўлмайди ахир, кўнглимга тасалли бера-
диган нимадир топишим керак-ку. Ё тавба, мен
шўрлик уни ранжитармидим-а, билиб-а, атайлаб-
а! Умр бўйи излаб эндигина топганим эди-ку! Шу
машъум дақиқаларда ҳаммасини эслаб, хатойим-
ни билиб олишим керак. Нега у кетиб қолди? Бир
инсон умрига етарли ҳаловат бағишлаган жоно-
ним, нима гуноҳ ўтди менда-ан?! Сенга илтифот-
ли эдим-ку! Нима-а, қандай илтифот? Лаънат сен-
га, илтифот! Илтифот эмиш, туপুরинг бундай ил-
тифотга! У менга бир марта уч қизи ва ўғли билан
бешинчи қаватда каталакдай хонада туриши, у ҳам

бўлса, собиқ эрининг номидалигини, бир йилдан бери тўловларнинг тўланмагани, ойлик маоши бир ҳафтага ҳам етмаслигини, болаларига иш йўқлигини гапириб берганди. Мендан ёрдам беришимни сўраганди. Ўзи ёрдамга муҳтож, қўл учида кун кўриб юрган одам, унга керагича ёрдам беришимни айтдим. У жуда мамнун бўлди. Емай-ичмай пул жамғара бошладим. Шаҳарда юрган кезларим ҳафталаб иссиқ овқат емадим. Атиги юз сўмни деб чақиримлаб йўлларни яёв босдим. Оиламиздаги аҳиллик камбағаллигимизни билинтирмасди. Мени севувчи аёл эса, о, севувчи аёл камчиликларимни билса-да, кўнгил майлини олган мендек кимсанинг нуқсонларимдан ҳам фазилат ясарди. Унинг садоқатига аллақачон амин бўлгандим.

Мен, мен нотавон эса... Чалғиб кетдим, шекилли, ахир, ахир, мен... Ҳа-а, бўлди, бўлди, илтифот кўрсатганлигим ҳақида гапираётгандим-а. Бойваччалар бир марталик ишрат учун сарфлаши мумкин бўлган пул бўлсада, мен учун йигирма минг катта пул эди. Қалбимни забт этган жононим учун ҳам шундайлигини ҳис қилардим. Нега деганда, у меҳмонларнинг устбошларини арзимас садақага ювиб, дазмоллаб берарди. Физиллаб чой таширди, бунинг эвазига яна аччиқ-чучук даҳмаза гаплар. Жуда бардошли эди, тиниб-тинчимасди. Кечалари пол ювиб, артарди. Эвазига атиги ўн минг. Бола-чақасини деб қора ишларнинг ҳеч биридан-да тап тортмасди. Хў-ўш, айтинг-чи, бирданига унинг икки ойлик маоши миқдоридаги пула, эвазига ҳеч нарса талаб қилмасдан ҳадя қилсангиз, бу илтифот эмасми?

Жаноблар, бундай илтифотга тупуринг! Савлати отни ҳуркитадиган, унча-мунча билан салом-алик қилмайдиган олифта нусханинг илтифотига тупуринг! Илтифот эмиш-а! Аъзойи баданим қақшаяп-

ти. Менга ҳозир хотиржамлик керак. Бирон қор-қол бўлса, жонимга ҳеч ким ора киролмайди. Ўлиб қолсам-а, болаларим иснодга қолса-я. Осонликча мендан кечган жононим, не куйларга солиб кетдинг! Қайси гуноҳим учу-ун?! Ҳали-бери тонг отмайди, нима қилдим-а? Энди соат ўн икки. Гуноҳим нима, гуноҳи-им!

— Сизга ҳали бу ҳам кам, йигирма мингнинг эвазига ўзимга оғдириб олдим демоқчимисиз? Шундай суллоҳлигингизни билардим.

Мени тинч қўйинг, мендан гуноҳ ўтгани йўқ, айнан бугун кўнглига тегадиган гап қилмадим, ишонинг ахир! У ночорлиги ҳақида кўп гапирарди, эзилиб кетардим. Ўзимча режалар тузардим. Нуқул режалар, режалар! Хаёлимда уйини шинамгина ҳовлига алмаштирардим, ўғлини ўқитардим, қизларини тагли-тугли хонадонларга турмушга берардим. Маҳбубамни эса, тўй-ҳашамларга етаклаб борардим. Орзулар, орзулар, нуқул орзулар! Маҳбубам ҳақида анча-мунча нарсаларни билиб олгандим. У заҳматкаш аёл эди. У ҳақда эркакларча шубҳага сабаб бўлувчи гап-сўз эшитмагандим. Болаларини деб қанчалар азоб чекиб, бағри-тош эрининг зулмларига бардош беролмай, молу-давлатини зулмкорга қолдириб, болалари билан ситилиб чиққанлигини кўп эшитдим. Бир қарашда хуш-хандон, барча билан кулиб муомала қиладиган, бироқ кўзларига яширинган мунг қанчалар кўп кўз ёш тўкканини билдириб турган бу аёл тасодифан қалбимни забт этганди. Унинг кўзларида мен умр бўйи қидириб яшаган, энди топишдан умид узганимда рўпарамдан чиқиб қолган алланечук бетаъма туйғу яширингандек эди... Кейинчалик биз илк бор кўришган чоғимиздаёқ минг йиллик ошиқлар каби ажиб бир соғинчни ҳис қилга-

нимизни кулиб эслашиб юрдик. У менинг ҳаётимга шу тариқа, кутилмаганда кириб келди. Мен бундан ўзимни қандайдир ноқулай сезардим. Бироқ қалбимдаги ҳиссиётларимни жиловлашга ҳар қанча уринмай, ўзимни унга шунча яқин ҳис қила бошлардим. У ҳар уч куннинг бирида навбатчилик қиларди. Ўша куни қаерда бўлсам ҳам, бир амаллаб меҳмонхонага етиб келардим. Бир кишилик таъмирталаб хонадаги жонсиз дўстларим мени илиқ кутиб олишарди.

— Саломат етиб келдингизми, халқпарвар ошиқ, — ҳазиллашган бўларди хона жиҳозлари. Қулфи бузилган эшик — сиз кутаётган жонон анави олифтаннинг хонасига чой олиб кирди. Беш дақиқалар бўлдиёв, — деб шипшитарди, қалбимда рашк оловини ёқмоқчидай бўлиб. Бетоқатлигимни жононимнинг залда юрганлар билан қилган ҳазил-мутойибалари тарқатиб юборарди.

— Кутамиз, — дея эшик дўстимни эркалаб чертиб кўярдим. Шу жонсиз дўстимга ҳам баъзан раҳмим келарди. Нега деганда ўзи басавлатгинаю, ҳамёни қуруқ ошиқни излаганлар кўп бўларди. Тақ-тақ!

— Акабой, дам олмайсизми? Учинчи қават, қирқ уч.

— Вой, бў-ўй, кирсам халақит бермайманми? Нималар ёзясиз, шоир ака?

— Массаж оласизми, «катта»?

Баъзи-баъзида маъмурият бекаси ҳам менинг меҳмонхонада тез-тез тунагувчи эркакларга хос бўлмаган «тартиблигим» ҳақида эслатиб, ҳазиллашарди.

Тунларим муттасил бедор ўтарди. Мен, мен мияси айниган одам нималар деяпман ўзи? Ахир, ахир, ҳозиргина содир бўлган машъумликка ойдинлик киритмоқчи эдим-ку. Қуриб кетсин, мен, мен бахтдан маст бўлган, лаззатдан ҳушини йўқотган одам кетиши олдидан унинг оёқларини ўпмоқчи бўлдим, ун-

сиз йиғладим, ялиниб- ёлвордим. У менга ҳайратланиб ёввойи қараш қилди.

— Аҳволингни қара, ҳолинг шу экан-ку, — дегандай кўзларида қатъий ажабланиш зоҳир бўлди. Ҳа-а, ажабланишида қатъийлик бор эди. У индамаган бўлса-да, «ҳали сенга муҳаббат керакми?» — дегандай савол жарангларди. У бу сўзларни айтмаса ҳам, мен унинг кўзларидан ўқиб олдим. Руҳий тушкинлигимни яхши англаб турибман. Барибир ҳар қанча уринсам ҳам, шу лаҳзада бугунги мусибатга ойдинлик киритолмайман. Вақти келиб ҳаммасини сўнгги чизиқчаларигача эслаб оламан. Бугун тортаётган изтиробларимни, унинг кўзларидан гоҳ олов чақнаб, гоҳ намланиб — эшикни очинг, кетаман — деб мунгли жавдирашини ҳечам унутолмайман. Э Худо! Нима бўлди ўзи, тамомми энди? Мен эркакман, ҳамма эркаклар сингари муҳаббатга ташнаман. Бу менинг ожизлигим, хатойим. Жононим эса усиз яшай олмаслигимга тўла ишонган эди.

Ахир, мен унга «фақатгина кўзларингга термулиб ўтиришга изн бер, сени кўриб туришимнинг ўзи катта бахт» деганман. У эса менинг бу дил изҳоримни хушомадга йўйди, бир лаҳзалик лаззат учун имонини сотувчи шилқимлар қаторига қўшиб қўя қолди.

— Ҳамма эркаклар — бир гўр!

Ё тавба, гапини қаранг!

— Мени ташлаб кетманг, ҳеч бўлмаганда ака-сингилдай кўришиб турайлик, — деганимда кўзларидан ўт чақнаб кетди.

— Шунча гап-сўзлардан кейин-а, ака-сингил эмиш! Ака-сингиллик сизнингча ҳазил гап эканда! Менинг телба бўлиб қолганимга унинг фаҳми етиб турарди. У менинг телбаларча севишимдан,

муҳаббатимдан қўрқди, эл орасида гап-сўз бўлишдан қўрқди.

Билиб қўйинг одамлар! Миш-мишларингизни бир пулга олмайман. Мен уни бошда кўтариб юришдан ор қилмайман. Мен уни севаман! Э Худойим-ей, нималар бўляпти ўзи? Ахир, ортиқча тафсилотларга не ҳожат? Ҳозир нима бўлгандаям эсимни йиғиб олишим керак. Яратган эгам, бардош бер! Воҳ бошим-ей. Нима қилдим-а, ухласаммикин? Мен шўрлик ухлай олармидим, бошим лўқиллаб, хона чархпалак бўлиб айланаётир. Балким, балким бугунги мусибатга аввалги гуноҳларим сабабдир. Бугунги эҳтиётсизлигим ўша гуноҳларга қўшимча бўлгани сабаб у исён кўтаргандир. Эсимда, аввал ҳам у билан қаттиқ аразлашиб бир ойча гаплашмаганмиз. Ўшанда мен унга ҳиммат қилаётганлигимни эслатиб шошқалоқлик қилгандим. Яна мен учун ўртамиздаги тенгсизлик ҳиссидан ғурурланиш туйғуси бор эди. Ахир, камина кимсан, эл оғзига тушган сиёсатчи, кўп нарсага ақли етадиган одам. У эса бор-йўғи меҳмонхонада навбатчиликда турадиган фаррош. Кўрдингизми, гап қаерда. Мен кўп ҳолларда унинг кўнгил майли билан ҳисоблашмасдим. У жуда эҳтиёткор эди, ақли эди, гап-сўз бўлишдан қўрқарди. Эсимда, ўша кечаси жуда кўп меҳмонлар келди. Шўрлик тиним билмади. Мен эса, мен худбин одам, бор йўғи ухламай кутганим эвазига эрталаб унга заҳримни сочдим. Гап мана шу ерда. У гап-сўзларимни шу қадар жиддий туриб тингладики, ўйларини ўқиб олишим ҳеч гап эмасди. Назаримда у, «мени тушунишни хоҳламаяпсанку, овсар!» — деётгандай эди. Унинг жиддийлиги мен шўрликни доводиратиб қўйди.

— Бўдди, орамиз очиқ! Бир-биримизни танимаймиз. Кўкрагимдан итариб , мени кераксиз матоҳдай

итқитиб ташлади. Мен хато қилдим. Фаҳмим шундайгина етиб турипти. Фақат ўшанда кечирим сўрашга мағрурлигим изн бермади. — Кечиринг мен овсарни, — дейишим керак эди.

Мағрурлик эмиш, тубанликнинг ўзгинаси-ку. Мағрурлик нима қилсин менда. Худонинг олдида жавоб бергандай, сизга ҳам тўғриси айтмай, ўшанда у билан қайта учрашишдан батамом умидимни узгандим. Бир томони, ўша кезларда унинг бошидан не кунларни кечирганидан, юрагини тошга айлантирган изтироблардан, маломату дашномларга бардош бериб, юраги тубида не дардларни яшириб юрганлигидан беҳабар эдим. Сурбетлик қилиб уни тушунишни истамасдим. Ахир, ахир, у дуч келган мижоз билан ҳазил-мутойиба қилиб, хуш- хандон юрарди-да. Мени ҳайратга соладиган алоҳида жиҳатлари кўп эди. Бўш қолган кезларида курсида ўтириб алламбало тиллардаги газет-журналларни ўқиб ўтирарди, жумбоқли бошқотирмаларни бир зумда ечиб ташларди. Ўзи фаррош, ёши ҳам қирқдан ўтиб қолган. Арзимас ҳимматим эвазига бўш вақтларини мен билан ўтказишини хоҳлардим. Мана, гап қаерда. Бир куни соат кечки тўққизлар чамаси чой беришини сўраб хонасига кирдим. У ўшанда ўзининг шижоати билан мени анча довдиратиб қўйди. У хонада ёлғиз эмасди. Ёнида бир девқомат олифта турарди. Мен киришим билан олифта нусха қўлида чой, қўлтиғида қоғозга ўралган ичимлик, беўхшов тиржайиб, ишратга дахлдор имо қилиб:

— Кутаман-а, — деганча эшикка равона бўлди.

— Ҳей, ука, хўрозлигингни хотинингга қиласан. Бор жўна, чой пулинг ўзингга сийлов. Эркакларга бир офиз ширин гапирсанг бўлди. Дарров ўзини...

Мен ўшандаёқ жононимнинг қандай аёл экани-

ни, кимлигини фаҳмлаб олишим керак эди. Зўрға тилим айланиб:

— Чой берарсиз-а, — дея чойнакни столга қўйдим.

— Қайнаса хонангизга олиб кираман.

Дилига етказган озорларимни осонгина кечиргувчи фариштам олийжанобларнинг олийжаноби эди. Мен-чи, мен қанчалик мағрур бўлмайин, жононимнинг олдида ивиган латгадай шалвираб қолардим. Унинг навбатчилик кунлари меҳмонхонага жононимни жилла қурса бир кўриш илинжида борардим. Бир биримизга гап-сўз демасдан, «чой беринг, мана чойингиз» дан нарига ўтмасдик. Чой ичавериб қорним шишиб кетарди, гоҳида эса чойнакдаги чойни тўкиб ташлаб яна унинг хонасига кирардим. Чунки мен аллақачон эркимни унинг қўлига топшириб қўйган эдим. Орадан бир оз фурсат ўтди. Кунларнинг бирида яна меҳмонхонага йўл олдим. Ўша куни дўстларим билан ўлгудай ичгандик. Ҳар қалай, маъмурият бекаси танишлиги ва беозорлигимни билгани учун каминага жой берди. Менга қадрдон бўлиб қолган хоналардан бирига жойлашдим. Дўстларим — хона жиҳозлари мени аллалаб ухлатиб ташлашган экан. Кечки ўн бирлар чамаси уйғонганимда ҳали кайфим тарқамаган эди. Йиқилиб кетмаслик илинжида зинапоялардан эҳтиёткорона одимлаб, таъмирланаётган биринчи қаватга йўл олибман.

— Яхши одам, адашдингиз!

Овоз таниш эди. Маҳбубам енгимдан тортиб, йўлимни тўғрилаб қўйди. Мендай нотавон ошиққа бундан ортиқ мурувватнинг кераги йўқ эди.

— О, ташаккур сизга!— деб қичқириб юборишимга сал қолди.

— Қани айтинг-чи, дўст тутинишга арзийдиган одам деб ҳисоблаяпсиз-а, наҳотки, наҳотки энди мени кечирган бўлсангиз, сиздан то абад миннат-

дорман! Қаердаман ўзи, э Худо, қувиб юбормаганингизга пушаймон қилмайсиз-а, наҳотки пушаймон қилмаётган бўлсангиз — дегим келарди. Зўрға тилимни тийиб қолдим. Титраб-қақшаб фариштагинамдан хонамга чой киритиб беришини сўрадим. «Хўп бўлади» қабилида бош ирғаб қўя қолди. Ҳаётимда бундай ҳаяжонли дақиқалар кам бўлган. Тун бўйи ухлай олмасам керак энди, наҳотки, мени кечирган бўлса-я. Аввал-бошдан қадрдон каравотим шиқирлабгина мени табриклади, қия очиқ дераза ҳам майин шамол билан сийлагандай бўлди. Шу пайт сирларимдан хабардор эшик бир-икки тақиллади-да, ижозатсиз очилди. Юрагим шодликдан ёрилгудай типирчиларди. Ахир, ахир, зориқиб кутаётган мен телба унинг киришига ижозат бермаслигим мумкинмиди. У хонамга кирган заҳотиёқ бағримга сингиб кетарди. Юз-кўзларидан ўпиб, қучоқлаганча гир-гир айлантирардим. Бу гал эса... Фақатгина бутун вужудим ҳаяжоннинг зўридан дир-дир титрарди. Зўрға жойимдан қўзғалиб, бўш курсини ёнимга сурган бўлдим. Кайфим баттар ошиб, фариштагинам ҳузуримга учиб келаётгандай туюларди. У одмигина кўк халатчасида, қўлларида чойнак ва пиёла тутганча, нимадандир ажабсинган қиёфада, беозор кулимсираб кириб келди.

— Ассалом! Мумкинми?

— Мумкин, мумкин... Мен сизни келмаса керак деб ўйлагандим. Хайрият-е, мен, мен сизни... Шу лаҳзада ниҳоят, ниҳоят биргина талабим шундан иборат эдики, шафқат юзасидан икки оғизгина гапини раво кўриб, дарров чиқиб кетмай, мени муҳаббатидан умидвор қилса, майли, кейин устимдан кулса кула қолсин — дегандай жононимга юзландим.

— Хафа бўлманг, ишларим кўп, — деди-да, эшикни ёпиб чиқиб кетди. Наҳотки, энди учрашмасак, та-

момми шу билан. Ўша кечаси ҳар турли ўйлардан тўлғониб ухлай олмадим. Фақат унинг у ёқдан-бу ёққа ўтиб қайтган чоқда йўлақдагилар билан қилган ҳазил-мутойибаси, жарангдор кулгиси аҳён-аҳёнда қулоғимга чалинарди. Келармикин деган хаёлда эшиқдан кўз узмасдим. Эрталаб хонаси ёнидан ўта туриб у билан хайрлашдим. У ширингина табассум ҳадя қилди. Шу дамдагина кўнглимдаги ғуборлар тарқалиб, қалбимда яна умидворлик ҳисси пайдо бўлди. Икки кунлик Бухоро сафаридан гўё қўзиси қолиб кетган қўйдаи югургилаб қайтиб келдим. Кела-сола меҳмонхонадаги қадрдон хоналаримдан бирига жойлашдим. Йўл-йўлакай бир шиша»бренди» ва газаклик олишни ҳам унутмаган эдим. Зум ўтмай жононимнинг ҳузурига чопдим. Салом-алик сўнггида бир турли табассум ҳадя қилиб сўради:

- Қайси хонага жойлашдингиз?
- Қирқ биринчи хона, чой олиб кирарсиз-а?
- Майли, қайнасин.

Ярим соат гўё ярим йилдек чўзилиб кетди. Ниҳоят, у келди, хонамни муаттар атир ҳиди қолади.

- Эшикни илиб қўйинг, айғоқчилар юрипти.

Мен қувончдан энтикканимча апил-тапил эшикни қулфлаб олдим. Ўша фурсатда дунёда мендан бахтиёрроқ одамни тополмаган бўлардингиз. «Бренди»ни бўлишдик, бир икки марта юз-кўзларидан ўпиб газаклик ҳам қилган бўлдим. Эркалашларимга қаршилиқ қилмади.

— Келинг, бир ақлироқ иш қилайлик, бирон-бир хилватроқ жой топмасак билиб қолишади. Мен дарров рози бўлдим. У келишга ваъда берди. Қандай бахтиёр дамлар эди! Бугун қарғиш теккан бир хонали уй, мана шу хилватгоҳ ҳам у билан қанчалар файзли эди. Ғам-ташвиш унут бўлган дамлардан бугун ширин хотираларгина қолди. Маҳбубам-

нинг муҳаббатини асраб-авайлаган шўрлик кўнгили эса, изтироблар масканига айланди. Ўша кезларда адоғи кўринмас орзулар оламида кезиниб юрган мен хаёлпараст ошиқни жамоамиз раҳбари мўмайгина пул билан тақдирлаган эди. Тошкент сафаридан қайтаётганимда, аниқроғи бугун эрталаб, маҳбубамнинг навбатчилиқни топшириб чиқишини кутиб турдим. Кечқурунга учрашув белгилаб хайрлашдик. Чўнтақларим тўла пул бўлса-да, йўлда анча йил илгариги тушимнинг яна такрорланганидан кўнглим хижил эди. Уни учрашув жойимиздан шу оқшом қарғиш теккан тўрт деворга бошлаб келдим. Бу дунёда биз иккимиздан бошқа ҳеч ким йўқ эди гўё. Минг йиллик ҳижрондан сўнг дийдор кўришган ошиқлар каби бир вужудга айланиб, бутун дунёни унутган эдик. Дилимдаги безовталиқ ўрнини аллақандай таърифлашга сўз ожиз бўлган гўзал туйғулар эгаллаб, йўл-йўлакай харид қилганимиз нарсаларни дастурхонга тўкиб, бир-биримизга едириб-ичирардик.

Э, Худо-о! Қолганини эшлашга юрагим бетламайди. Ахир, ахир, бахт билан бахтсизликнинг, азоб билан роҳатнинг ораси, ҳаётимнинг ширин дамлари кунпаякун бўлган ўша дақиқалар ҳозир содир бўлаётгандай, ахир, бу воқеалар бир зумга бўлса-да кўз ўнгимдан нари кетармиди, хотирамдан ўчармиди? Ахир, ахир, ўша машъум дақиқалар мен телбани адоғи-тамом қилиб, бир умрга қалбимга муҳрланиб қолди-ку. Қуриб кетсин, барибир ҳаммасини эслаб, ўзимга тасалли бўладиган нимадир топишим керак. Э, Худо-о! Даъво аризани ўз қўлим билан ёзгандим-а. Бир пайтлар маҳбубамга тегишли бўлган молмулкдан қонун доирасида ўз улушини олиб бермоқчи эдим. Яшаб турган уйини ўз номига хатлатмоқчи эдим. Жононимнинг ўзи анча илгари учрашганимиз-

да ёрдам беришимни сўраганди. Шўрликни хиёнат-да айблаб, бошида калтак ўйнатган, яшашдан тўйдирган бедаво собиқ эрининг устидан ёзилган даъво ариза эса, муносабатларимизни мустаҳкамлаш ўрнига ширин онларимизга якун ясади. Шу биргина варақ севгимиз қасрининг ёниб кулга айланиши учун тутантириқ вазифасини ўтай олди. Жононим завқу шавққа тўла суҳбатимиз орасида собиқ эрининг тақводорлиги, аммо жуда шубҳачи ва ўлгудай рашкчилиги ҳақида гапирди. Мен ҳазил аралаш юз-кўзларидан ўпа туриб:

— Инсофсиз аёл экансиз-а, намозхон эрни қувиб ҳайдабсиз. Эркак рашк қилса ёмонми, дегандим. У бирданига лов этиб ёниб кетди.

— Мен инсофсиз аёл бўлдимми, ҳамма пасткашликни у қилса-ю, мен пасткаш бўлдимми?! У мен тугул туққан онасини ўласи қилиб калтакласа, ўз акасини пичоқлаган бўлса, уйимизга меҳмонга келган қизни болалари олдида зўрламоқчи бўлган бўлса. Лекин «инсофсиз» деган номни у эмас, мен олдим. Аёл бошим билан беш гўдакни едириб-ичириб, сиз эркаклар ор қиладиган фаррошликни қилиб кун кечираётган мен шўрлик, наҳотки, пасткаш бўлсам!?

— Ахир, сизни ким пасткаш...

— Мен сизни араққа ўргатдимми, оғзингизга мажбурлаб арақ қуйдимми!? Мен энди кўчахўр хотин бўлдимми!? У жазавага тушиб, менга қарши чинакамига исён кўтарди.

— Ёрдамингизга муҳтож эмасман, гапингизни қайтариб олинг, ҳаммангиз — бир гўр, бир-бирингиздан мараз...

Мана, гап қаерда экан... Энди жононимни жаҳдидан тушириб бўлмаслигини билсам ҳам, ялиниб-ёлвора бошладим.

— Минг марта узр, бехосдан оғзимдан чиқиб кетди.

— Сиз атайлаб мени ерга урмоқчи бўляпсиз, сиз, катта одамнинг номарддигингизни илгаридан билардим. Мени ўзингизга тенг кўрмаслигингизни билардим. Сизга ишониб хато қилдим.

Ўт кетсин бундай муҳаббатга. Ахир, мен уни тушунмасмидим. Икки оғиз гап билан дилини вайрон қилдим. Ҳазил аралаш эмиш, пасткашликнинг ўзгинаси-ку! Тупуринг бундай ҳазилга! Нима бўлганда ҳам, у мени кечириши керак эди.

— Атайлаб мени ерга урмоқчи бўляпсиз!

Гапини қаранг, ахир уни ерга урмоқчи бўлсам, мен шўрлик шу дамда лахча чўғга айланиб, ўз ёғимга ўзим қоврилиб ўтирармидим. Йўқ, у мени тушунмади, тушунишни ҳам истамади.

— Мен сизга ишрат учун керакман, фақат ишрат учун, йўлимни тўсманг, кетаман!

Маҳбубамнинг кўзларидан ғазаб чақнарди. Назаримда шу он унинг бутун вужуди ўт бўлиб ёнарди. Мен эса, уни йўқотиш эҳтимолидан ҳам кўра муштипар бир аёлнинг дилини яралаб қўйганимдан изтиробда эдим. Ахир, у фақат маҳбуба эмас, она ҳам эди-да... Мен ўзим истамаган ҳолда «ёмоннинг кучи япалоққа» деган нақлни исботлаб қўйган эдим. Маҳбубам эса уни юпатишга уринганим сари жазавага тушарди. Уни илгари бундай аҳволда кўрмаганим учун тамомила гангиб, ўзимни йўқотиб қўйдим.

— Эркаклар — бари бир гўр, хотинлар фақат ишрат учун керак, хотинлар вақтинчалик эрмак...

Шу лаҳзада мен кутилмаганда энг яқин одамини йўқотиб қўйган ёки дор тагида қотиллигидан пушаймон бўлиб, сўнгги истиффорини айтаётган кимсага ўхшардим. Бироқ пушаймонлик ҳисси ўша дамда ёлғиз мени қийнамаётган эди. Маҳбубам ҳам менга дил берганидан пушаймондек мендан кўра ўзини

кўпроқ ёзғирарди. Э Худо, нималар бўляпти ўзи?! Бу мусибатни кўнглим олдинроқ сезгани учун шу тобда ишратга заррача хоҳишим йўқ эди. Маҳбубамни номигагина эркалаб ўтирардим. Унга мени кечирешини сўраб жуда кўп ялиндим. Аммо у ялинганим сайин баттар хархаша қиларди. Ўша тобда у мени ҳам аблаҳлар тоифасидан деб ўйлаганини кейинчалик англадим. Негаки, у жабр кўрган барча аёллар каби, эркак зотига шубҳа билан қарарди. Ўша пайтда ақлимга келган ягона юмуш эшикни гавдам билан тўсиб олиш бўлди. Шу аҳволда ҳам ундан мендан воз кечмаслигини сўраб ўтинар эдим. Бир оз вақт ўтгач, ҳовуридан тушар деб ўйлагандим. Унинг шу аҳволда бошпанамиздан кетиб қолишини сира ҳам истамасдим. Унда пасткаш бир эркак сифатида тасаввур қолдириш ҳақида ўйласам, жоним бўғзимга келгандек қийналиб кетардим. Маҳбубам эса, унга қанчалик боғланиб қолганимни яхши билгани учун мени атайлаб эзарди. Шу пайтда у ўз қурбонини мағрурона кўздан кечираётган йиртқич қушга ўхшарди. Мени у атайлаб жазоламоқчи бўлди. Ҳамма бало шунда. Кечирдим, аммо сиз билан бошқа учрашмаймиз, орамиз очиқ деганда ҳам майли эди. У ҳужжатларини беришимни сўради. Ҳужжатлари ва даъво аризасини қўлига тутқаздим. Маҳбубам индамасдан сумкасига солиб қўйди. Яна кетмаслигини ўтиниб сўраб, ёлвора бошладим. Унинг кўзлари жиққа ёшга тўлди. Аламдан юраги ўртаниб, қафасга тушган қушдай ўзини у ёқдан-бу ёққа урар, аммо эшикни гавдам билан тўсиб турганим учун хонадан чиқишга илож тополмаётган эди. Навбатдаги аҳмоқликка жазм этдим:

— Майли, бу ёғига ака-сингил бўлайлик.

— Сиз қандай сурбет одамсиз, шунча ишдан кейин-а!

У сумкасидан менинг қўлим билан ёзилган даъво аризасини олиб майда-майда қилиб ташлади. Кейин жаҳл билан ерга сочиб юборди. Назаримда, у бир парча қоғозни эмас, менинг муҳаббатимни, фуруримни бўлаклаб, сочиб юборгандек эди.

— Муҳаббатим туфайли узоқдан бўлса-да сизни кўриб туришим керак.

— Менимча шунчаси ҳам етади, — унинг сўзларида пичинг бор эди. — Сизни бошқа кўришни хоҳламайман. Очинг эшикни, кетаман!

Бир лаҳзадан кейин унинг овозидаги қатъият аллақаёққа ғойиб бўлдию, ёлворишга тушди. Мен унинг зорланишига бефарқ қараб туролмасдим. Бу ҳолатда уни мангуга йўқотишимни сезиб турсам ҳам, эшикни очиб бердим. Шу пайт аксига олиб шаҳар чироқлари ёшпасига ўчиб қолди. Унинг маъсума чеҳрасини кўролмай қолдим. Аммо уни уйига томон унсиз кузатиб борар эканман, қадрдон кўзларидан тўкилаётган аччиқ ёшларни қалбан ҳис этардим. Мен одатимча у билан ёнма-ён бормасдим. Маҳбубамдан бир неча қадам орқада борардим. У бўлса ортига бир марта ўгирилиб қарамади. Гўё, йўлга чиқмасимиздан олдиноқ мен унинг учун эслганда юрак сиқиладиган ўтмишга айланиб улгурган эдим. Эзилгандан-эзилиб орқага қайтдим. Бизнинг бошпанамиз ғамхонага айланган эди.

Хона ўртасида бир зум серрайиб туриб қолдим. Миямда ҳамма нарса аралашиб кетди. Шаҳар чироқлари ёнди. Бамисоли тақдир менинг устимдан кулаётганга ўхшарди.

Шу дамда маҳбубамнинг ғамгин чеҳраси кўз олдимдан ўтди. У кўп ситам кўрган эди. Машаққатлар, эркакларнинг муттасил гап ташлашлари уни жаҳлдор қилиб қўйганди. Аммо жиззакилигини билсам ҳам, шу машъум тунда кўрсатган ҳунарларини ҳечам

ҳазм қилолмасдим. Яна жонсиз ҳамроҳларимга юзландим. Дастурхон четидаги бўш шиша:

— Сиз, жаноб бир бедавони деб юз мингнинг бошига сув қуйдингиз, бола-чақангизнинг ризқига дор тиккан калаварамсиз — деётгандай эди. Ахир мен, ҳар доим унга сахий бўлиб кўринишни истардим. Шунинг учун у жазава ичида бақириб- чақираётган вақтда ҳам битта юзталиқни олиб даъво аризасининг ичига солиб қўйишга улгурдим. Ё Раббий, шу дамда муҳими пул эмас-ку. Нималар деяпман ўзи? У кетиб қолди ахир, бу ёғига ҳаётим қандай кечишини ўйлаб олишим керак.

— Ўлиб турган бўлсангиз, ана меҳмонхона, етаклаб борардим, ўн кунлик ишратингизга етарди, бечора кўк сўлкавой.

— Эй аблаҳ, гап пулдами? Сенингча мен ишрат-парастманми? У мени бир умрга ташлаб кетди-ку. Яна нималарни биласан, мараз?!

— Бойвуччангиз ҳамма нарсани пул билан ўлчайди. Сизни пули кўпу, ўзи ўлгудай хасис деб ўйлайди.

— Тупурдим ғийбатларингга, у пулни йиртиб ташлади-ку! Гўзалимни ҳар қанча қораласанг ҳам, уни жонимдан ортиқ севаман.

— Ёпирай, гўзалмиш-а анави эликни қоралаган хотин. Гўзалликка гўзал эди, аммо гўзаллигини пулга алмашди бойвуччангиз, бечора эри бўлса, уни жонидан яхши кўрарди.

— Бас, етар, ғийбатларинг жонимга тегди. Шубҳа-гумонларга тупурдим, ахир, мен уни нуқсонлари билан ҳам севаман. Шубҳа-гумонларга ўт кетсин! Жонсиз суҳбатдошимни олиб, жаҳл билан деворга отдим. У чил-чил бўлди. Шу лаҳзада шиша парчаларининг жаранглаши ҳам кулги товушини, масхара-омуз кулги товушини эсга соларди. Ақлдан озяпман шекилли. Ким бор, тирик жон борми ўзи, жинни

бўлиб қолсам-а... Тангрим, менга мадад бер, шар-
мисорлиқдан ўзинг асра!

— Жойингиздан тулинг, суд келяпти!

— Фақат ростини гапираман деб қасам ичинг, даъ-
вогар М.

Бу саҳнада даъвогар мен, жавобгар мен, оқловчи,
қораловчи, гувоҳлар ҳам ўзим. Бу томошани бутун
тафсилотлари билан хаёлимда жонлантириш менга
чўт эмасди. Фақат севгилимнинг гапларини айтаёт-
ганимда ўзимни жуда ожиз ва нотавон сезардим:

— Фарзандларим ҳаққи, рост гапираман.

— Собиқ эрингиз, жавобгар Қ. устидан қайта иш
кўрилишига сизни нима мажбур қилди?

— Жавобгар Қ. билан турмуш қуриб беш нафар
фарзанд кўрдик. Узоқ йиллар жавобгар Қ. билан бир
хонали ётоқхонада, унинг топганига қаноат қилиб
яшаб келдик. Жавобгар Қ.нинг ўта бадгумонлиги,
беўхшов қилиқлари туфайли уйимизга ҳеч ким қадам
босмай қўйди. Ўзининг ака-укаларидан ҳам рашк
қиларди. Жанжалсиз ўтган кунимизни эслай олмай-
ман. Бир сафар мени унинг калтакларидан ҳимоя
қилмоқчи бўлганида ўз акасига ҳам пичоқ урди. Она-
сини эса, бир неча бор ўласи қилиб калтаклади.
Аъзойи бадани моматалоқ бўлган қайнонам бир ой-
гача кўчага чиқолмади. Ҳеч кимга дардини айтол-
мади. Фақат олдига дастурхон солиб, овқатга чор-
лаган пайтларимда нур қочиб бораётган кўзлари
жиққа ёшга тўлиб «Ўзимдан чиққан балога қайга
борай даъвога», деб қўярди. Маҳалла-қўйнинг гап-
сўзидан, таъналаридан қўрқдик. Шу сабаб ёпиғлиқ
қозон ёпиғлигича қолаберди.

— Шу гаплар ростми, жавобгар Қ.?

— Ахир, хотин киши эрнинг ишларига аралаша-
верганидан кейин...

— Бас қилинг!

— Давом эдинг, даъвогар М.

— Анча югур-югурдан сўнг икки хонали уйга кўчиб ўтдик. Шаҳар четидан ер сотиб олиб ёлғиз ўғлимизга атаб ҳовли-жой қилдик. Жавобгар Қ. шу орада ишдан ҳайдалди. Пулсиз, нонсиз кунимиз ўтмай қолди. Қайнонамнинг нафақасига кун кечириб турдик. Жавобгар Қ.нинг ўзи таниш-билиш қилиб мени меҳмонхонага кир ювувчиликка ишга жойлади. Орадан бир оз фурсат ўтиб мени навбатчи бекаликка ўтказишди. Жавобгар Қ. изимдан соядай эргашиб ҳоли-жонимга қўймасди. Меҳмонхона мижозларининг кийимларини дазмоллаб берардим. Бу менинг хизмат вазифам эди. Аммо бу эримга мени бемалол «суюқоёқ» деб аташи учун дастак бўларди. Бора — бора болаларим ҳам уйдаги кундалик уриш-жанжаллардан безиб, қариндошларникига қочадиган бўлиб қолишди. Жавобгар Қ.нинг рашкчилиги, иш жойимга бориб жанжал кўтаришлари оқибатида мени ҳам ишдан бўшатишди. Қариндошларим «ундан ё ажралиб ё ўлиб қутиласан, бу кетишда бир кунмас-бир кун сени ўлдириб қўяди», дейишарди. Болаларимни ўйлаб чидаб келардим. Аммо тақдирнинг менга аталган машаққатлари фақат шугина эмас экан.

Иккинчи қизимни нашаванд эри уч ойлик гўдаги билан уйдан ҳайдади. Уни ҳам ғурбатхона уйимизга етаклаб келдим. Ҳеч бўлмаса ўз пушти камаридан бўлган фарзандига шафқат қилса бўлмасмиди? Қизим билан гўдагини эрим қишнинг изғиринида, ярим тунда қўлида пичоқ билан уйдан қувиб солди. Тонгни кўчада оттирдик. Бу ҳам майли эди, жавобгар Қ. «ё мени, ёки қизингни танла, уйда биримиз қолишимиз керак» деб туриб олди. Қизим билан чақалоғини қайнонам олиб кетди.

Бир куни уйимизга ҳужжатлари йўқлиги учун

меҳмонхонадан жой ололмаган, айбсиз айбдор бўлиб қамалиб чиққан қизни олиб келдим. Ниятим унга бор-йўғи бир кечалик бошпана бериш эди. Аммо эрим менинг савобимни гуноҳга айлантираёзди. Шўрлик қизни болаларимнинг олдида зўрламоқчи бўлди. Шу воқеанинг эртасига ундан ажралишга қарор қилдим. Чунки ундан энди ҳар қандай тубанликни кутса бўларди.

— Жавобгар Қ. меҳмон қизни...

— У қамалиб чиққан жиноятчи қиз эди, катта бува.

Суд раиси жавобгарга хўмрайиб қарайди:

— Давом этинг, даъвогар М.

— Мен жавобгар Қ.дан ажралиш учун ҳар қандай шартга рози эдим. Молу мулкка даъво қилмаслик ҳақида тилхат ёзиб бердим. Жавобгар Қ. дала ҳовлини ўғлимизга совға қилмоқчи эди. Ажрашганимиздан кейин икки йил ўтгач, машаққатларимиз эвазига қурилган дала ҳовлининг сотилгани ҳақида эшитдим.

— Сизда жавобгар Қ.нинг дала ҳовлини ўғлига совға қилиши хусусидаги тилхати борми?

— Йўқ. Лекин у қасам ичиб, қариндошлари ўртасида ваъда берганди.

— Бу ёғи қандай бўлди, қуруқ ваъдани қоғозга тикиб бўлармиди, қани давом этинг.

— Жавобгар Қ.дан қонун йўли билан ўзимнинг ва болаларимнинг улушини..

— Вақтида ўйлаш керак эди. Бугун эса, қонун жавобгар Қ. томонида. Жавобгар Қ. энди сиздан эшитамиз.

— Муҳтарам судья, мен беш вақт намозимда даъвогар М.га инсоф-қаноат тилаб бот-бот дуолар ўқидим, уйимдан қувилган кунларимни мачитда ўтказдим. У болаларимни доим менга қарши қайрарди. Бузуқ хотинлар билан ҳамтовоқ бўлиб, ишдан ичиб келарди. Ўртоқларим «бир хотинни эплай олмасанг

ўлганинг яхши» деб юзимга солишарди. Анча вақт дардимни ичимга ютиб юрдим. Ахир, оиладаги уриш-жанжал нимадан чиқарди? Хотининг бузуқилигини ташламаса, фарзандлар ноқобил бўлса...

— Жавобгар Қ. айтинг-чи, меҳмонга келган қиз ўзи хоҳладими ёки...

— У қиз эмас, хотин эди, катта бува. Шу қанжиқ атайлаб болаларимни устимга киритиб юборди...

— Жаноб судья, жавобгар Қ.га саволим бор.

— Саволингга жавоб бермайма-ан! Сен даъвогар М.нинг ўйнашисан. Икки куннинг бирида қўлтиқлашиб юрасизлар, яна бу кишим адвокат эмиш. Билмадим, сен бу қанжиқнинг нечанчи...

— Тилинг кесилсин сен ифлоснинг! Шунчалик...

— Жаноб оқловчи, ўзингизни босинг. Жимлик сақланси-ин! Йўқ, йўқ, ифлос тафсилотларни тушириб қолдираман. Тинглашдан бош тортинг, одамлар! Унинг маъсума чехрасига термулиб бедор ўтказган тунлари-им, гувоҳлик беринг, муштипар бир аёл номига шунча маломатларни ёфдириш инсофданми? Ахир, ахир, ҳаёт тухмат ва жирканч тафсилотлардангина иборат эмас- ку! Разолат тафсилотларини тинглашга бунчалар ўч бўлмасангиз, халойиқ! Қўй, сен ҳам мени жононимдан бездирма, шум хаёл! Нима бўлганда ҳам, уни севаман. Ҳамма нарсага ақлим етиб турипти. Ахир шўрлик маҳбубам даъво аризасидан худди чаёндан қўрққандай қўрқиб кетганини кўрдим-ку... Суд залида собиқ эрининг унга тухмат қилиб, яна қандай балоларга гирифтор қилишини у билмасмиди? Яна менинг олдимда-я?! Одамлар! Сиз унинг ситамларидан беҳабар бўлсангиз ҳам, рўзғор тебратиш илинжида туни билан кир ювиб, инжиқ мижозларнинг челақ-челақ ахлатларини тўкиб чиқишини мен билар эдим-ку! Меҳмонхонада шилқим эркаклар-

нинг ҳақоратомуз гап-сўзларини эшитиб қон йиғлаганларини неча бор кўрган эдим. Кўпинча ўзимни кўриб-кўрмаганга олардим. Негаки, менинг таскинларим унга наштардай санчиларди. Негаки у мен нотавонни севарди! Севган кишинг олдида хўрланишдан ҳам оғирроқ азоб бормикан бу даҳри дунда?! Унга раҳмингиз келсин...

Бир маҳаллар, эҳ-ҳе, бунга жуда кўп йиллар бўлди. Ўшанда камина ҳали бу дунёнинг тескари ўйинларидан беҳабар ўйинқароқ бола эдим. Ёз кечаларида, лойсупамизда момоннинг пинжига кириб ётар эканман, «эртак айтиб беринг» деб уни ҳол-жонига қўймасдим. Эртак билан ҳаёт бошқа-бошқа эканлигини ўша кезларда ҳаёлига келтирмаган болакай, ҳар куни янги эртак истардим. Бир сафар «янги эртак айтиб беринг» деб роса хархаша қилдим. Ҳаётдан бошқа мактабни кўрмаган момом анча ўйлади. Кейин менга қараб сўзланди:

— Битта эртагим қолди-ю , лекин сен бу эртакни ҳали тушунмайсан. Шундай бўлсаям, сенга бу эртакни айтиб бера қолай. Катта бўлганинга мағзини чақиб, момонг нима демоқчи бўлганини тушуниб оларсан.

— Айтинг, моможон, тушунмасам ҳам майлига.

Момоннинг пинжига янаям суқилиб, унинг сирли эртагига қулоқ бердим.

— Қадим замонларда узоқ бир мамлакатда бир боғбоннинг соҳибжамол қизи бор экан. Қиз жуда гўзал экан, ой деса оғзи, кун деса кўзи бор экан. Уни кўрган йигитлар «яна бир кўрсам эди» деб орзу қилишаркан. Аммо ҳуснда тенгсиз бу қизнинг унчалик ҳам бахти чопмаган экан. Нимага десанг, унинг онаси ўгай экан. Отаси уйда бўлмаган пайтларида қизга азоб бераркан. Лекин қиз отасига бу ҳақда ҳечам айтмас экан. Отаси қўлидаги жароҳатларини кўриб қолмасин учун енги узун кўйлай кияркан. Ўгай

онасининг қарғишларини эшитмаслик учун унинг кўзига камроқ кўринаркан. Кунларнинг бирида қиз боғ четидаги ҳовуз бўйида йиғлаб ўтирса, қаршисида бир нуроний кампир пайдо бўлибди. Лекин қиз ундан кўрқиб кетмабди. Негаки унинг чеҳраси жуда мулойим экан. «Кўрқма, мен сеҳргар кампир бўлман. Сенинг аҳволингдан хабар топиб, ёрдам бергани келдим», дебди у. Кейин соҳибжамол қизга кичкинагина бир тошни узатибди «Бундан кейин аламларинг тошиб кетганида хонангга киргин-да, дардларингни мана шу тошга айтгин. У сенга сирдош бўлади. Фақат сирларингни айтишдан олдин «Сангисополтош, сен менга йўлдош» дейишни ёдингдан чиқарма». Қиз бу сирли тошчани олиб уйига келибди. Ўғай онасининг зулмлари жонидан ўтиб кетганида у уйга кириб, сангисополтошни қўлига олар, унга дардларини айтар, йиғлаб-йиғлаб хумордан чиқаркан. Сангисополтош эса, қизнинг дардларини тинглаган сайин катталашиб бораркан. Ўғай онанинг зулмлари ҳаддан ошибди. Кунларнинг бирида қиз ўғай онаси уни қари, аммо бадавлат бир одамга сотмоқчи эканини билиб қолибди. У уйга кириб, одатича сангисополтошга ҳасратини айта бошлабди. Тош унинг дардларини тинглаб, катталашаверибди, катталашаверибди. Охири ёрилиб кетибди. Мана шунақа, болам, одамзоднинг ҳасратига тош ҳам дош беролмайди.

— Қизга нима бўлибди, момо?

— Ким билади дейсан? Балки у ўша чолга тегишга мажбур бўлгандир...

Ўшанда момом тўғри айтган экан. Мен унинг эртагини ростдан ҳам тушунмаганман. Кечиккан муҳаббатимга дуч келмагунча бу эртакни бир марта ҳам эсламадим. Бунга ҳожат ҳам йўқ эди, шекилли. Ҳаётим бир маромда кечарди.

Ниҳоят, уни учратдим. Ҳасрат дафтаридан озми-кўпми хабар топдим. Ана шунда ҳеч кутилмаганда момонинг сўнгги эртаги ёдимга тушди. Нимагаки бу аёл ўша эртақдаги соҳибжамолга жуда-жуда ўхшарди. Таассуфки, бу эртақда ўзимни таққосласам бўладиган бошқа бир одам йўқ эди. Шунинг учун мен ўзимни қизнинг сирдоши бўлган сангисополтошга менгзардим. Менга унинг ғамгин ҳикояларини соатлаб тинглаб ўтириш жуда ёқарди. Йўқ, мен унинг изтиробли дамлар ҳақидаги хотираларини тинглаб, завқланиш фикридан мутлақо йироқ эдим. Бу ҳикоялар менга унинг тоза қалбини кашф этишим учун ёрдам берарди холос. Бор-йўғи шутина...

У тонгга яқин юмушларини саришталаб кимса билмас бошпанамизга етиб келарди. Залдаги диванга чўзилиб, бир зумда ухлаб қоларди. Мен эса унинг уйқудаги ҳолатини кузатиб ўтирардим. Шўрлик қаттиқ чарчаганидан бир сиқимгина бўлиб ухларди. Сукунат ҳукмрон ўша субҳидамларда оҳиста қадам ташлаб қаршисига келганимда у кўпинча хиёл жилмайиб, гоҳи-гоҳида чимиришиб, лабларини қимтиб ухлаб ётган бўларди. Унинг очилиб қолган оёқчаларини ёпиб қўйиш ҳам мен учун бахт эди. Ширин уйқуда бўлган кезларида ҳам юзида дилбар табассуми балқиб турарди. Уни уйғотишга юрагим бетламасди. Томоша, томоша, нуқул томоша... Мен учун шу дамда бундан ўзга ҳаловатнинг кераги йўқ эди. Негаки мен шу лаҳзалардагина дилимни ўртагувчи шубҳа-гумонлардан озод бўлардим. Бундай кезларда у ҳақдаги шубҳаларим тумандек тарқалиб кетарди. Юрагимда мана шу кўримсизгина бошпанамда ухлаб ётган аёлга нисбатан мусаффо туйғулар бош кўтарарди! Фақат шу лаҳзалардагина унинг бир оғиз сўзи, биргина табассуми умр бўйи чеккан ғам-андуҳларимни унуттиришга қодир эканлигини англаб

етардим. Фақат шу лаҳзалардагина бахтим осмониде қора булутлар кўринмасди. Дилимдаги ғам-ғуссаларни унинг нурли табассуми баҳор ёмғиридай ювиб юборарди.

Менинг аҳволимни мендай севиб кўрган одамгина ҳис қила олиши мумкин. Энди эса ўша севгидан хотираларгина қолди. Хотира юкини кўтариб яшаш қанчалик оғир эканини ҳамма ҳам тасаввур қила олмайди. Сиз жону дилингиз билан севган бир инсон сизни ташлаб кетади. Сиз эса тақдирга тан бериб, уни унутишга ҳаракат қила бошлайсиз. Унинг нурли сиймосини унутишга ҳаракат қиласиз. Аммо хотиралар бунга йўл қўймайди. Хотира туманлари орасидан унинг гўзал чеҳраси, қоп-қора кўзлари чиқиб келаверади. Муҳаббатни тушуниш қийин. У узоқ вақт сизга бахт ва нурли келажак ваъда этади, бироқ бу ваъдалар бир зумда саробга айланиши ҳеч гап эмас.

Тақдир менинг умидсиз ҳаётимга умид келтирган, жунжиккан юрагимда келажакка умид уйғотган маҳбубамни бағримдан юлиб олди. Мен, мен энди кимман? Юрагим, озгина чидаб бер, шу бехосият тундаги мудҳишликка ойдинлик киритай. Қонунни чайқовда пуллаган ҳакамлар, ақалли шу дамдагина одил ҳукм чиқаришга изн беринг. Жонсарақ руҳимни ларзага солаётган мудҳишликка ойдинлик киритай. Энди тақдирнинг адолатли ҳукмига бош эгишдан бошқа чорам йўқ. У энди қайтиб келмайди. Мен ўз қўлларим билан ёзган ўша даъво аризаси бу айрилиқнинг ибтидоси бўлди. Яна ўша бехосият оқшомда дунё топган тентақдек илжайиб, уни маҳбубамнинг қўлига тутқазиб ўтирибман-а! У бечора эса, илон кўрганда кўрққан боладай бир сесканиб тушди. Мен ўшандаёқ кўп нарсаларни фаҳмлаб олишим керак эди. Аммо ўша лаҳзада мен севги шаробидан ақлу ҳушим-

ни йўқотган эдим. У эса даъво аризасини ўқиди-ю, худди ёмон туш кўриб уйғониб кетган одамдай юз-кўзларида кутилмаган хавотир пайдо бўлди. Фикрим сал тиниқлашса эди, салгина фаҳмим етадиган бўлса эди, унинг ўша дамдаги ҳолатини кўз олдимга келтира олсам эди...

Ҳали-замон тонг отади. Маслақдош дўстларим бостириб киришади. У собиқ эрининг туҳматга қоришган дашномларини мендек шайдосининг олдида мулзам бўлиб эшитиб ўтиришни хоҳламади. Мендек муҳаббатдан сармаст маҳбубининг кўнглига шубҳа оралашидан қўрқди. Негаки мен уни олийжаноб қалби, тоза туйғулари билан бирга севардим! Назаримда, у суд деб аталмиш аёвсиз саҳна унга бўлган туйғуларимга путур етказишидан қўрқарди. Ўзи ночор бўлса-да, ғурури осмон эди унинг! Молудавлатдан соф севгини афзал биларди. Мен нотавон эса шунча гуноҳим камлик қилгандай, самимиятга йўғрилган муҳаббатимизнинг мудҳиш интиҳосини суд қиялман. Йўқ, менинг мақсадим кимнидир оқлаш ёки қоралаш эмас. Нима бўлганда ҳам, кўргуликларимнинг моҳиятини англаб олишим, уларга ойдинлик киритишим керак. У нега кетиб қолди? У билан бирга кечган қисқагина, аммо сермазмун ўтмишимни титкилаялман. Ахир, ахир унинг садоқатига алақачон амин бўлган эдим-ку. Ахир, ахир, унинг... Ҳа-я, бир куни хилватгоҳимиздаги ғарибгина диванда хаёлга чўмиб ўтирсам, эшик оҳиста чертилиб қолди. Эшикни очдим-у, унинг мафтункор чехрасига кўзим тушди. Бу чехрада ҳар доимгидек мени маҳлиё этган табассум жилваланарди. Шу дамда бамисоли ғариб кулбамга қуёшнинг ҳаётбахш нурлари таралгандек бўлди.

— Мумкинми?

Гўзалим менинг жавобимни олдиндан билса ҳам,

Ўзича эркалик қилар, бу эркалик унга ярашарди. Сиз бундан лаб буришингиз, «эликни қоралаб қолган хотинга эркаликни ким қўйибди» деб ўйлашингиз мумкин. Аммо шошилманг. Сўзимга қулоқ солинг. Шундай тоифа бўлади. Улар эликка, етмишга, юзга кирганларида ҳам қалбларининг тозалигинисақлаб қола оладилар. Менинг маҳбубам шу тоифадан эди. Баъзида бир сўз демасдан унинг севимли чехрасига термулиб ўтирар эканман, ўйга чўмардим. Ўтмишнинг беаёв қийноқлари соя солган мунг тўла кўзларга бунчалик нурни ким ато этди, умрнинг ажинли муҳри босилган чехрага қандай куч бундай жилвакор жозиба берди?

— Катта ўғлингиз телевизордан чиқди, ўзингизга қўйиб қўйгандай ўхшаркан.

— Катта ўғлимиз дея қолинг аяжони, катта ўғлимиз, хўпми, аяжони.

Уни қучоғимга босиб, юз-кўзларидан ўпдим, сўнг кўтариб олиб гир айлантира бошладим.

— Хўп, хў-ўп, майли-ей, ўғлимиз, катта ўғлимиз, бўлдим, хўпми, бўлди, бўлди-и, хотинингизгаям қолсин энди-и!

— Бу энди бошқа гап.

Ўша лаҳзаларда мен тақдиримдан минг бор рози эдим. Негаки у руҳини болаларча маъсумлик тарк этмаган, бағри кенг, тоза кўнгил бир дилбарни мендек нотавонга раво кўрган эди. Гоҳида хаёлга толиб, ўз-ўзимга савол берардимки, бу ёшлигимнинг қайноқ дамларини оғир дард туфайли ўйин-кулгудан бебаҳра ўтказганим, дардмандлигим сабабидан илк муҳаббатимдан жудо бўлганим, ҳаётдан кўнглим қолгани учун тўлов эмасмикан? У билан бирга кечган дамларда бахтиёр эдим, бу ҳаловат оний туюлса-да, унинг ҳузурбахшлигидан кўз юмиб бўлмасди. Ҳолбуки, ўша куни ҳам субҳидам ҳавосидай мусаффо дамларим-

дан айрилишимга салгина қолганди. Маҳбубам ҳеч кутилмаганда сўраб қолди:

— Хотинингиз соғайиб кетдимиз? У кишим бирам яхши инсонки...

— Мен уни шунчаки... мен фақат сизни севаман.

У тутқаноғи тутган одамдек жазавага тушиб, бирданига ловуллаб кетди. Ўша дамда уни маҳкам бағримга босиб тургандим. У калхат чангалида қолган қушчадай типирчиларди.

— Мен бировнинг бахтини ўғирламоқчи эмасман! Сиз вафодор хотиннинг қадрига етмаган кўрнамак-сиз! Сиз ишратпараст каллаварамсиз, қўйиб юборинг мени, кетаман! Сиз ўзингизни имонли деб билсангиз, ўз хотинингизни мен гуноҳкордан минг карра ортиқ севинг, ҳурматини қилинг. Ахир, у болаларингизнинг онаси, вафодор рафиқангиз...

Мен тинмай юз-кўзларидан ўпиб, уни гапиришга қўймасдим. Бир маҳал у сал ҳовуридан тушиб, чуқур-чуқур нафас ола бошлади. Бисотимдаги жамики ширин сўзлар билан уни юпатдим. Ниҳоят унга керакли таскинни топгандек бўлдим:

— Хотинимни ҳурмат қиламан, уни эъзозлайман, худди сиз айтгандай...

Бу сўзларни эшитиши билан унинг ёқимтой чеҳраси ёришиб кетди. Эй Худо, унинг танбеҳлари ҳам нақадар гўзал ва самимий эди. У мени ҳаётга қайтарди, ҳаммани севишга ўргатди. Қалбимда одамларга ва ҳаётга нисбатан қачонлардир пайдо бўлган нафрат туйғусини тўзғитиб юборди! У ўзи сезмаган, англамаган бир тарзда менга жуда кўп яхшиликлар қилди!

Баъзан хилватхонамга келган маслақдош дўстларим бизнинг саргузаштларимизни муҳокама қилишга уринишарди. Аёлларни фақат эрмак деб биладиган бир дўстим:

— Элликни қоралаган бола-чақали аёлнинг хаёлида турмушнинг икир-чикиридан бошқа нима ҳам бўлиши мумкин. Сизни пулдор одам-у, кўнглига йўл топсам, менга ёрдам беради деб ўйлайди-да. Сиздек катта мақсадлар йўлидаги одамга бу каби ишқий саргузаштлар ярашмайди, — деди.

Жамоадошларимиздан яна бири уни қувватлаган бўлди:

— Ҳозирча бундай муҳаббат ўйинларини қўя тулинг. Омон бўлсангиз пойингизда мингта М. Қолаверса, чечамни ҳам ёшлигида гўзалларнинг гўзали бўлган, дейишади-ку.

Мен бу гапларни бир амаллаб эшитиб ўтирардим. Улар чиқиб кетгач, муҳокама менинг хаёлларимда давом этарди. Мен ҳаётимнинг қолган қисмини маҳбубамдан айроликда яшашни хаёлан тасаввур қилиб кўрардим. Тасаввур қилардим, ваҳимага тушиб кетардим. «Ундан воз кеч» қабилидаги талаблар узоқ вақт саҳрода қолиб кетган, кейин сувга етгану, ундан бир қониб ичган кишига «бу ёғига яна сувсиз яшайсан» дейиш билан баробар туюларди. Гоҳида эса жамоадошларимиздан баъзиларининг маҳбубамга тамшаниб кўз ташлаганларини сезиб қолардим. Аммо бунга қарши сўз деёлмасдим. «Нима, хотинингизми-дики, бунча рашк қиласиз» қабилидаги иддаоларни эшитишдан чўчирдим.

Бир куни хилват бошпанамизда у билан суҳбатлашиб ўтирсак, жамоамиз раҳбарларидан бири эшик қоқиб кириб келди. Ўртамизда қизгин суҳбат бошланди. Гўзалим эса, дастурхону чой ташвиши билан бўлиб тимирскиланиб юрар, аммо суҳбатимизга аралашмасди. Суҳбатдошларига менсимай қарашга одатланган меҳмон панду насиҳатларини айни авжига чиқарган эди ҳамки, маҳбубам унинг сўзини бўлиб ташлади:

— Меҳмон ака, гап-сўзларингиздан билдимки, катта бир лавозимга даъвогарлардан экансиз.

— Фаросатли хотинга ўхшайсиз-ей! Яна нималарни билдингиз, янга, айтинг, ичингизда қолиб кетмасин.

— Ўзим шундай, айтдим-қўйдим-да.

— Энди юрагингиздаги гапни айтасиз, янга. Аканинг-ку зўрини танлаб адашмабсиз.

Раҳбаримизнинг сўзлари пичингга тўла эди. Гўзалим буни илғади:

— Қўл остингизда ишлайдиганларнинг шўри кўп экан демоқчийдим.

Раҳбаримнинг юзи ғазабдан қорайиб кетди. Бир муддат нима дейишини билмай каловланиб турди, кейин чапаничасига деди:

— Нима бало, кечаси туш-пушингиздан қўрқиб чиқдингизми? Биз тўғримизда хулоса чиқаришни ким қўйишти сизга? Ё бой акангиз ҳамма гапни айтиб улгурдимми?

Унинг сўнгги захархандалари менга қаратилган эди. Мен эса бу даҳанаки жангга аралашадиган аҳволда эмасдим. Маҳбубамнинг жон-жаҳди билан мени ҳимоя қилиши қалбимни тўлқинлантириб юборган эди. Бир маҳал маҳбубам:

— Бой акангиз билан сиз ҳақингизда ҳали гаплашмадик, — деди-да, ошхонага кириб кетди.

Энди меҳмон менга захрини сочди:

— Буни қайси гўрдан топдингиз, ёки мени атай талатмоқчи бўлиб чақирганмидингиз бу қанжиқни...

Одамлар у ҳақда нима деса деяверишсин, унда баъзи эркаклар ҳавас қилса арзийдиган ақл бор эди. У ички сезги билан одамларга бир қарашда баҳо берарди. Кези келганда ҳеч кимни аяб ўтирмасди. Унга «ипирисқи бир фаррош-да» деган назар билан қаранлар унинг ақлли сўзларини эшитгач, ҳайратдан тил тишлаб қолишарди!

Эҳ Худойимей, бир куни фариштагинам бошпанамизга жуда ҳорғин кайфиятда кириб келди. «Ҳалиям бахтимга сиз бор экансиз, бу дунёдан тўйиб кетгандим» деганча, жажжи бошчасини тиззамга қўйганча узоқ ётди. Мен унинг тим қора, қуюқ сочларини силаб-сийпалаб, изтироб соя солган рангпар юзига термулиб ўтирардим. Қанчалик матонатли, қанчалар бардошли бўлмасин, у ҳам аёл эди, ожиза эди. Ҳимояга, меҳрга муҳтож эди. Айни пайтда уни ҳимоя қилишимни истамасди. Ўзини эмас, мен нотавонни ўйлаб шундай қиларди у. Ахир, мен оилали эдим, бир этак болам бор эди. Бунинг устига таниш-билишларим кўп эди. Гўзалим эса менинг номимга доғ туширишдан, обрўйимни тўкишдан чўчирди. Энди эса ундан ширин хотираю ушалмаган орзуларгина қолди. Энди хотиралар қатини титкилашдан нима фойда?

Ис босган ғарибхонамда адоқсиз хаёлларим билан ёлғизман. У мени тушунишни хоҳламади. Менчи, мен? Севги деб аталмиш руҳий изтироб мен учун бировлар ҳаётнинг асл моҳияти деб биладиган пул ва бойликдан кўра минг чандон устун эди! Энди ўйласам, мана шу фикр мени жамиятдан айириб қўйган экан. Бошқалардек ўйлаб, бошқалардек фикрлаганимда ундан айрилиб ўтирмасмидим? Яна ким билади дейсиз...

Эътироф этишим керакки, мен баъзан фарзандлари учун ҳам ота, ҳам она вазифасини бажарувчи бу аёл учун ишқий саргузаштлар бир қадар аҳамиятсиз деган хаёлга борардим. Гоҳида маҳбубамнинг менга нисбатан бепарволиги бу фикримни қувватлагандек бўларди. Аммо кутилмаганда, хилватгоҳимизнинг жигарранг дермантин қопланган кўримсизгина эшиги очилиб, у ҳар доимги жонўртлар табассуми билан кириб келардию, у ҳақдаги шубҳаларим тумандек тарқалиб кетарди.

Йўқ, бизнинг муносабатларимиз «эркак ва аёл» деган одатий мезонлардан анчайин баланд эди, назаримда! Негаки мен уни гоҳида яқинлари, гоҳида эса бегоналар томонидан етказиладиган озорлардан қутқаришга уринар, унинг ҳам ўзим каби орзулар оғушида, келажакка умид кўзи билан қараб яшашга ўрганишини истардим.

Гоҳида эса у билан бошқа одамлар, уларнинг катта-кичик муаммолари ҳақида суҳбатлашардик. Бундай суҳбатларда кўпроқ мен гапирардим. У кўпинча тингловчи вазифасини бажарарди холос. Нафсиларини айтганда, у менинг бошқалар ҳақида тўлқинланиб гапиришимни ёқтирарди. У мени ҳалол, меҳнатсиз топилган пулдан ҳазар қиладиган, меҳрибон инсон деб биларди. Ҳа-ҳа, то бугунги кунгача у мен ҳақимда шундай фикрда эди. Мана шундай суҳбатларда мен унинг муҳаббат тўла нигоҳларини бутун қалбим билан ҳис этардим. Бу менга тақдирнинг марҳамати эди.

Очиғини айтишим лозим, баъзан унинг кўнгилидан фойдаланардим. Фамгин ҳикояларимдан кейин у менга ҳар доимгидан ҳам меҳрибонроқ бўлиб қоларди. Модомики, бугун менинг ўз-ўзимга ҳисоб берадиган куним экан, ҳаммасини рўй-рост тан олишим керак...

Мен хато қилдим, ўзимга ҳам, унга ҳам жабр қилдим. Мен уни севмаслигим керак эди. Э Худо, севмаслигим керак эди! Мен бўлсам уни турмуш машаққатларидан юз ўгиришга, муҳаббатнинг баҳорий дамларига юз буришга ундадим. Бу билан уни ҳам, ўзимни ҳам алдадим, шекилли... Йўқ, бу ҳолатни «алдов» деган сўз билангина ифодалаб бўлмайди. Чунки уни учратган дамларимда чиндан ҳам музлаган юрагимда оташ пайдо бўлган, ҳаётим кутилмаганда жаннатга айланган эди. Ўша кунларимизнинг завқу шав-

қи асрларга татигулик эди. Мен ақлимни таниб, юрагимда алланечук ўзгаришларни ҳис этган кунимдан бошлаб муҳаббатнинг табиатига тушунмай келаман. Ўзингиз бир ўйлаб кўринг. Ахир, юрак ҳеч кутилмаганда чинор шохларидай ҳар томонга тарвақайлаб кетган кўнгил кўчаларининг биргинасини танласа, севган одамингни ақалли узоқдан бўлса-да кўрганингда ўзанига сиғмай беадад кенгликларни ялаб кетгувчи селдай вужудингда қон гупуриб, ўзингни қўярга жой тополмай қолсанг, шу пайтгача ноз-ишваларию дуркун қомати, жарангдор кулгуси билан сени лол қолдириб келган паричеҳраларга-да, парвосиз боқа олсанг, унинг муҳаббати қалбингни жаннатий ҳисларга ошно этса, йиллар бўйи юрагингга офир бир тош мисоли ботиб келаётган нафратни, ғазабни, борингки жамики иллатларни қувиб, сени гўдакдек маъсум хилқатга айлантира олса — севмаслик мумкинми? Ахир, у сени алақачонлар унутиб қўйганинг — тоза хаёлларингга, ойдин орзуларингга қайтарса, дунёда бойлик ва пулдан, зебу зийнатлардан, жамиятдаги мавқеингдан ҳам устун турадиган олийжаноб туйғулар борлигини англагач, сени софдил ва барчага бирдек меҳрибон инсонга айлантира олса, уни севмаслик мумкинми?

Нима бўлганда ҳам, кечаги мусибатнинг сабабини билишим керак. У энди мени кўришни истамайди. Аммо маҳбубамнинг бу қўрқинч аҳди менигина эмас, унинг ўзини ҳам адои тамом қилиши аниқ. У ожизалиги, кўмакка муҳтожлигига қарамай жуда қайсар ва бир сўзли эди. Бирор нарсага аҳд қилдими, аҳдидан қайтариб бўлмасиз... Тўхтанг, нималар деб валдираяпман. Афтидан, уни осонроқ унутиш, осонроқ воз кечиш учун баҳона излаяпман, шекилли. Бу ҳам эркакларга хос худбинликнинг бир кўриниши бўлса керак. Бир нарсани аниқ биламанки, энди уни яхши

ёки ёмон эди дейиш билан ҳеч нарсага эриша олмайман. Асли муҳаббатдан бахт топиш пешонамга битилмаган шекилли. Унинг олдига борсаммикан? У ҳар доимгидек менинг тавба- тазарруларимга қулоқ берармикан, ёки мени яна сурбетликда, субутсизликда айблаб қувиб солармикан. Ҳолбуки, бу ўринда ялиниб- ёлворишлар фойдасиз. Негаки суюклигим фақат мардона, ғурури баланд инсонларни ҳурмат қилади. Назаримда, энди уйга қайтишим керак. У менга катта сабоқ берди, хушингни йиғиб ол муҳтарам ошиқ, деди. Ахир, мени уйда болаларим, вафодор хотиним кутяпти. У менга фарзандларим келажаги учун масъуллигимни эслатиб қўйди. Э Худо, қани мендаги ирода, қани мендаги субут? Адойи тамом бўлган одам ҳолатига тушиб ўтирибман.

Нега муносабатларимиз ҳеч кутилмаганда завоп топди экан? Ёки у муносабатларимизга чек қўйишни ўйлаб юргану, даъво аризаси бир баҳона бўлдимикан? Ўйлаган сайин миям ғовлаб кетяпти... У жуда танти эди. «Аёл деган китобни сув қилиб ичиб юборганман» деб юрадиган мендек одам маҳбубамнинг қанчалар олийжаноб эканини сезмаган эканман. Ахир, ғофиллик ҳам шу даражада бўладими? Менимча, у менинг ўзига ўралашиб қолишимни, каминани раҳнамолар сафида деб биладиган эл олдида қизариб туришимни истамади.

Э Худо! Яна азойи-баданам қақшаяпти, ўлиб қолсам-а, яна халойиққа шарманда бўлиб-а, болаларимни иснодга қўйиб-а. Озгина ирода бер, Тангри-им! Шармисор ҳолда ўлиб кетишни истамайман! Мени яхши кўрадиган беғубор болаларим, садоқатли рафиқам, айниқса, муштипар онам мунг тўла кўзларини йўлга қадаб, илҳақ кутиб ўтиришган бўлса керак. Ҳа, маҳбубам менга яқинларим олдидаги бурчнинг севгидан, оний ҳаловатдан, адоқсиз изтироблардан минг карра

кучли эканлигини англатиб, телба ошигини хушёр-ликка даъват қилди. У бошқа кўпчилик аёллар сингари ўз ҳузур-ҳаловатини эмас, мени ўйлади. Одатда, кетма-кет қийинчиликларни бошдан кечирган аёллар бир қадар шафқатсиз, ҳиссиз бўлиб қолишади. Маҳбубам эса ҳаётнинг кетма-кет зарбаларига қарамай, ўзининг буюк қалбини, покиза ҳисларини асраб қололган эди. У каминани ҳусну латофати ва майин табассуми билангина эмас, ақли билан ҳам лол қолдирган эди. У мендек телба Мажнунини яқинларимга, жамиятга қандай керак бўлсам, шундайлигимча қайтаришга ўзида куч топа олди. У жасоратли аёл эди. У мени севарди, жуда қаттиқ севарди. Менинг олийжаноб маҳбубам муносабатларимиз жамиятдаги мавқеимга салбий таъсир қилишидан қўрқди. Мен, «эркак» номини кўтариб юрган мен нотавон эса унинг учун айтишга арзигулик бирор ишга қўл урганим йўқ! Минг лаънат сенга, юрак! У мендек суллоҳни ташлаб кетиб тўғри қилди. «Мен бировнинг бахтини ўғирлашни истамайман. Хотинингизни мендан минг чандон ортиқроқ севишингиз керак...» Ўзингиз бир ўйлаб кўринг... Мудом сеvimли бўлишни истайдиган аёл зоти учун бу сўзларни айтиш осонми? У ҳаммавақт мени ўйларди. Мен эса, уни кундан-кунга қаттиқроқ севиб борардим. У жуда ақли эди. Мен шу пайтга қадар учратган аёлларнинг ҳеч бирига ўхшамасди. Гоҳида уни ўзим билган ўнларча аёллар билан таққослаб кўрардим. Аммо маҳбубам ўзгача эди. Унинг туйғуларини, табассумини, бетаъма меҳрини бошқа бировлардан топишнинг имкони йўқ эди. Ўзи меҳрга муҳтож бўла туриб, бошқаларга мурувват кўрсатиш ва бунинг эвазига ҳеч нарса талаб қилмаслик каби жасорат унинг тийнатигагина хос эди! Шундай бўлгач, уни унутиш мумкинми? Унутиш учун юракда куч, рағбат қаёқда?

Бошим тошдек оғирлашиб кетяпти. Озгина мизгиб олсаммикин? Лекин бунақа пайтда кўзга уйқу келармиди... Ахир юрагим ёняпти, юраги-им! Маҳбубам бир сафар «сиз билан увада кўрпачалар устида суҳбатлашиб ўтириш мен учун анвойи гулларга, тансиқ таомларга ва лаззатли ичимликларга тўла дастурхон атрофида ўтиришдан афзалроқ», деганди. Аммо мен унинг қашшоқликдан нафратланишини билардим. Негаки унинг кулфатига қашшоқлик сабабчи эди. Бироқ маҳбубам нима учундир бу кулфатларни-да ёзғирмасди. Унинг сабр-тоқати мени ҳайрон қолдирарди.

Гоҳида суҳбатимиз беихтиёр пул ва бойлик мавзусига бориб тақаларди. Шундай кезларда мен унинг қалби тубига яширинган сирларини билиб олишга ҳаракат қилардим. Чунки уни жону дилим билан севсам ва унинг менга содиқлигини юрак-юракдан ҳис қилсам ҳам, эркакларга хос худбинликдан бутунлай чекина билмасдим. «Мен билан пул учун учрашиб юрган бўлса-чи» деган шубҳам ҳам йўқ эмасди. Шунинг учунг, бундай кезларда унинг юрагини билиш учун «Пулинг, бойлигинг кўп бўлса-ку ёмон эмас. Аммо истакни имкон ўлдирди», дер эдим қувлик билан. У эса имконнинг сароблигига ишора қиладиган бир сўз ҳам демасдан хўрсиниб қўя қоларди. Аслида эса, шундоғам ҳаётдан мамнун эдик. У менинг кимлигимни илк танишган кунларимиздаёқ билиб олганини эслатар, покиза туйғуларим ва соф муҳаббатимни қадрлашини такрорлашдан чарчамасди. Йўқ, мен уни қўйиб юбормаслигим керак эди! Жазавага тушган маҳбубамни бағримга қаттиқ босиб, қайноқ бўсаларга кўмиб ташлашим, токи у эҳтиросларимга дош беролмай қучоғимга сингиб кетгунича қўйиб юбормаслигим керак эди. Ахир, муттасил хўрликлар ва

тирикчиликнинг баъзида манаман деган эркак ҳам дош беролмас юки уни беаёв эзиб ташлаганини, унинг жиззаки бўлиб қолганини билмасмидим? Кўнгилчанлигим эса бошимга битган бало бўлди. Ахир, аёллар итоатгўй эркаклардан кўра, ҳукмфармоларини кўпроқ ёқтиришларини билардим-ку! Унга дўқ-пўписа қилишим, қўрқитиб бўлса-да ёнимда олиб қолишим керак эди. Мен эса унга ялиниб-ёлворибман. Балки ҳақиқатдан кўра саробга ўхшаб кетадиган гўзал келажак ҳақида қатъият билан сўзлаганимда, уни ишонтира олармидим? Ахир, у менга худди гўдак каби ишонарди. Мени берилиб тингларди. Менинг лафзимда янграётган ҳар қандай сўз унинг учун ҳақиқат эди! У ҳаётни менинг тимсолимда кўрарди. Илтимос қиламан, каминанинг бу сўзларини ўз-ўзига бино қўйиш маъносида тушунманг. Назаримда, мен унга дунёда яхшилиқни излашдан фойда йўқлиги ҳақида сўнги хулосага келаёзган бир кунда дуч келиб қолган ва унинг ўйларини тўзғитиб юборган эдим. Бундай дейишимга сабаб, мен маҳбубамнинг ўйларини унинг маъсума кўзларига бир бор қарашда ўқиб олар эдим. Негаки маккорлик унинг табиатига ёт эди. Нимани ўйлаётгани, нималарни ҳис қилаётгани ўша лаҳзадаёқ унинг кўзларида намоён бўларди. Гоҳида «унинг кўргуликларига мана шу фазилати сабабчи эмасмикан» деб ўйлаб қолардим. У ёш боладай оқкўнгил эди.

Ҳали, замон тонг отади. Дўстларим бирин-кетин кириб келишади. Яна сийқаси чиқиб кетган мавзулардаги адоғи кўринмас суҳбатлару ғийбатлар авжига чиқади. Аммо шу лаҳза мана шу даврада ўтирганлардан бирининг қалбида пўртана содир бўлаётгани, гарчи бир чеккада суҳбатни тинглаб жим ўтирган бўлса-да, юраги минг бир изтиробдан тўлғанаётга-

нини ҳеч ким сезмайди. Сенинг изтиробларинг улар учун бир пул.

Э Худо, бутун вужудим ўт бўлиб ёняпти. Вақт ўтказиш учун хона юзида бемақсад кезинар эканман, тўсатдан кўзгудаги аксимни кўриб қолдим. Ё тавба, шу акс меникими? Наҳотки, мана шу киртайган, ҳорғинлик балқиб турган кўзлар меники бўлса? Кўнглим кўчаларини аёвсиз топтаётган гумонлар карвони, ўтинаман, бир пас тин олинг... Негаки, мен ҳаммасини бир карра ўйлаб олишим керак. Нимада хато қилганимни, маҳбубамнинг нима учун мендан кетиб қолганини англашим керак. Акс ҳолда бу мавҳумият мени адо қилади.

Бир куни меҳмонхонада нималарнидир қоралаб ўтирганимда хонамга истарали бир ўспирин бола чой олиб кирди. Унинг қош-кўзлари маҳбубамга қуйиб қўйгандек ўхшарди. Унинг ўғли эканини фаҳмлаб, ўспиринни мен билан бирга чой ичишга таклиф қилдим. У меҳмонхона қоидаларидан оз-моз хабардор шекилли, бир муддат ўйланиб қолди. Таклифим самимийлигига ишонди чоғи, дастурхонга яқин ўтирди. Маҳбубам гоҳида ўғли уни ҳаммадан қизганиши ҳақида тўлқинланиб гапириб қоларди. Мен шу нарсага ойдинлик киритмоқчи бўлдим. Суҳбатимиз давомида унинг онаси таърифлаганидан ҳам кўпроқ рашкчи эканини билиб олдим. Айни пайтда у онасини еру кўкка ишонмасди. Айни пайтда қаҳри ҳам меҳри сингари кучли эди! Содда ўспирин гап орасида уйларида ҳар куни уруш-жанжал эканини билдириб қўйди. У эрта улғайган ҳамма болалар каби ўта ҳушёр эди.

— Баъзан аям ишда ҳам, уйда ҳам кўринмай қолади. Шундай пайтларда дунёдан тўйиб кетаман, уйдан бош олиб чиқиб кетгим келади.

— Ўртоқларинг борми, улар билан бориш-келишинг жойидами?

У беписанд қўл силтади:

— Ўртоқдан кўпи борми, бориш-келиш ҳам яхши. Нимайди?

— Аянгнинг ҳам дугоналари бордир, зерикканда ўшаларнинг ёнига борса керак-да... Сен шундай шубҳачи бўлсанг, даданг қанақа одам?

Мен бу сўзлар унинг кайфиятини кўтаради деб янглишган эканман. Дадаси ҳақида эслатишим билан унинг ранги оқариб кетди. Маҳбубамни эслатувчи кўзларида ғазаб зоҳир бўлди:

— Дадамнинг бу дунёдан қораси ўчган. Аямни кўп урарди, бизни ҳам аямасди. Тўрт йил аввал ажрашган. Агар уни кўрсам, эзфилаб ташлардим. Туғилганига пушаймон бўларди.

Унинг сўзларидан сесканиб кетдим. Шу лаҳзада хаёлимдан «отасидан шундай нафратланадиган бу болакай онасининг муҳаббатига сазовор бўлганимни билса, мени не кўйларга солишни истаркин?» деган ўй кечди. Аммо буни болага сездирмадим.

— Ҳай-ҳай, оғзингга қараб гапир. Нима бўлганда ҳам, у сени дунёга келтирган инсон. Аянгни эса ҳурмат қилишинг керак. У яхши инсон...

Онаси ҳақида сўз очишим билан боланинг кўзлари ёниб кетди. Сал бўлмаса, қовун тушираёзганимни пайқадим.

— Аямни танийсизми?

Ўзимни ўнглаб олмасам, сирим фош бўлиши мумкин эди.

— Аянгни яхши танитайман, лекин одамни бир кўришдан билса бўлади-да.

Ўшанда маҳбубамнинг ёлғиз ўғли билан суҳбатлашиб ўтириб, кўп нарсаларга ойдинлик киритишга муваффақ бўлдим. Назаримда, маҳбубам менга бўлган муҳаббати туфайли ўғлини йўқотиб қўйишдан чўчирди. Бадгумонлик маҳбубамнинг фарзанд-

ларига отасидан мерос эди. У шўрлик эса, оиладаги муттасил жанжаллар сабаб, фарзандларининг ноқобилроқ ўсганини юрак ютиб бировга айтмасди. Дунёдан тўйиб, рўзгорини ташлаб қочмоқ илинжида юрган чоғида эса тақдир унга мени рўбарў қилганди!

У менга тез-тез «Сиз менинг ҳамдардимсиз» дерди. Ҳолбуки, у менга кўпроқ ҳамдард бўла олганди. Бечорагинам соддалиги боис менга қанчалар катта яхшилик қилганини ўзи билмасди.

Айтишларича, эркаклар аёлларни кўпинча уларнинг бахтсизликлари туфайли севиб қолишаркан. Аммо мен уни бахтсизлиги туфайли севиб қолдим, дея олмайман. Негаки, у билан илк бор учрашганимда унинг кулфатлари менга сезилмаган. Ҳатто уни бир қадар бахтиёр аёлга ҳам ўхшатганман. Аксинча мен уни кучли иродаси, хушчақчақ ва оққўнгиллиги сабаб яхши кўриб қолгандим!

Назаримда, севгим билан унга жуда катта олижаноблик қилгандек туюлардим. Ҳолбуки, у мени фарзандларимга, оиламга, жамиятга қайтариб, икки карра олижаноблик қилди. Кўнгил майлига ортиқ қулоқ солмаслигим, саркашликларга чек қўйиб, болаларимнинг келажаги ҳақида қайғуришим, бошимга ёғилиши мумкин бўлган маломатлар ҳақида ўйлашим кераклигини эслатиб қўйди. Ҳа, у менинг фарзандларим ҳаётида ҳам ўзининг дилбандлари сингари кемтиклик бўлмаслигини истарди. Бироқ айтиш кезда мана шу нарсалар ҳам менга таскин бўлолмаяпти. Унинг мени ташлаб кетгани қалбимни пора-пора қилмоқда, умидим фунчаларининг очилмай сўлгани, севгимиз боғининг хазонга юз тутгани телбалигимни оширмоқда...

Э Худо, нималар деяпман ўзи? Гоҳида уни шундай кўргим келиб қолардики, хилватхонамизга келиши-

ни кутиб ўтирмасдан, меҳмонхонага йўл олардим. У эса мени кўриб ажабланарди. «Зарур ишларим бор, кетинг», дерди бироз эркаланиб, аммо қатъият билан. Мен эса бош чайқардим. Назаримда, унинг муносабатларимиздан-да жиддийроқ юмуши бўлмаслиги керак эди. Минг йиллик аламларни унутишим учун менга уни бир кўрмоқнинг ўзи кифоя қиларди. Энди эса, кўнгилга тасалли берадиган ҳеч вақо йўқ... Ахир, ҳар не бўлганда ҳам, покиза муҳаббатимни қадрлаши керак эди. Ҳар хил кўзлардан панада дийдор кўришиб турардик. Энди эса, ширин ва айна пайтда азобли хотираларимга тўлиқ, сигара тутуни қоплаган мана шу хонада, қорачиқларимга абадий муҳрланмиш маъсума дилбаримнинг хаёлий суврати билан ёлғизман.

Гарчи қалбим мавҳумият юкидан эзилган бўлса-да, бир ҳақиқатни аниқ-тиниқ ҳис қиляпман. Биз севги ва бахт манзилига кеч етиб келдик. Кечиккан севгимизнинг куз ёмғири янглиф ёру-дўстларимизга малол келишини, фисқу фасодларга нишон бўлишимизни фариштагинам истамади. Биламан, шунда ҳам у фақат мени ўйлади.

Миш-мишлару ғийбатларга тўлиқ нопок давраларга тупурдим! Бундай давраларнинг ҳаммаси дилбарим билан ўтказган бир лаҳзамга арзимади, ахир... Юзларига шаҳватнинг хунук тамғаси босилган, ҳар лаҳзада пул ундириш пайида юрадиган зулукмижоз нозанинлар, маҳбубамнинг бир томчи кўз ёшига арзимайсиз. Мажнун муҳаббати бу замонга бегона. Шундай экан, майли, устимдан кулинг, истаганча кулинг. Майли, мени телба деб атанг. Ахир, очиғи ҳам шу. Майли, мени самимият алақачонлар ташлаб кетган давраларингиздан қувиб солинг. Фақат маҳбубам ёнимга қайтса бўлгани...

Ё Худо, уни ўзимдан бездирадиган нима иш қилдим экан? Ички бир овоз менга «Сенда одамларни

жиркантирадиган нимадир бор» деб шивирламоқда. Бу рост бўлса керак. Ахир, ахир, шундай бўлмаганда у кетиб қолармиди. Шу дамда сўзларим босинқирашга ўхшаб бораётганини сезиб турибман. Қани эди, ҳаммаси тушимда кечаётган бўлса, изтиробнинг зўридан пойма-пой бўлиб бораётган мана шу сўзлар ростдан ҳам босинқираш бўлиб чиқса... Фикрим салгина тиниқлашса эди.

Биласизми, бир маҳаллар аёл зотига бўлган муҳаббатни никоҳдан айро тасаввур қилолмасдим. Шунинг учун маҳбубамга гоҳ ҳазиллашиб, гоҳида эса жиддийлик билан «никоҳдан ўтайлик» дер эдим. У менга иситма аралаш алаҳлаётган касалга қарагандай ҳайратланиб қарарди. Жамиятнинг қонун-қоидаларини сув қилиб ичиб юборган мендек одам никоҳдан сўнг бизни нималар кутиши ҳақида ўйлаб ҳам кўрмасдим. Никоҳ уни менга ипсиз боғлаб қўядигандек эди. Ўша кезларда уни йўқотиб қўйишдан жуда қўрқардим. Муносабатларимизнинг сўнгги кунларидагина ноҳақ эканлигимни, севги аталмиш хилқат никоҳ риштасигагина муҳтож эмаслигини ҳис қила бошладим. У эрининг жуда бадгумон одам экани ҳақида кўп гапирарди, унга ўхшамаслигим кераклигини сезардим. Аммо шундай вазиятлар бўлардики, маҳбубамдан ҳам нафратланиб кетардим.

... Ўшанда башанг кийинган зиёлиноамо бир эркак маҳбубамнинг елкасига бир қўлини ташлаб, бир қўлини ҳавода силкитиб, унинг хушрўй чеҳрасига суқланиб тикилганча нималарнидир уқдирарди. Маҳбубам жилмайибгина эркакнинг ёзлик камзули тугмаларини ўтказарди. Уларга кўзим тушганида, бехосдан кўзим тушган пайтда кўнглим беҳузур бўлиб кетди. Айни вақтда ташналиқдан узоқ ўртанган, бироқ бир амаллаб булоққа етиб келга-

нида, сувни булғаб ётган итга дуч келган кишининг ҳолатида эдим. Ўша фурсатда ўзимни ҳақоратланган сездим. Аини пайтда уни рашк қилишга, қизганишга ҳақим йўқлигини англаб турардим. Шунинг учун жаҳдимни босиб, ўзимни хотиржам тутишга ҳаракат қилдим. Уларнинг мени пайқашларини кутиб турдим. Ўша пайтда маҳбубамнинг каловланиб қолишини, гуноҳкор одам қиёфасига киришини кутдим. У эса, ҳали саломига алик олиб улгурмасидан ҳазил оҳангида деди:

— Кўз ёшларингизни артиб олинг, бу киши эски қадрдон мижозларимиздан, камзулини ювиб, дазмоллаб берганимга хотинчасига эркалангандай эркалаб қолдилар, — деб хижолатомуз ҳадиксираб турарди. Ҳалиги бедаво эса, унга пул тутқаздию, хайр-хўшниям насия қилганича хонадан чиқиб кетди. Маҳбубам эса рангим оқариб кетганини кўриб, оғир хўрсинди.

— Яхшиямки, хотинингиз эмасман. Қайси хонадасиз, чой олиб кираман?

Ўша фурсатда у ҳақ эди. Мен, мен эсам уни рашк қилардим, бегоналар билан сўзлашиб турганини кўрган чоғларимда ўзимни қўйишга жой тополмай қолардим. Кўз очиб кўрганим, ўттиз йилдан ошибдики, мен билан бир ёстиққа бош қўйиб келаётган жуфти ҳалолимни эса шу пайтга қадар сира рашк қилмагандим. Ким билади, унга ортиқ даражада ишонармидим? Дунёнинг ишлари қизиқ экан-да... Ташқаридан қараганда, оилавий ҳаётим бир маромда кечарди. Хотиним «Сиз мени ҳеч маҳал яхши кўрган эмассиз, сизда қалб ҳам, олийжаноблик ҳам йўқ, бизни боғлаб турган ришта болалар» деб дод солишга кўп марталаб ҳақли бўлса-да, бағрикенглик билан кулимсираб қўярди. Энди ўйласам, эру хотинлик муносабатларида ҳам кўпинча унга нисбатан ноҳақлик қилган эканман. У ҳам ҳамма аёл-

лар каби меҳрга, муҳаббатга ташна эди. Бир оғиз ширин сўзнинг гадоси эди. Айни пайтда мендан мана шу нарсаларни талаб қилиш учун тўла ҳақли эди. Гоҳ узун кечаларда унинг хўрсинишлари қулоғимга чалинарди. Аммо у томонга бурилиш, тўзғи-ган сочларини силаб юпатиш учун ўзимда куч топа олмасдим. Гўё шундай қилсам, осмон узилиб ерга тушадигандек эди.

Ҳар сафар шаҳардан қайтганимда унинг кўзларига қаролмай, узоқ вақтгача қийналиб юрардим.» У ҳам ҳамма аёллар сингари таъна қилса, бақириб-чақирса қанийди», деб ўйлардим. Аммо рафиқам сукут сақларди. Ҳамма нарсанинг ўз-ўзидан ўнгланиб кетишини кутаётганга ўхшарди. Шундай кезларда қалбимда жуфти ҳалолимга нисбатан мурувват ҳисси уйғонар, менга шундай рафиқа насиб этгани учун тақдиримдан минг карра рози бўлардим. Унинг оқилалиги эвазига оиламизга кўплар ҳавас билан қарашади.

Қиш кунларидан бирида хотинимни ҳам шаҳарга олиб келдим. Болаларга иссиқ кийимлар сотиб олмоқчи эдик. Бозор айланиб бўлгунимизча вақт алламаҳал бўлиб қолди. Ўша куни хотинимни маҳбубам ишлайдиган меҳмонхонага олиб бордим. Аксига олиб, меҳмонхона аллақандай анжуман қатнашчилари билан тирбанд эди. Не бахтки, ўша куни у навбатчи экан. У бизни ўзининг каталақдайгина хонасига хуш-хандон етаклаб кирди. Бир зумда қаердандир электр печка ҳам топиб келди. Кейин юмушларини бажариш учун чиқиб кетди. Бироздан сўнг чой олиб кирди ва биз билан овқатланишга вақти йўқлигини айтиб чиқиб кетди. У чиқиши билан хотиним менга қараб кулимсиради:

— Хайрият, кундошим ажойибгина хотин экан, бўлмасам кўчада музлаб қолишимиз ҳам ҳеч гапмасди.

Хотинимнинг кутилмаган ҳазили мени бироз дов-диратиб қўйди: Чор-ночор бўлдирадими:

— Дуч келган хотин кундошинг бўлаверадими-ей?

— У билан кўп йиллик таниш эканлигингиз кўзларингиздан билиниб турибди.

Саҳар пайти уйғониб, йўлакка чиққанимда маҳбубам диванда ғужанаккина бўлиб, қўлларига бош қўйганча қишлик камзулига ўраниб ётарди. Хонадан кўрпа олиб чиқиб устига ёпиб қўйдим. Ҳамкасбларим билан гаплашиб, қайтиб келганимда не кўз билан кўрайки, меҳмон билан мезбон чақчақлашиб чой ичиб ўтиришарди. Начора... Бир муддат артистлик қилишим кераклигини англадим. Ўзимни босиқроқ тутишга уриндим. Мезбон келтирган кабоблару юмшоқ нон билан бизнинг бисотимизда бор мевачевалардан еб-ичиб хайр-хўшлашдик.

— Дугонажон, бой бувани эҳтиёт қилинг, — деди маҳбубам хотиним билан табассум-ла қўл сиқишиб хайрлашаркан. Хотиним эса:

— Мен қишлоқда, сиз шаҳарда, — деди-да, маҳбубамни самимият билан бағрига босди. Мен бу икки аёлнинг бир-бирига нисбатан самимийлигидан завқланардим. Энди эса улардан бирини мангуга йўқотиб қўйдим.

Ахир, у менсиз яшаш жуда оғир эканини айтар эди-ку! Илк маротаба учрашган кунларимизда «Ҳалиям бахтимга сиз бор экансиз, яшашдан тўйган эдим», демаганмиди? Ахир, қаерда хатога йўл қўйдим?

Тавба дегулик-а, кеча пойтахтдан қайтаётиб, яна ўша ҳолатни туш кўрдим. Бу туш мени ўттиз беш йиллик касаллигимдан ҳам кўра кўпроқ ҳолдан тойдирди. Ё бу туш шу мусибатдан даракмиди?

... Ҳаётимни издан чиқариб юборган, ёшлигимни дард чангалига топширган ўша воқеа талабалигимнинг иккинчи йилида содир бўлганди. Ўшанда

мени холис кишилар трамвай бекатидан тез тиббий ёрдам машинасига беҳуш ҳолатда ортишган. Пойтахтнинг манадан деган шифохоналари ҳам мени қабул қилмаган. Юқумли касалликлар шифохонасининг изолятор хонасида ҳушимга келганман. Шифокорлар оғир ичтерлама касалига йўлиққанлигимни айтишди ва олдимга ҳеч кимни қўйишмади. Қирқ кеча-кундуз қимирламай ётдим. Икки марта оғир жарроҳлик амалиётини бошдан ўтказдим. Қайтадан оёққа туриб олишим учун йиллар керак бўлди. «Дард келса, қўшалок келади» деганлари рост экан. Касалликка чалинганимдан сўнг суйган қизим ҳам мендан юз ўгирди. Мен сизга айтсам, дил оғриғи олдида тан оғриғи ҳеч нима эмас экан. Юрагим бўмбўш, қўл-оёғим бемадор — тақдиримни ота-онам измига топширдим. Не тонгки, касал бўлиб йиқилган кунимдан оёққа тургунимча бир хил тушни кўрардим. Ухласам, кўз олдимда мудом бир хил манзара... Муттасил товусларни, аниқроғи иккита товусни кўрардим. Наҳотки, инсоннинг муҳаббат тақдири тушда намоён бўлса? Бу туш кечалари силламни қуритган, менга йиллар давомида азоб берган эди. Бугун эса мени ўттиз беш давомида қийнаб келаётган мана шу тушдан ҳам юрагимга таскин бўладиган ненидир излаяпман. Наҳотки, бир пайтлар мени тушларимда қийнаган азоб бугун ўнгимга айланган бўлса? Менинг йилларча давом этган азобларим шу тунги изтироблар олдида ҳолва экани рост-ку!

... Кечагидай эсимда. Бу тушни илк бор ўша номи совуқ касалхонанинг юракни сиқадиган хонасида кўргандим. Ўшанда тушимга ўт-ўланлар билан бурканган дашт қўйнида кезиб юрган иккита товус кирганди. Одатда тушдаги манзараларни, ҳолатларни аниқ эслаб қолишнинг иложи йўқ, дейишади. Ле-

кин менинг тушимда ҳамма нарса уйғоқлик пайтимдаги каби аниқ ва равшан эди. Даштдаги ҳар бир гиёҳни, сирли қушларнинг патларидаги ҳар бир холнинг рангини аниқ кўриб турардим. Ўша кезларда мен бошқалар сингари ўйнаб кулишдан бебахра эдим. Кутилмаганда тўшакка миҳланиб қолгандим. Шундай ҳолатда тушимдаги бепоён даштда ўйнашиб юрган товусларни кўришим юрагимга наштардек санчиларди. Гоҳи тушларимда бу иккита товусдан жиллақурса биттасини тутиб олиш учун тинмай югурардим. Етай-етай деганда беихтиёр бақириб уйғониб кетардим. Уйғониб кетардим, касалхонанинг симли каравоти устида ётганимни, кўрпа-тўшагим тердан жиққа ҳўл бўлиб кетганини кўриб изтироб ва аламнинг зўридан бақириб йиғлаб юборардим.

Бир куни онамдан «Тушга товус кирса нима бўлади?», деб сўрадим. Ўша кезларда илк муҳаббатимга сазовор бўлган қиз касалликка чалинганимни билиб, унга ёзган хатларимни қайтариб берган, орандан сал кун ўтгач уни бировга унаштиришганини эшитгандим. Ўша кунларда менинг дору дунём қоронғу эди. Онаизорим менинг аҳволимни сезиб турар, аммо бир сўз дейишга юраги дов бермасди чоғи. Шунинг учун тушим ҳақида сўрашим билан унинг муштипар чеҳраси ёришиб кетди. Озғин қўллари билан пешонамни силади:

— Яхши бўлади-да, болам. Демак, бир кун келиб албатта ўз бахтингни топасан. Товус бахтдан нишона дейишади. Мен ҳам, отанг ҳам шу пайтгача бировга ёмонликни раво кўрмаганмиз. Шундай бўлгач, сен албатта соғайиб кетишинг, бахтли бўлишинг керак.

Онам охирги сўзларни овози қалтираб, зўрға айтди. Кейин рўмолининг учини тишлаб хонадан чиқиб кетди. Мен эса учи-қуйруғи кўринмайдиган

ўйлар гирдобида қолдим. «Наҳотки, тўшакка михланиб қолган одамнинг бахтли бўлишига имкон бўлса?» деб ўйлардим.

Бирор йил тўшакда ётганимдан кейин оёққа туришимга умид қилмай қўйдим. Аммо бечора онам билан отам сира умидларини узишмасди. Мени ҳам яхши кунлар келишига ишонтиришга уринишарди. Билмадим, мени ё онамнинг йиғилари, ё отамнинг илтижолари ҳаётга қайтарди. Ҳарқалай, орадан уч йил ўтиб оёққа турдим. Аввалига энди оёғи чиққан гўдак сингари тетапоя қадам ташладим. Қайтадан оёққа туриш жуда ғалати бўларкан. Бамисоли иккинчи ҳаётинг бошлангандек...

Оёқларимга жон кирган дастлабки кунларда ўз оёғим билан юришдан бўлак ҳеч нарсани ўйламадим. Одатий ҳаётга мослашганимдан кейингина чала қолиб кетган ўқишим ёдимга тушди. Кеч бўлса-да, ўзим орзу қилган соҳада диплом олишга муваффақ бўлдим. Дипломни қўлга киритиб, юрагим тўла шавқу завқ билан қишлоққа қайтаётганимда эса собиқ севгилимни учратиб қолдим. У қишлоқни қоқ иккига бўлиб оқиб ётган Кенгсой устидаги кўприқдан паришон юриб келар, қўлида гўдаги ҳам бор эди. Шунча вақтдан кейин унга дуч келганим учун юрагим алланечук бўлиб кетди. Назаримда, бир неча дақиқалик йўл асрларга тенг бўлиб туюлди. Ниҳоят биз юзма-юз келдик. У мени таниди. Танидию, киртайиб қолган кўзларида ёш ҳалқаланди. Сўзсиз бош ирғаб сўрашган бўлди. Мен унинг ёнидан шунчаки ўтиб кетолмасдим. Негаки, у ёшлигимнинг бир бўлагига эди. Уни саволга тутдим:

— Қалайсан, саломатмисан? Эринг яхшими?

Ўлай агар, сўзларимда заррача киноя йўқ эди. Аммо собиқ севгилим кутилмаганда ўкраб йиғлаб юборди:

— Мени сизнинг уволингиз тутди.

Бу сўзлардан кейин унинг кўзларига қарадим. Қарадим, нигоҳларида адоқсиз изтиробни, энди ҳеч нарса билан тузатиб бўлмас пушаймонлик туйғусини кўрдим. Шундагина, шундагина унинг юзига яхшироқ разм солдим. Эвоҳ, унинг бир пайтлардаги мағрур қиёфасидан асар ҳам қолмаганди. Ўнг юзида беш бармоқ изи қорайиб кўриниб турарди. Шу лаҳзадаёқ унга бўлган адоватим тумандек тарқаб кетди. Негаки айни пайтда у бир пайтлар мендан юз ўгирган калондимоғ қиз эмас, эрининг калтаклари ҳаётдан бездирган шўрпешона аёл эди холос! Мен эса энди унга ёрдам беролмасдим. Уни азобга қўйишни ҳам истамасдим.

— Сени алақачон кечирганман.

Шу сўзларни айтганча ёнидан ўтиб кетдим.

Уйга етгунча ўйлаб келдим ўшанда. «Онам мени нега бунчалик кўнгли юмшоқ қилиб туғди экан-а?» Севгим мендан юз ўгирган ўша қора кунларда ундан қандай қилиб ўч олиш мумкинлиги ҳақида ўйлардим. Унинг бебахт бўлишини, мени ташлаб кетганидан афсус чекиб, қонли ёшлар тўкишини орзу қилардим. Бу орзум орадан йиллар ўтиб, ҳақиқатга айландию, аммо мени хурсанд қилолмади.

... Вақт ўтиб, ота-онам мени узоқ қариндошимизнинг қизига уйлантириб қўйишди. Рафиқам бир аёл учун кифоя қиладиган фазилатларнинг ҳаммасига эга эди. Аммо негадир унга кўнги қўёлмадим. Бирин-кетин болалар туғилишди. Ёшликнинг оҳ-воҳларию хўрсинишлари ёддан кўтарилди бошлади. Фақат аҳён-аҳёнда тушимга кирган бир жуфт товусгина менга онам таъбир қилган ўша бахт ҳақида эслатиб қўйгандек бўларди.

Бахт эса каминани жуда кеч, умрнинг кузидагина излаб топди. Шу пайтда менга алам қилгани бахтимни жуда кеч топганим ҳам эмас. Менга алам қилгани

шуки, бахтиёр дамларим узоққа чўзилмади. Айни пайтда маҳбубам нима қилаётган экан? У ҳам айрилиқ аламидан тўлғаниб, бедор ўтирган бўлса керак. Балки уйқудаги дилбандининг чехрасига термулиб, ҳеч қачон мени ундан устун қўя олмаслиги ҳақида ўйлаётгандир... Балки қилмишидан бироз бўлса-да пушаймондир... Балки бугун туни билан йиғлаб чиқар... Мен бир нарсани биламан. Эртагаёқ у ўзини ўнглаб олади. Жажжи чехрасига жуда ярашадиган самимий табассуми билан ишга отланади. Меҳмонхона мижозларининг одатий инжиқликларига парво қилмасдан, сидқидилдан ишлайди. Ва, энг аламлиси, мени унутишга ҳаракат қила бошлайди.

Балки эртагаёқ унинг ёнига боришим, муносабатларимизни ҳеч кимга ошкор қилмаслигимни айтиб қасам ичишим керакдир. Балки ана шунда у ёнимга қайтар... Нималар деяпман ўзи? Энди ўзни алдашдан нима фойда, ахир кўнгил деганлари шу билан таскин топиб қолармиди?

Нима бўлганда ҳам у мендан ақллироқ, мендан чидамлироқ... мендан виждонлироқ эканлигини кўрсатди. Гарчи очиқ-ошкор айтмаса-да, тарозининг бир палласига севгимизни, бир палласига фарзандларимизни қўйиб кўра олди. Менинг ишқ ва эҳтирос пардаси тўсиб турган кўзларим ҳақиқатни кўришдан мосуво бўлган бир пайтда у бесамар муҳаббатимизнинг келажagini кўра олди! Менга оила шаъни, фарзандлар келажаги ҳамма нарсадан муҳим эканини эслатиб қўйди. Ҳа, бу севги бизни надоматга гирифтор қилиши, муносабатларимиз ошкор бўлса, эркак- аёл муносабатларининг маъносини тушунадиган ёшга етиб қолган фарзандларимизнинг боши эгилиши турган гап эди. Маҳбубам фақат ўзини эмас, мен нотавонни ҳам юз беражак маломатлардан асраб қолди. Бу ҳақиқатлар менга таскин берса-да, бир савол руҳимни эзди.

Нега биз у билан умримизнинг баҳорий дамларида учрашмадик? Севгидан бебаҳра ғаламисларнинг дашномлари, оила ва фарзандлар қаршисидаги виждон азоби, одамлар ичида шарманда бўлиш эҳтимолидан ҳадиксираб яшаш бизга раво эдими?

Майли, буни тақдир дейдилар. Ҳар не бўлганда ҳам, бугун менга севгисини қурбон қилиш эвазига ўғли ва нотавон суюклисининг шаънини асраб қолишга қодир олийжаноб бир аёл муҳаббатини раво кўрган тақдиримдан энди розиман. Тирик жон яшашга маҳкумми? Ҳаётимнинг қолгани қандай кечишини эса менга у белгилаб берди. Майли, у танлаганидай бўла қолсин. Энди ундан қолган ширин ва айни пайтда азобли хотиралар билан яшайман. Фақат... фақат шууримда бир савол кезинади. «Маҳбубам ҳаётимга кириб келиб, каминага қандай катта яхшилик қилганини билмасди. Ҳаётимдан кетиб қандай яхшилик қилганини англармикан?» Бу саволга ўлгунимча жавоб тополмайдиганга ўхшайман.

ДАШТДАГИ ФАРИШТА

Аёлнинг оппоқ юзида оппоқ хаёллар кезиниб юрарди. Дуррача тагидан кўпириб чиққан соч толаларидан тортиб енгил оёқ кийимигача алланечук беғуборлик, алланечук жозиба уфуриб турибди. Қошлари қалдирғоч қанотидек эгилган. Қўнғирга мойил йирик-йирик кўзлари андак ҳуркак, андак мағрур боқади. Бироз қалин, бироз бўртиқ лаблари жиддият билан қимтилган. Эғнидаги сарғиш, қизғиш кўйлаги буралиб-эшилиб ёнаётган алангадек туюлади. Олдидаги кўчма пештахта устига ҳафсала ва маҳорат билан териб қўйилган қип-қизил, сап-сариқ олмалар худди Миср эҳромидек қад ростлаган.

Мен бу гўзаллик қошида бир лаҳза ҳайкалдек қотиб қолдим. Йўл азоби — чарчоқ, ланжлик бир зум вужудимни тарк этгандек бўлди. Руҳимда, хаёлимда алланечук жўшқинлик уйғонди. Тўғриси, олис бир дала-дашт қўйнида бундай малоҳатга йўлиқман деб ҳеч ўйламагандим. Шу сабаб ҳам, аёлдан сира кўз узолмасдим. Бир пайт, қоп-қора баланд гавда мени ундан тўсиб қўйди. Бу Ҳошим. Менинг тўрт йўлдошимдан бири. Киракаш «Нексия» да тикилиб-букилиб жануб томон сафарга чиққанмиз. Ҳошим афт ангоридан бироз тижоратчига, бироз амалдорга ўхшаса-да, лекин у ўзини бизга санъатшунос олим деб таништирган. Лекин ғирт вайсвақи экан. Ҳайдовчи ёнидаги олд ўриндиқни банд этган кўйи жағи тинмай келаяпти. Унинг зўр бериб уқтиришича, Термиз яқинида қазиш ишлари олиб бораётган қадимшунослар ғоят ноёб ҳайкалча топиб олишган эмиш!

— Бу маданий ҳаётимизда улкан ҳодиса, — деди

Ҳошим ўриндиққа қия ўтириб, бизларга юзланишга ҳаракат қиларкан, — от миниб турган шоҳ ҳайкали.

Назаримда, у Кушон подшоҳлиги даврига тегишли. Балки ундан ҳам қадимийдир. Лекин нима бўлган тақдирда ҳам ғоят бебаҳо топилма...

Ҳошим шу орада йўлдошларимиздан бирининг мудраётганини, бири эса аллақаяққадир паришон кўз тикиб гапга қулоқ солмаётганини пайқаб қолди.

— Тарихий санъат асарларидан ҳайратланишга, уларни қадрлай билишга ўрганишимиз керак, — деди у танбеҳу иддао билан, — қачонгача фақат қорин ғами билан яшайсизлар.

Ҳайдовчи пешойна орқали йўловчиларга бир-бир кўз ташлаб мийиғида илжайиб қўйди. Ҳошим тутуқиб яна анча пайт жавради. Сўнг аразлаган боладай ғўдайиб жим қолди. Сийрак қош остидаги митти кўзларини узоқ-узоқларга қадади.

Машина шитоб билан елиб борарди. Қишлоғу дарраҳтзорлар катта-кичик экин далалари ойна ортидан лип-лип кўзга ташланарди. Пойтахтдан чиққанимизга атиги бир соатча бўлганига қарамай анча йўл босиб қўйибмиз. Олис-олисларда ғўза пайкаллари ям-яшил денгиздек чайқалиб ётибди. Ҳаво иссиқ. Машинанинг ярим очиқ ойналаридан ёпирилиб кираётган шамол жуда хуш ёқади.

Ҳошимнинг асабийлиги зум ўтмай тарқаб кетди. Ҳойнаҳой ўша тарихий топилдиқ хаёлида жонланиб турган бўлса керак, юз-кўзига яна завқ-шавқ, илҳом шарпалари тошди. Ўз-ўзидан илжайиб қўйди. Вазиятнинг юмшаганиданми, ё анчадан бери сўрамоқчи бўлиб турганиданми ҳайдовчи йўлдан кўз узмай гап қотди.

— Ҳошим ака, ўша топилдиқни сотса, қанча пул бўлади?

— Нималар деяпсиз, уни сотиш мукин эмас, — дея тажангларча бош чайқади Ҳошим.

— Масалан, сотса дейман-да.

— Икки юз миллиондан кам бўлмайди. Лекин у миллий бойлигимиз, кўз қорачиғидай асрашимз керак.

Ҳошим яна авжланиб санъат, гўзаллик ҳақида яна узундан-узоқ жаврашга тушди. Миллатнинг, мамлакатнинг эртаси худди шундай ноёб санъат асарларига кўп жиҳатдан боғлиқлигини ҳижжалаб тушунтирди. Бу орада машина бир томони қуюқ дарахтзорга, бир томони кенг даштга тутшиб кетган манзилдан ўта бошлади. Ҳошимнинг азбаройи жаврашларидан қутилмоқчи бўлдими, ё чиндан ҳам у кўзлаган манзил шу ерми, ҳарқалай, ҳайдовчи тезликни пасайтириб гап қотди.

— Акалар, шу ерда ўн беш-йигирма минутча дам оламиз. Анави ошхонада кўза шўрвани болайди.

— Жуда яхши бўларди-да, — деди шу пайтгача миқ этмай, мудраб келаётган шерикларимиздан бири.

«Нексия» йўл чеккасига чиқиб, дарахтлар соясида тўхтади. Бирин-кетин машинадан тушдик.

Ростдан ҳам ажойиб жой экан. Қуюқ дарахтлар қуршовида мўъжазгина ошхона. Уч-тўртта хизматчи югуриб-елиб юрибди. Ташқарида қантарилган машиналарнинг кўплигига қараганда хўрандалар мўл. Демак, овқатни ҳам мазали пиширишади. Лекин кўнглим таом тусамасди. Чарчадимми, ё эрталаб овқатланиб чиққаним учунми, ҳарқалай, иштаҳам йўқ эди. Шу сабаб машина олдида қолдим. Ҳошим сал наридаги сомсапаздан бир дона сомса олиб, тик турган жойида ея бошлади. Ҳайдовчи ва тагин икки шеригимиз хизматчиларнинг мулозаматлари қуршовида ичкарига кириб кетишди. Мен у ён-бу ён юриб теваракни томоша қила бошладим. Машинамиз турган жойдан беш-олти қадам нарида бир қанча хотин-халаж қатор туриб олиб савдо қилишарди. Бирининг олдида пистаю қурут, бириси ҳар хил ширинлигу майда чуйдаларни пештахтасига уйиб олган. Бириси эса...

Шу пайт унга кўзим тушиб қолди. У қип-қизил, сап-сарик олмалар Миср эҳромидек терилган пештахта ёнида Миср маликаларидек қад кериб, мағрур турарди. Гўзал ва латофатли аёл! Назаримда у овлоқ дашт қўйнига кўқдан тушиб келган фариштанинг ўзгинаси эди. Аёлнинг бутун вужудидан эркалик ва яна эркалик ёғиларди. Йўқ, у шунчаки мева-чева сотиб, харидорлар йўлига кўз тикиб ўтирган тижоратчи эмас. У муҳаббат ва шафқатга лиммо-лим қалб эгасини интиқ-интизор кутиб турган сирли, жозибали хилқат. Унинг қора меҳнатдан андак қадоқланган қўлларидан тутиб, осмондек тиниқ ва тубсиз кўзларига термулиб олис дашт қўйнига сингиб кетиш керак. Шаҳар шовқин-суронидан толиққан, чиқит ва қурум ғуборидан заҳар-заққумга тўлган каллаларни даштнинг тоза ва тотли эпкиларига тутиб покланиш лозим. Дашт шамоли аёлнинг толим-толим сочларини тўзфатиб, димоғимга хуш бўйлар олиб келсин. Энтика-энтика тилим фақат бир сўзни аранг такрорласин — «Севаман». Худди шу сўз еру кўкни момоқалди роқдек ларзага келтирсин. Бу ларзадан мудроқ ва ёғ босган қалблар чўчиб уйғонсин. Уйғонсину ҳаёт ва аёл учун шукроналар айтсин.

Шундай хаёллар оғушида сармаст бўлиб турган бир пайтимда Ҳошимнинг қоп-қора гавдаси аёлни мендан тўсиб қўйди. У қачон сомсасини еб бўлдию, қачон сотувчи аёллар қатори томон йўналди, билмайман. Назаримда Ҳошим дилбар ва мағрур аёлга анча пайт мендек ҳайрату ҳаяжон билан термулиб қолган-у, сўнг дадиллик билан у томон юрган. Олма сотиб олиш баҳонасида аёлга тикилиб-тикилиб қарашни, зимдан суҳбатга тортишни режалаштирган. Адашмабман, шекилли. Ҳошим чиндан ҳам олма пештахтаси олдида анча пайт ивирсиб туриб қолди. Олма бўлагидан оғзига солиб тотинган бўлди.

Ҳошимнинг елкалари оша менга аёлнинг бутун чеҳраси кўриниб турарди. Йўлдошим хуш гаплардан гапирди шекилли, у майин табассум қилди. Аёл табассуми шу қадар гўзал, шу қадар жозибали эдики, уни пайқаган ҳар қандай метин юрак сел бўлиб оқарди. Лекин Ҳошим гоҳ қизил, гоҳ сариқ олма уюми олдида куймаланар, қўл сермаб алланималарнидир гапирарди. Ниҳоят, аёл қўлидаги елим идишга қизил олмалардан солиб, тарозига қўйди.

Тушлик маҳали бўлиб қолгани учунми теварак тобора гавжумлашиб борарди. Бир машина жойидан жилса, тагин иккитаси келиб тўхтарди. Йўловчилар ошхона томон сергак-синчков кўз ташлашар, тушлик қилиб чиққанлардан овқат турлари-ю, маза-матраси ҳақида ими-жимиди суриштиришар эди.

Ниҳоят, Ҳошим елим халтага солинган икки килоча олмани кўтариб етиб келди.

— Қиммат, захардан қиммат, — дея асабий ва норози бош чайқарди у, — ҳаммаси олиб-сотар буларнинг. Бор-будларини тортиб олиб, кўзларини мошдай очиш керак.

Ҳошим иддао билан машина эшигини очди-да, қўлидаги елим халтани ўриндиқ устига қўйди. Пўнғиллаб ўзича аллакимларнидир сўккан бўлди.

— Қиммат бўлса, олманг эди, — дедим мен астойдил ранжиб. Негадир Ҳошим назаримда қандайдир муқаддас, қандайдир қутлуғ гўшада сўкинаётгандек туюларди. Шу сабаб, унинг қилиқлари менга тобора ёқмай борарди.

— Олмасдим-ку-я, — деди Ҳошим, — лекин йўл-йўлакай бир оқсоқолни кўриб ўтишим керак. У Самарқандда, катта йўлга яқин бир касалхонада даволанаяпти.

Кўнглим анча хира тортиб қолди. Сабабини ҳеч билолмадим. Яна аёл томон кўз ташладим. У ўша-

ўша — латофат ва малоҳатга бурканиб, мағрур турарди. У қандайдир лойқа бир ариқ сатҳида қалқиб-қалқиб оқиб келаётган қизғиш-сарғиш гулдас-тага ўхшарди.

— Гўзал, жуда гўзал, — деб юбордим беихтиёр.

— Нима, нима гўзал?

Ҳошим гудраниб бир менга, бир тевааракка кўз ташлади. Лекин мен нимадан ҳайратланаётганимни тушуна олмай елка учириб қўйди.

— Келинг, машинада ўтириб тура қоламиз, — деди Ҳошим яна негадир аччиғланиб, — ановиларнинг тушлиги ҳам чўзилгандан-чўзилди. Нима бало, базм қилишмаяптими ишқилиб.

Мен индамай машинанинг орқа эшигини очдим. Бу орада Ҳошим негадир чўнтагидан бир даста пул чиқариб санашга тушди. Сўнг чимрилиб яна бир карра санаб чиқди. Санаган сайин унинг авзойи бузилиб борарди. Афтидан, пул Ҳошимнинг чамасидан кам эди. У шоша-пиша ҳамма чўнтақларини кўриб чиқди.

— Ярамас, — дея ингранди у, ниҳоят, умидлари узилгач. — Хаёл билан анави олмафурушга икки ҳисса пул бериб юборибман.

— Йўғ-е.

— Ҳа. Мана, пулим кам чиқаяпти.

— Бирор ерга тушириб қўйгандирсиз, балки.

— Йўқ. Энди аниқ эсимга тушаяпти, мен анави аёлга икки ҳисса узатган эканман. Қанжиқнинг харомхўрлигини қаранг, айтмасдан чўнтагига солган.

Ҳошим шоша-пиша машинадан тушди. Қаҳру ғазаб билан аёл томонга кўз ташлаб қўйди. Кўнглим ғашлиги баттар ортди. Биламан, Ҳошим бориб ҳозир ўша аёл билан жанжаллашади, пулини талаб қилади. Бу нарса менга сира-сира ёқмасди. Мен айти чоғда аёлнинг қанчалик ҳақ-ноҳақлиги ҳақида ўйла-

масдим, унинг гўзаллик ва латофат балққан қиёфаси ўзгаришидан қўрқардим. Муҳаббат ва шафқат излаётган қароқлари нафрат ва ҳақоратга йўлиқишини истамасдим.

— Ҳошим ака, — деб юбордим беихтиёр.

Ҳошим эгилиб мен томонга савол назари билан қаради.

— Ҳа.

— Тўғриси, пулингиз машина салонига тушиб қолган экан. Мен топиб олган эдим.

Ҳошим таажжуб билан бир менга, бир машинанинг салонига кўз ташлади.

— Ростданми?

— Мен чўнтагимдан аллақачон чиқариб, қўлимга ғижимлаган пулни узатдим.

— Кечирасиз, сизники эканини билмай қолибман.

Ҳошим иккилана-иккилана пулни олди.

— Ҳечқиси йўқ, — деди у анча пайт ўйланиб тургач, — сафарда ҳар нарса бўлиши мумкин.

Негадир бутун олам яна кўзимга чарағон кўриниб кетди.

Мундарижа:

Тунги қўрқув.....	3
Қалтис ўйин.....	53
Ушалмаган орзулар	103
Куз ёмғири.....	125
Даштдаги фаришта.....	176

УШАЛМАГАН ОРЗУЛАР

Муҳаррир: *Шукур Қурбон*
Бадий муҳаррир: *А. Жўраев*
Техник муҳаррир: *И. Ўсаров*
Саҳифаловчи: *А. Жўраев*

Босишга рухсат этилди 12.12. 2009 йил.
Бичими 84x108.^{1/32}
Ҳажми 11,5 Ш.б.т Адади 4000 нусха.
Буюртма № 212.

Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий
кутубхонаси нашриёти

Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий
кутубхонаси босмахонасида чоп этилди.
Тошкент шаҳри, Истиқлол кўчаси 33 уй.